T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

# II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TARİH DERS KİTAPLARINDA AVRUPA İMGESİ

HAZIRLAYAN
SEMİH CABALAR

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MEHMET KAAN ÇALEN

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.....Tarih..... ANABİLİM DALI

.....Yüksek Lisans.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Semih Cabalar tarafından hazırlanan II. Meşrutiyet Döneminde Tarih Der Kitaplarında Avrupa Emsesi Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca .....03.09.2019..... günü saat .....15:00..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin * .....Kabul edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

| JÜRİ ÜYELERİ | KANAAT | İMZA |
|---|---|---|
| Mehmet Kaan Çalan (Danışman) | Kabul edilmesine | [signature] |
| Sezai Öztaş | Kabul edilmesine | [signature] |
| Aziz Teledemir | Kabul edilmesine | [signature] |

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**
**TARİH ANABİLİM DALI**
**DOĞRULUK BEYANI**

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

30 / 09 / 2019

Semih CABALAR

**Tez adı:** II. Meşrutiyet Döneminde Tarih Ders Kitaplarında Avrupa İmgesi

**Hazırlayan:** Semih CABALAR

# ÖZET

II. Meşrutiyet'in ilanıyla meydana gelen siyasi, kültürel, toplumsal, ekonomik değişimler eğitim alanına da tesir etmiştir. Yıkılmak üzere olan bir imparatorluğun içinde Batıcılık fikri de ciddi manada tartışılmaya başlamış ve kendi medeniyetimiz ile Avrupa Medeniyeti arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Aynı zamanda Türkçülük fikrinin ideoloji haline gelmesiyle beraber Batıya olan bakış açısı da Şark Meselesi üzerinden değerlendirilmiş; Osmanlı ile Avrupa devletleri arasındaki münasebetlerin maiyeti üzerine yapılan yorumlar değişkenlik göstermeye başlamıştır.

Bu değişikliklerin anlaşılabilmesi ve kavranabilmesi, ancak dönemin tarih üzerine yazılmış eserlerini incelemekle mümkün olacağından II. Meşrutiyet dönemindeki *Tarih-i Umumilerin* incelenmesi oldukça önemlidir.

Bu çalışmada Ahmet Refik'in, Ali Seydi'nin, Ali Reşad'ın eserleri Tarih-i Umumiler başta olmak üzere dönemin önemli diğer tarihçilerinin eserlerine de belli başlıklar altında toplanarak değinilmiştir.

Böylece Tarih-i Umumilerdeki ve Tarih-i Osmanilerdeki Avrupa İmgesi çeşitli veri ve bulgularla birlikte; açıklama, yorum, tez ve hipotezlere yer verilerek Tarih İlmi içindeki önemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Avrupa Medeniyeti, Tarih-i Umumiler, Ali Seydi, Ali Reşat, Batılılaşma, Türkçülük

**The Name Of The Thesis:** European İmage İn History Textbooks İn the II. Constituonal Monarchy Period

**Prepared By:** Semih Cabalar

## ABSTRACT

The political, cultural, social and economic changes that occurred with the declaration of the Second Constitutional Monarchy also affected the field of education. The idea of westernism in an empire that is about to collapse has also begun to be seriously debated and comparisons have been made between our civilization and European civilization. At the same time, with the idea of Turkism becoming an ideology, the point of view towards the west was evaluated on the relations between the Ottoman and European states.

Analyzing of Public History in the Second Constitutionalist Period is considerably significant because understanding and comprehension of those changes might be possible only when the which were written on that historical era are analyzed.

In this study, the works of other notable historians of the age, particularly the works ‘’Tarih-i Umumi’’ of Ahmet Refik, Ali Seydi and Ali Reşat were mentioned by beinp collected under the certain topics.

So the effect was made to uncover the importance of the european image in ‘’Tarih-i Umumi’s’’ and ‘’Tarih-i Osmani’s’’ in the science of history with various datas abd findings, giving explanation, commentory, thesis and hyphotesis.

**Key words:** Eupean Civilazation, Tarih-i Umumi’s, Ali Seydi, Ali Reşat, Westernalization, Turkism.

# ÖN SÖZ

Türk eğitim tarihinin belirli dönüm noktalarından birisinin Tanzimat Dönemi (1839-1870) olduğu bilinmektedir. Tanzimat Dönemini takip eden 1871-1920 yılları ise, "İslamcılık, Batıcılık, Ulusçuluk" akımlarının sürekli rekabet içinde olduğu fırtınalı bunalım yıllarıdır. Tüm bu gelişmelerin temelinde gerileme içindeki bir devleti çöküşten kurtarma çabaları yatmaktadır. Bu amaçla ortaya çıkan Yeni Osmanlılar ile birlikte Tanzimat Dönemi sona ermiş, bundan sonraki süreç ise daha bunalımlı olmuştur. İlk anayasa Kanun-i Esasi'nin imzalanmasıyla anayasalı mutlakiyet dönemi başlamıştır. Dönemin sonunda aydınların baskısıyla anayasa yeniden gündeme gelmiş ve padişahın meclisi yeniden toplamaya çağırmasıyla II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. II. Meşrutiyet 23 Temmuz 1908'den 23 Nisan 1920'ye kadar süren bir dönemdir. Bu zaman dilimi içinde Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı gibi bedelleri ağır olan savaşlar meydana gelmiştir. Diğer yandan ülkede birçok fikir akımı ortaya çıkmıştır.

Bu yeni dönem eğitim üzerindeki tartışmaların da yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Tevfik Fikret, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Satı Bey gibi önemli isimler eğitim dergilerinde yayınladıkları yazılar ile bu döneme katkı sağlamışlardır. İkinci Meşrutiyet dönemi Türkiye tarihinde eğitim üzerine en çok yazının yazıldığı, eğitim sorunlarıyla en çok ilgilenilen ve deneyimler kazanılan bir dönem olmuştur. Türk eğitiminin en canlı ve hareketli devri 1908-1914 arasıdır. Bu dönemde devrim ruhunun ürünü olarak her düzeydeki okulda gelişmeler yaşanmıştır. İkinci Meşrutiyet döneminde, sistemsiz de olsa, bütün çağdaş düşünceler Türkiye'ye aktarılmaya çalışılmıştır.

Osmanlılarda bu dönemde yapılan eğitim reformları, Batılaşma ve Çağdaşlaşma üzerinden de temellendirilmeye başlamıştır. Avrupa Medeniyetinin örnek alınması gereken tek gerçek Medeniyet olduğuna dair görüşler ortaya çıkmış, Muasırlaşmak- Batılılaşmak düşüncesi ciddi manada tartışılmaya başlamıştır; zira evveliyatında etkilerini gördüğümüz Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan Milliyetçilik akımının Osmanlıya etkileri ölçüsünde Batı, kimi zaman düşman olan öteki, kimi zaman ise örnek alınması gereken medeniyet olarak anlatılmıştır. 1815

yılında etkilerini görmeye başladığımız Şark meselesi ve akabinde yaşanan toprak kayıpları;1908 yılındaki Reval Görüşmesi ve ardından cereyan eden Balkan Harbi ile birlikte Avrupa Medeniyetinin, medeniyetimizi sömürgeleştirmek isteyen ötekiye dönüşmesi Batıya olan bakış açısının da ciddi manada değişmesine neden olmuştur.

Böylesi gelişmelerin görüldüğü II. Meşrutiyet dönemindeki eserlerde, dönemin siyasi fikirlerine bağlı kalınıp kalınmadığı, Batıya olan bakış açısının dönem itibariyle nasıl değişiklik arz ettiğinin incelenmesinde fayda bulunmaktadır.

Bu bilimsel çalışmada amaç, dönemin yazarları, tarihçileri, öğretmenlerinden *Tarihi Sevdiren Adam* sıfatıyla anılan Ahmet Refik'in, Ali Seydi'nin, Ali Reşad'ın eserleri olan Tarih-i Umumilerde; Avrupa Medeniyeti hakkında nasıl bir tasavvur inşa edildiği, bu medeniyetin hangi yönlerinin ön plana çıkartıldığı, Fransız İhtilalinden itibaren Avrupa'da yaşanan hadiselere olan bakış açısının ne minvalde olduğu, Osmanlı Avrupa İlişkileri ve Şark Meselesinin Osmanlıya etkilerinin boyutu ve Batılı Büyük devletler hakkında yaratılan tasavvurun ne ölçüde etkileri olduğuyla alakalı sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Bu vesileyle tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet Kaan Çalen'e, tez savunma jürimde bulunan Doç. Dr. Sezai Öztaş ile Dr. Öğretim Üyesi Aziz Tekdemir'e teşekkür ediyorum...

**Semih CABALAR**

**Edirne 2019**

# KISALTMALAR

A.g.e: Adı geçen eser

A.g.m: Adı geçen makale

Çev.: Çeviren

D.İ.A: Diyanet İslam Ansiklopedisi

Haz.: Hazırlayan

Yay.Haz:YayınaHazırlayan

YKY: Yapı Kredi Yayınları

# İÇİNDEKİLER

**ÖZET** ..... **I**
**ABSTRACT** ..... **II**
**ÖNSÖZ** ..... **III**
**KISALTMALAR** ..... **V**
**İÇİNDEKİLER** ..... **VI**
**GİRİŞ** ..... 1
AVRUPAMERKEZCİLİK VE TARİH ANLAYIŞI ..... 1
**I. BÖLÜM** ..... 11
MEŞRUTİYET DÖNEMİNE VE DÖNEMİN TARİH YAZICILIĞINA GENEL BAKIŞ ..... 11
A. MEŞRUTİYETİN İLANI İLE BİRLİKTE OLUŞAN SOSYAL VE KÜLTÜREL ORTAM ..... 11
B. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM ANLAYIŞI ..... 28
C. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TARİH EĞİTİMİ ..... 36
**II. BÖLÜM** ..... 46
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİH YAZARLARI VE ESERLERİ ÜZERİNE ... 46
A. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİH YAZARLARI ..... 46
1- Ali Reşat ve Tarih Eğitimi ..... 46
2- Ali Seydi ve Tarih Eğitimi ..... 50
3- Ahmet Refik ve Tarih Eğitimi ..... 55
4- Mehmet Satı ve Tarih Eğitimi ..... 58
B. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİH DERS KİTAPLARINA GENEL BAKIŞ 66
1- Ders Kitaplarındaki Mühim Kavramlar ve İşlenen Konular ..... 70
2- Tarih Dersi Kitaplarında Tarihin Önemine Dair ..... 79
**III.BÖLÜM** ..... 86
TARİH DERS KİTAPLARINDA AVRUPA İMGESİ ..... 86
A.DERS KİTAPLARINDA BATI MEDENİYETİ ..... 86
1- Ders Kitaplarında Tarihin Tasnifi Meselesi ..... 86

2- Ders Kitaplarında Irk Meselesi ..... 87
3- Ders Kitaplarında Medeniyetler ..... 89
4- Ders Kitaplarında Avrupa Medeniyetini Meydana Getiren Olaylar ..... 95
a. Coğrafi Keşifler ve Matbaanın Keşfi ..... 96
b. Rönesans ve Reform ..... 98
c. Fransız İhtilali ve Sanayi İnkilabı ..... 102
B. OSMANLI DEVLETİ İLE AVRUPA ARASINDAKİ MÜNASEBETLERDE AVRUPA İMGESİ ..... 109
1- Osmanlı Devleti'nin Avrupa İle İlişkileri Üzerine ..... 109
2- Osmanlı'da Reform Hareketleri Üzerine ..... 121
C. BALKAN SAVAŞLARI VE AVRUPA İMGESİ ..... 134
D.TARİH DERS KİTAPLARINDA BATININ GÖZÜYLE TÜRKLER ..... 151
**SONUÇ ..... 165**
**KAYNAKÇA ..... 186**
**DİZİN ..... 199**

# GİRİŞ

# AVRUPAMERKEZCİLİK VE TARİH ANLAYIŞI

## Avrupamerkezcilik

Avrupamerkezcilik; bilim, sanat, felsefe başta olmak üzere yaşamın her alanında Avrupa düşüncesi ve uygarlığının diğerlerinden(Avrupa dışında kalan bütün medeniyet ve uygarlıklar) üstünlüğü tezini savunan yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Avrupa uygarlığının yegane uygarlık olduğunu, fetih/keşifler öncesinde de Avrupa'nın diğerlerinden üstün olduğunu, diğer uygarlıklardan aktarım yapmadığını savunan, kendini merkeze yerleştiren bir düşüncedir.[1]

Avrupa karşılıklı etkiler bakımından, farklı dönemlerde hem kültürel hem de coğrafi açıdan bölünmüş, sonra da baskın unsurun mahiyetine göre yeniden yapılanmıştır. Dolayısıyla Avurpa bir dönem Grekleşmiş, bir dönem Latinleşmiş, bir dönem Romalılaşmış, bir dönem Germenleşmiş, bir dönem Hristiyanlaşmış, bir dönem sekülerleşmiş, dolayısıyla her dönem baskın bir unsurun etkisiyle yeniden Avrupalılaşmıştır. Sırasıyla: İran, Mezopotamya, Yunanistan ve Roma ile bağlarını yeniden kuran Avrupa'nın bugünkü kimliği bu unsurların tarihsel süreç içindeki karşılıklı etkileşimleri sonucunda şekillenmiştir. [2]

Avrupamerkezcilik, batılı ve demokratik oldukları düşünülen Antik Yunan'a, Roma İmparatorluğuna ve nihayet Avrupa'nın ve Amerika'nın metropollerine ulaşan tarihsel bir süreç olarak kabul görmektedir. Felsefi kökenleri, Hegel'e kadar uzanmakta olan bu söylemin temelinde Avrupa-Avrupa dışı veya Batı-Doğu ikilemi bulunmaktadır. Burada batı dinamizmi, akılcılığı, liberal demokratik bir ortamı temsil etmektedir. Doğu ise ekonomik durağanlığı, akıl dışlılığı, despotik ve otoriter hükümet etme biçimlerini içermektedir. Avrupamerkezcilikte doğu bir

[1] Ahmet Şimşek,''Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Avrupa Merkezcilik'', *İnsan ve Toplum*, 2013, 3(6), s.194.
[2] Veysel Kurt, ''Siyaset Odaklı Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı: Avrupamerkezcilik'', *İSZU Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, C.1, N.1, s.8.

yokluklar alanı olarak Avrupa'nın üstünlüğünü kanıtlamak için sahnelenmiş oyunda, bir figürandır. [3]

1492 yılındaki gelişmeler Avrupa'ya sistematik bir avantaj sağlamıştır. Yenidünya ile gelen servet, kölelerin işgücü sayesinde Avrupa kapitalist ve sömürgeci devlet olma aşamasında *'eşik noktasını'* yakalamıştır. İzlenen yüzyıllarda Afrika ve Asya'nın büyük bölümü, sömürgeleştirilmiş ya da yarı sömürge haline getirilmiştir. Rönesans ile birlikte modern dünyaya biçim verecek olan köklü değişim yaşanmıştır. Rönesans dönemi, Avrupa için nitel bir kopuştur. Reform ile birlikte metafizik kaygılar terk edilerek; yerini, felsefe, bilim, bilimsel düşün ve laikliğe bırakmıştır.[4]

Samir Amin, Avrupamerkezciliği kültürel bir bakış açısıyla ilişkilendirmektedir. Amin'e göre Avrupa hikayesinin yazılmasında farklı zamanlarda ve şekillerde ortaya çıkan dört unsur etkili olmuştur. Birincisi, Antik Yunan'a yapılan vurgu ile Avrupa'nın tanımlanmasıdır. İkincisi Avrupa'nın kültürel bütünlüğünün ırk kavramı ile kurulması ve dolayısıyla ırkçı bir işaretlemenin oluşmasıdır. Üçüncüsü, aynı bütünlüğün din yani Hristiyanlık ile kurulmasıdır. Son olarak ise Hristiyanlık ve özellikle ırk unsurunun karşıtı olarak doğu ve yakındoğu fikrinin tahayyül edilmesi etkili olmuştur. Avrupa ancak ötekinin imgesine karşı kendini tanımlamış ve kurgulamıştır. [5]

Batı merkezinin teşekkülünde en başat rolü kuşkusuz bilim oynamıştır. Bilim, Hümanizm, Rönesans ve Aydınlanma sonrasında batı dünyasının *'yenidünyayı'* anlama, konumlandırma ve kontrol etme, hükmetme amacıyla geliştirdiği bilgi üretim süreci ve değerler dizgesidir. Bu yönüyle bilim, Avrupa'nın ürettiği bir süreçtir. Dolayısıyla da evrensel ve genel-geçerdir. Elde edilen ekonomik ve teknolojik üstünlük ile Batı dünyası, 19.yüzyılın sonlarından itibaren *'Avrupa mucizesi'* algısını üretmiş ve bunu yaymıştır. Avrupa mucizesi 18. ve 19. Yüzyılın

---

[3] Ahmet Şimşek, ''Tarih Yazımında Avrupa Merkezciliğin İzleri'', *Türkiye'de Tarih Yazımı,* (Editör: Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek),Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.305-306.
[4] Samir Amin, *Avrupa Merkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*, (Çev: Mehmet Sert), Chivi Yayınları, İstanbul 2007, s.93.
[5] Kerem Karaosmanoğlu, Defne Karaosmanoğlu, ''Avrupa Merkezciliği Eleştirmek:Çıkmazlar ve Alternatif Bakışlar'', *İnsan ve Toplum*, 2013, 3(6), s.52.

sonlarından itibaren sanayileşme ile birlikte, meydana gelen sömürgeciliğin ardından bilimsel keşifler, sağlık, sanat ve felsefe dünyasındaki ilerlemenin tek kaynağı olarak Batı dünyasının görülmesi ve bu gelişmelerin sadece bu coğrafyaya ait olarak kabul edilmesi düşüncesidir.[6]

Samir Amin'e göre Avrupalılar Rönesanstan sonra da bugünkü tarzda Avrupamerkezcilik düşüncesine sahip değillerdir. Zira o dönemde ne yaptıklarının, yani kapitalizmi bir toplumsal örgütlenme tarzı olarak kurduklarının farkında değillerdir. O dönemde sahip olunan üstünlük bilinci, *'Avrupalılıklarına'*, yeniden keşfetmeye başladıkları Yunan kültürüne, atfettikleri kutsallıktan ya da kaydettikleri gelişmelerden kaynaklanmaktadır.[7]

Avrupamerkezcilik zaman içerisinde değişen ve farklı bağlamların etkisiyle dönüşen bir büyük anlatı olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Dolayısıyla çeşitli Avrupamerkezci yorumlardan bahsetsek bile tüm bu çeşitlilikler belirli noktalarda ortak müşterekte buluşmaktadır. Buna göre bugünkü Batı Avrupa, ayrıcaklı ve istisnai bir tarihi gelişim seyrinin neticesinde ortaya çıkmıştır. Tarih Mezopotamya veya Mısır gibi yerlerde başlamış ve muhtemelen Hindistan ve Çin gibi uzak bölgelerde de bir şeyler olmuştur. Fakat bunlar bizi pek ilgilendirmez. Bu tarihi süreç, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinden başlayarak feodal Avrupa'ya evrilir ve ardından kentsellik anlayışı neticesinde Rönesans, Reform, Aydınlanma hareketleriyle beraber kendisine vücut bulur. [8]

Rönesans'tan aydınlanma felsefesine uzanan süreçte, Avrupa bilinci yeni bir ideoloji olarak belirlenmiştir. Sanayi devrimi ve Fransız ihtilali burjuva iktidarının zaferi ve ücretli emeğin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bilimsel ve ideolojik devrimler birleşerek yeni bir ekonomik sistem haline gelmiştir. Bu sistemin adı kapitalizmdir. Oluşan bu yönetim tarzı doğası gereği üretim hacmini arttırmak zorundadır. Bu hacim arttırma arzusu, Avrupa'ya kendi dışında kalan tüm bölgeleri sömürü altına alma, onları uygarlaştırma görevi vermiştir. Avrupa'nın geçirdiği bu

[6] Mustafa Gündüz, ''Kültür ve Medeniyet Bağlamında Batı Merkezci Eğitim ve Eleştirisi'', *İnsan ve Toplum*, 2013, 3(6), s.226.
[7] Samir Amin, *a.g.e*, s.88.
[8] Kerem Karaosmanoğlu, Defne Karaosmanoğlu, *a.g.m*, s.51.

değişim süreci aynı zamanda Avrupamerkezci düşüncenin de oluşum sahası olmuştur. Yaşadığı bu sıçramalarla Avrupa hem ekonomisini, hem de kültürünü artık dünya ölçeğinde yaymak için kolları sıvamıştır.[9]

Arif Dirlik'e göre, *''Avrupalılar dünyayı fethetmiş(ya da sömürgeleştirmiş), mekanlara yeni adlar vererek; ekonomileri ve toplumları yeniden düzenlemişlerdir.''* Bu sözden hareketle Avrupamerkezcilik, yaşama ilişkin tüm boyutların, Avrupa değerleri çerçevesinde ele alınması olarak anlaşılabilir. Bu düşüncenin temelinde de sömürü ideolojisi ve bu ideolojinin sömürülen halka içselleştirilmesi vardır. Avrupa, sömürdüğü halkın sadece ekonomisini ya da siyasetine nüfuz etmez, kimliğini de tahrip eder ve ona sömürgeleşmiş kimliği dayatır.[10]

Avrupamerkezcilik, Avrupalı olmayanların elde ettikleri kazanımları kendine mal edip, kendi değerleriyle sentezleyerek, kendi kültürel antropolojisini yaratmıştır. Buna göre Avrupa, dünyanın gölgesinde kalan diğer yerlere ontolojik gerçeklik sağlayan tek paradigmatik çerçeve olarak sunulmuştur. Örneğin, *'resim sanatındaki Rönesans perspektifi'* gibi, dünya ayrıcaklı tek noktadan canlandırılmıştır. Tanrısal bir lütuf gibi görülen batı düşüncesi, haritalarda Avrupa'yı büyülterek, Afrika'yı ise küçülterek çizmiştir.[11]

Samir Amin'e göre Avrupamerkezcilik, *'bir çarpıtmadan ibarettir'* ve *'yaygın ideolojiler ile toplumsal kuramların çoğunda göze çarpan sistemli ve önemli bir çarpıtmadır.'* Başka bir değişle bu bir paradigmadır ve tüm paradigmalar gibi, çoğu zaman sözde kesinliklerin ve sağduyunun bulanık ortamında hiç zorlanmadan çalışmaktadır. [12]

Avrupamerkezciliğin haklı ve geçerli olduğunu savunan birçok görüşte mevcuttur. Bu görüşlerin en önemli çıkış noktası, Avrupa'ya görece üstünlük sağlayan kapitalizmin, Avrupa'da ortaya çıkmış olmasıdır. '*Kapitalizm neden başka yerde değil de Avrupa'da ortaya çıkmıştır?''* sorusuna istinaden Avrupamerkezcilik

[9] Samir Amin, *a.g.e*, s,.11.
[10] Ahmet Şimşek, *''Tarih Yazımında...''*, s.305.
[11] Ahmet Şimşek,*''Türkiye'de Tarih Ders...''*, s.195.
[12] Samir Amin, *a.g.e*, s,.15.

meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Burada sorgulanması gereken bir diğer husus da, *''Avrupamerkezciliğin evrensel olarak ne ifade ettiği ve insanlara ne kazandırdığı''* sorusudur. Eğer herhangi bir gelişme sonucunda Avrupamerkezciliğin ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından benzer sonuçlar ortaya çıkaran bir *'Çin merkezcilik'* olsaydı sorgulanması gereken temel noktanın yine aynı olması gerekirdi. Bununla beraber kapitalizmin yalnızca Avrupa'ya has bir olgu olmadığı ve genel tarihsel süreç içerisinde açıklanması gerektiğine dair görüşler de mevcuttur.[13]

**Avrupamerkezci Tarih**

Avrupa'nın üstünlüğü ancak özel olmayan ile kıyaslandığı vakit ortaya çıkmaktadır. Bu kıyaslama yaşamın her alanında olduğu gibi tarihyazımında da kendisini göstermektedir. Avrupalılar daha evvel eşi görülmemiş bir biçimde, tarihi kendi öz imgeleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Burada ortaya konan en önemli iki düstur akıl ve bilimdir. Arif Dirlik'e göre: *''... evrensel uz adına zaman ve uzamı fethedecek, yeniden düzenleyecek evrensel bir tarih üretmek adına, alternatif tarihsel yönelimleri zapt edecek ussalcı hümanist özneye dahir bir paradigmanın bir tarih öznesi olarak, Avrupa aydınlanmacılığı tarafından inşa edimesi''* Avrupamerkezci tarihi meydana getirmiştir. Bu değerler dizisi, Avrupa-Amerikalı tarih deneyimini insanlığın kaderi kılmış ve böylece dönüştürücü emelleri sonucu dünyaya çektirdiği acıların ussallaştırılmasına hizmet etmiştir.[14]

Avrupamerkezci tarihçiliğin zihniyetine ve efsanesine göre insanlık adına müspet tüm gelişmelerin ilerlemelerin ve iyileştirmelerin yegane kaynağının batı aklı ve medeniyetine dayandırılması söz konusudur. Bu zorlamanın nedeni, entelektüel yolla batı merkezli bir dünya yaratmaktır. Bu istek ve gayret, büyük oranda başarılı olmuştur. Bu başarının altında da entelektüel gayret ve eğitim sistemi yatmaktadır. Eğitim aracılığıyla söz konusu siyaset devamlı surette tekrar tetmiştir.[15]

Avrupamerkezci tarih anlayışı, sanayileşmiş Batı Avrupanın üstünlüğünü, ekonomik başarıları ve uygarlığı hakkındaki örtük kalıplaşmış bakış üzerine

[13] Veysel Kurt, *a.g.m,* s.11.
[14] Ahmet Şimşek, *''Tarih Yazımında...''*, s.306.
[15] Mustafa Gündüz, *a.g.m,* s.226.

kurulmuştur. Bu bağlamda 19.yüzyıldaki sistematizasyonuyla tarih disiplini, Avrupa merkezliydi. Batı'yı tarihsel ulusların alanı, doğuyu ise bir tarihsiz halklar öbeği olarak görüyor, dolayısıyla bütün sınıflandırma, soyutlama ve kronolojilerin yalnızca Avrupa'nın kendi geçmişini getirip yığdığı somut malzemeler ve yine sırf Batı toplumlarının belleğinde iz bırakmış dönüm noktaları etrafında dönüyordu. [16]

Tarihsel bilginin tanziminde, Avrupamerkezciliğin vurgulandığı pek çok tarihsel kavram bulunmaktadır. Bunları öncelikle evrensel değeri bulunanlar ile Avrupamerkezci zihniyetin ürünü olarak ikiye ayırmak mümkündür. Modernizm, kapitalizm gibi kavramlar, evrensel değeri olanlara örnektir. Avrupamerkezciliğin doğrudan vurgulandığı kavramların başında da *'coğrafi keşifler'*, *'uzakdoğu'*, *'ortadoğu'*, *'ortaçağ'*, *'antik çağ'*, *'aydınlanma'*, *'merkantalizm'*, *'mandacılık'*, *'sömürgecilik'*, *'burjuva'* gibi kavramlar gelmektedir. Bunlar Avrupa'nın kendi konumları itibariyle icat edip, geliştirdiği kavramlardır. [17]

Avrupamerkezci tarih yazımında bütünselci bir yaklaşım yoktur. Gerçek Avrupalı olan kuzeyliler kendilerini güney ile ilişkilendirmekten kaçınmaktadır. Avrupa uygarlığının ve tarihinin özgünlüğünün kanıtlanması için eski Asya ve Afrika uygarlıklarıyla şerece zincirini koparmışlardır. Bu amaçla eski Yunan uygarlığının, eski Mısır uygarlığından etkilenmediğini kanıtlamaya girişmişlerdir. Oysa Yunan uygarlığındaki Mısır ve Fenike etkisini inkar etmek, tarihi tahrif etmek demektir. Bununla birlikte Hristiyanlığın da eski Yunan uygarlığının da 'Avrupalı' olduğunu, uygarlığın ve felsefenin beşiği olduğu yönünde bir tarih versiyonu geliştirilmiştir. Bütün uygarlığın Avrupa'dan doğduğuna yönelik yaklaşım da oldukça güçlüdür. [18]

Tarih Kutsal Roma, Kutsal İspanyol, Kutsal İngiltere ve Kutsal Amerika İmparatorluklarının içine hapsedilmiştir. Mağlupların tarihleri, galiplerin kavramları onun dünya tarihine verdiği yön doğrultusunda yazılmıştır. Galip ile mağlubu karşı karşıya getiren, ikisine de birer kimlik sunan bu ikilem, hem Avrupa tarih yazımında hem de Avrupa dışı bölgelerdeki tarih yazımında farklı biçimlerde sürekli olarak

[16] Ahmet Şimşek, *''Tarih Yazımında...''*, s.308.
[17] Ahmet Şimşek,*''Türkiye'de Tarih Ders...''*, s.198.
[18] Kerem Karaosmanoğlu, Defne Karaosmanoğlu, *a.g.m*, s.53.

kotarılmakta, karşımıza yeni ve eski siyasi ve ideolojik konumların meşrulaştırıcısı olarak çıkmaktadır. Osmanlı tarih yazımı bu hususta birçok örnek içermektedir. Batılı liberal anlayışın egemen olduğu tarih yazımında, Osmanlı tarihinde devlet özel mülkiyetin ortaya çıkışını engellemiştir. Roma hukuku mirası da yoktur. İslam hukuku da yetersiz sayılmıştır.[19]

Tarih yazımının diğer vazgeçilmez ögesi ise anlatıdır. Bu tarihin yazınsal bir eylem türü olmasından kaynaklı olarak, yazma süreciyle ilişkisini vurgular. Aydınlanma ile birlikte akılcılığa ve insan merkezliliğe yönelen anlatı, Ranke'nin modern tarih metodunu öngörmesi ile yeni bir yola girmiştir. Böylelikle 19.yüzyıldan başlamak üzere bu kez de Avrupalı değerlerle(modernleşme, sanayileşme, uluslaşma) vb yeni anlatılar ortaya çıkmıştır. Bunlar üst teori olarak tanımlanan büyük teorilerin yansımasıdır. Ulusu yüceltme, şanlı geçmişimiz örneklerinde olduğu gibi tarih yazımında vazgeçilemeyen bir hal almıştır. Bu gibi bazı anlatı biçimleri büyük ölçekli denilebilecek tarihsel olay ve durumları, sözgelimi yüzlerce yıl yaşamış büyük imparatorlukların yükseliş ve çöküşleri işlenmiştir. Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, Avrupa'da demokrasi, Rönesans, Sanayi inkilabı ile ilgili pek çok anlatı bu bağlamda değerlendirilebilir.[20]

Batı ile doğunun tarihlerinin karşıtlığı anlayışının Avrupa tarih yazımına egemen olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Avrupalı tarihçiler, batının yükselişini ve Avrupa mucizesini, Avrupa tarihinin başka tarihlerde görülmeyen özellikleri ile açıklamıştır. Bu özelliklerden bazıları, tarihçinin vurgusuna göre, özel mülkiyetin çok erken yerleşmesi, imparatorluk yapıları yerine yine erken bir aşamada farklı devletlerin birbirleri ile rekabet içinde oldukları çok kutuplu bir devlet sisteminin ortaya çıkması, tarımı üretken kılan kurumların benimsenmesidir.[21]

Avrupamerkezci tarih yazımında önemli bir husus da *'batı medeniyeti'* kavramıdır. Bu kavram daha çok sömürge döneminin başlıca unsuru olarak kabul edilebilir. Batılılar, gittikleri yerlerin yeraltı kaynaklarını sömürmek, insanları

---

[19] Ahmet Şimşek, *''Tarih Yazımında...''*, s.309.
[20] Mustafa Safran, Ahmet Şimşek, ''Anlatı Bağlamında Tarihyazımının Sorunları'', *Bilig*, Güz 2011, S.59, s.211.
[21] Ahmet Şimşek, *''Tarih Yazımında...''*, s.310.

köleleştirmek için değil; medenileştirmek için oraya gitmiştir. Zira *''beyaz adam'ın''* bir misyonu bulunmaktadır ve onu gerçekleştirecektir. Böylelikle batının tek geçerli paradigmaya sahip olduğu düşüncesi zihinlere nakşedilmiştir.[22]

Avrupamerkezci tarih yazımında üç tarz üzerinde durulmaktadır. Bunlar hikayeci, araştırmacı ve öğretici tarihtir.Bunlara örnek olarak ilk ikisi Antik Yunan'dan, biri ise çağdaş Türk tarihçilerinden seçilmiştir. Burada mesele ilk ikisinin neden Antik Yunan'dan verildiğidir. Oysa üçü de farklı toplumlardan, zamanlardan seçilebilirdi. Heredot tarihinin *'hikayeci tarihe'*, Thukydides'in, *'Pelopennesoslularla Atinalıların Savaşı'* adlı eserinin de öğretici tarih için seçilmesi, sanki bilinçaltında oluşan, *''Tarih Sümer'de değil, Antik Yunan ile başlar''* gibi bir durumu yansıtmaktadır. [23]

Avrupamerkezci tarih yazımı doğrultusunda kaleme alınan kitaplarda dikkate çarpan önemli bir husus, tarihin çağlara ayrılmasında izlenen yoldur. Türkiye'de yazılan tarih dersi kitaplarında *'evrensel nitelikli olaylar'* göz önünde bulundurularak, *'yazının bulunması', 'kavimler göçü', 'İstanbul'un fethi', 'Fransız ihtilali'* şeklinde tasnifler yapılmıştır. Çağların başlangıcı olarak seçilen olaylarda da farklılıklar görülmektedir. Bazı tarihçiler ilkçağın sonu olarak Kavimler göçünü işaret ederken, bazıları da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını gösterir. Bu olayların hepsi esasında evrensel olmaktan çok Avrupalıdır. Zira, *'kavimler göçü', 'İstanbul'un fethi', 'Fransız İhtilali'*, Avrupa uygarlığı ile doğrudan ilişkilidir. [24]

Avrupamerkezci yaklaşımlarla yazılmış bilim tarihi kitaplarına baktığımızda da buna benzer değerlendirmelerle karşılaşmak mümkündür. İcatlar, buluşlar, her şey batılılarındır. Tüm bilimsel buluşlar, Avrupalı *'beyaz adama'* ayrılmıştır. Örneğin, M.S. 9. yüzyıldan itibaren Çinliler barutu icat etmelerine rağmen, barutun icadı hiçbir kanıta dayanmaksızın Bacon'a atfedilmiştir. Aynı şekilde, 9. yüzyılda Çin

[22] Veysel Kurt, *a.g.m*, s.14.
[23] Veysel Kurt, *a.g.m*, s.13.
[24] Ahmet Şimşek,*''Türkiye'de Tarih Ders...''*, s.201.

matbaayı bilmekte, 11. Yüzyılda Japonya budist kitaplar basmaktadır fakat matbaanın icadı yine Avrupa'ya Gutenberg'e dayandırılmıştır. [25]

Avrupamerkezci tarih anlayışı açısından Rönesans hareketi de büyük önem arz etmektedir. Rönesans'ın gerçekleşmesi ile Avrupa uygarlığı, zaman içerisinde tüm dünyaya yayılmıştır. 15.yüzyılda coğrafi keşifler ile başlayan, 18.yüzyılda sanayi inkilabı ile sistematik hale gelen sömürgecilik, Avrupamerkezci göz ile kaleme alınan metinlerde modern bir konuma getirilmiştir. Böylelikle Avrupa dışındaki uygarlıklara da *'tarihsiz halklar'* olarak bakılmıştır. [26]

Avrupa, bilimde, sanatta yahut toplumun birçok alanına ait kazanımları kendine mal ederek, kendi kültürel antropolojisini yükseltmeye çalışmıştır. Önemli kişiler, yerler ve genellikle önemli kültürel başarılar Avrupalılaştırılmıştır. Sömürgeciler ve fetihlerle beraber binlerce yıllık batı dışı düşünce ve bilimsel birikim yok sayılmış en azından marjinal hale getirilmiştir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda da bilim adamlarının adı değiştirilmiştir.

Batı Asyalı İbni Sina'nın adı Avicenna, El Kındi Alkindus, İbni Rüşt Averros olarak değiştirilmiştir. Bu durum batının sosyal düşünceyi, kendi uygarlığının özgünlüğünde bulamayıp, başka uygarlıklardan iktibas yapmadığını ilan ettiği kertede, batı dışı sosyal düşünceyi yok sayması, inkar etmesi biçiminde anlamak mümkündür. Çünkü Avrupa merkezli sosyal düşüncenin, insanlığın ortak eseri olan birikimi reddedip, yok sayıp kendini dayatması demek, dünya ölçeğinde entelektüel sömürgeciliğin yayılması, etkinlik alanın da genişlemesi manasına gelmektedir. [27]

Avrupamerkezci tarih yazımından Türkler de nasiplerini almışlardır. Türk tarihine karşı menfii bir tutum metinlerde önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin, tarihsel zamanda birçok icat en erken Anadolu'da başlamıştır. Bunlardan biri de Neololitik Çağ'da(cilalı taş devri) *'Fumel'* yani baca adı verilen bir kültürdür. Anadolu'dan tüm Kuzey Avrupa'ya yayılmıştır ama Avrupa tarihinde bu kabul

[25] Ahmet Şimşek, *''Tarih Yazımında...''*, s.312.
[26] Ahmet Şimşek,*''Türkiye'de Tarih Ders...''*, s.209.
[27] Ahmet Şimşek, *''Tarih Yazımında...''*, s.311.

görmez. Yine Türklerin 6. Yüzyıldan beri yaptıkları göçler için, *'kitlesel sürgün'*, *'yabancı yerleşim'*, *'barbar saldırılar'* gibi dramatik deyimler kullanılmıştır ve Anadolu tarihinde bir kırılmadan bahsedilmiştir. Oysa bu göçler neticesinde bugün Avrupa ve Asya'da ileri birçok devlet İstiklal kazanmışlardır. [28]

Avrupamerkezci tarih yazımında örnekleri çoğaltmak mümkündür. Avrupa dışı uygarlıkların şiddet olaylarının sunuluşu abartılıdır. Avrupa kolonyalizminin katliamları ise son derece normaldir. Avrupa'ya ait olan olaylar söz konusu ise *'sefere çıkma'* (örneğin 1798'de Napolyon döneminde bir Fransız seferi) olarak nitelendirilirken, Avrupalı olmayanların ki söz konusu olursa, *'yakıp-yıkma'*, *'barbarlık'* olarak sunulmaktadır. [29]

Kitaplarda dikkat çeken bir diğer husus da Avrupa'nın 19. Yüzyıl itibariyle keşfettiği anlatılan *'eşit vatandaşlık'* kavramının sürdürülmesine yönelik çabadır. Kitaplarda, II.Mahmut'un, Avrupa'da yaygınlaşan ve geniş kitleler tarafından benimsenen eşit vatandaşlık anlayışının devlette egemen olması için müsadereyi kaldırdığı anlatılmıştır. İfadede bahsedilen zaman dilimi 19. Yüzyılın ilk çeyreğidir. Bu dönemde Avrupa'da eşit vatandaşlık kavramından bahsetmek oldukça güçtür. Zira ilk girişim 1807 yılında İngiltere'nin köleliği yasak eden bir kanun çıkartmasıdır. Avrupa'da yaygınlaşan ve geniş kitleler tarafından benimsenen *'eşit vatandaşlık'* ifadeleri, bu sebepten gerçekçi bir tanımla değil, tam bir Avrupamerkezci yaklaşım ürünüdür. [30]

Avrupamerkezci düşünce dünya tarihini yeniden dizayn etmiştir. Avrupa istediği yerde dünyaya dahil olmuş, istemediği noktada da kendisini dışarıda bırakmasını bilmiştir. İstediğini tarihe dahil etmiş, istemediği yerde dışarıda kalmıştır. Dünya uygarlık kavramı yerine de *'Avrupa uygarlığı'* denen kavramı dayatmaya çalışmışlardır. Ahmet Şimşek, *'böyle bir tarih yazımının bilimsel olmadığını'* ve *'dünya tarihine katkıda bulunmaktan uzak olduğunu'* ifade etmektedir.

---

[28] Salih Özbaran, ''Evrensel Tarih Total Tarih Komparaktif Tarih'', *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Ankara 1995, s.80.
[29] Ahmet Şimşek, *''Tarih Yazımında...''*, s.310.
[30] Ahmet Şimşek,*''Türkiye'de Tarih Ders...''*, s.210.

# I. BÖLÜM

# MEŞRUTİYET DÖNEMİNE VE DÖNEMİN TARİH YAZICILIĞINA GENEL BAKIŞ

## A. MEŞRUTİYETİN İLANI İLE BİRLİKTE OLUŞAN SOSYAL VE KÜLTÜREL ORTAM

19.Yüzyıl başlarından itibaren Avrupa'da meydana gelen köklü siyasi ve sosyal değişimlerden Osmanlı Devleti de nasibini almıştır. Osmanlı Devletinin toplumsal yapısını görüş ve fikirleriyle etkileyen aydınlar; bilhassa eğitim alanında olmak üzere, siyasi ve iktisadi alanda yapılması gereken reformlar üzerine kafa yormaya başlamış ve bu fikirler fiilaya dökülmeye başlamıştır. Osmanlı aydınlarının hemen hepsinin hemfikir olduğu konu batılılaşmanın en önemli kurtarıcı olduğu düşüncesidir. Bu biraz da mecburi olan değişim süreci: *'Osmanlıcılık', 'İslamcılık', 'Milliyetçilik', 'Batıcılık', 'Liberalizm'* gibi kavramlarla mana kazanmıştır. [31]

1800'lü yılların sonu ve 1900'lü yılların başı itibariyle Türkçülüğün dağılmaya yüz tutmuş Osmanlı Devleti için yegane çare olarak ortaya atıldığını ifade etmek gerekiyor. Rus egemenliği altındaki coğrafyalardan gelen Türk mütefekkirlerin Türkiye coğrafyasında ortaya koyduğu Türkçülük, Balkanların adeta bir *'barut fıçısı'* olması; Sırpların, Bulgarların ve Rumların kurduğu çetelerin Balkanlarda yaptığı katliamlar gibi siyasi nedenlerden ötürü hız kazanmıştır. Başlangıçta kültürel olarak ortaya çıkan ve Osmanlı dilinin türkçeleşmesi ile sınırlı olan Türkçülük fikri, Meşrutiyete gelen süreçte kendisine siyasi ve sosyal alanda da karşılığı olan çıkış noktaları yaratmıştır. [32]

---

[31] Nevzat Köken, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi(1923-1960),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s.39.

[32] Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih-Tükiye'de Resmi Tarih Tezi'nin Oluşumu(1929-1937),* İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.75.

Pek tabi Meşrutiyetin ilanıyla birlikte etkisi artan Türkçülük fikriyatının gelişmesinin kaynaklarını daha eskilere dayandırmak gerekiyor. Türk Milliyetçiliği fikri esasen dil, edebiyat, tarih gibi kültürel araştırmalarla kendini göstermiştir. Örneğin Tanzimat devrinin ünlü edebiyatçıları Şinasi ve Ziya Paşa, dil ve edebiyat sahasında Türkçülük yapan kimselerdir. Yine Ziya Gökalp'in Türkçülüğün ilk öncüleri olarak gördüğü Ahmet Vefik ve Süleyman Paşaların tarih ve dil alanındaki çalışmalarda Türkçü saiklerle hareket etmesi bu hususta önemlidir. Ahmet Vefik Paşa, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *'Şecere-i Türki'* isimli eserini Çağatayca'dan Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. [33] Aynı zamanda *'Lehçe-i Osmani'* ismini verdiği sözlük çalışmasında da Osmanlı Türkçesi ile farklı coğrafyalarda konuşulan Türk lehçelerini mukayese etmiştir. Süleyman Paşa'nın çalışmalarının da aşağı kalır yanı yoktur. *'Tarih-i Alem'* isimli eserinde Hun, Avar, Göktürk gibi kavimlerin Türk olduğunu ispat etmiştir. [34]

Bu nokta-i nazarda Şemsettin Sami'nin *'Kamusal Alam'* ve *'Kamusu-i Türki'* isimli eserlerinde Osmanlı dili tabiri yerine Türk dili tabirini öne çıkarması büyük önem arz etmektedir. Bu tutum milli şuurun gelişmesi açısından oldukça önemlidir.[35]

Yine Mustafa Celalettin Paşa, Fransızca olarak kaleme aldığı *'Eski ve Yeni Türkler'* isimli eserinde Avrupa milletlerinin ve Türk milletinin aynı ırka mensup olduğunu ifade ederek Türkçülüğe ilmi sahada hizmet etmiştir. [36] Yusuf Akçura eserin ilmi açıdan birçok yanlış içerdiğini ifade etse de Türk tarihine bütüncül bir bakış açısıyla bakan ilk eser olduğunu ifade eder ve bu nispette önemser. [37]

Türkolog Necip Asım Bey de Türkçülük sahasına ilmi çalışmalarla büyük katkı vermiştir. Türkçülüğün ilk döneminde Leon Cahün'ün *'Asya Tarihine Giriş'* isimli eseri oldukça etkili olmuştur. Necip Asım Bey yaptığı ilavelerle bu eserin Türklerle ilgili bölümünü Türkçe'ye çevirerek yazın hayatımıza kazandırmıştır. Bu

---

[33] Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s.85-86.
[34] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1987, s.5.
[35] Nevzat Köken, *a.g.e*, s.42.
[36] Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s.157.
[37] Mehmet Kaan Çalen, *II.Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*,Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s.278.

kitap Türkçülüğe ilişkin eğilimleri hızlandırmıştır. Ayrıca Necip Asım, Orhun Abidelerini, *'Pek Eski Türk Yazısı'* ismiyle Türkçeye çevirmiştir. [38]

Türkçülüğün kültürel alanda geliştiğinin en önemli göstergelerinden birisi de şüphesiz ki *'Türk Gazetesi'* sloganı ile çıkan İkdam gazetesidir. Bu gazete, Necip Asım, Velet Çelebi, Emrullah Efendi gibi Türkçüleri etrafında toplamıştır. [39]

Netice itibariyle 1800'lü yılların sonundan itibaren dil ve tarih araştırmaları ile başlayan Türkçülük, Türklere ve Türk tarihine karşı ortaya çıkan ilginin artmasıyla hız kazanmış, Necip Asım'ın, *'Türk Tarihi'* ve Bursalı Mehmet Tahir'in *'Türklerin İlim ve Fünuna Hizmetleri'* gibi eserleriyle vücuda gelmiş, Türk tarihine bir bütün olarak bakma fikri zihinlerde yer etmeye başlamıştır. Bütün bu gelişmeler, II.Meşrutiyet döneminde *'taazzi devrini'* yaşayacak Türkçülüğün adeta kıvılcımları niteliğindedir.[40]

Türkçülüğün şiir ve edebiyat sahasındaki temsilcileri de Ahmet Hikmet ve Mehmet Emin Beyler olmuştur. Milli şair Mehmet Emin Bey, Türk-Yunan Harbinin(1897) en ateşli günlerinde, *'Ben bir Türküm, dinim cinsim uludur!'* diyerek modern Türk düşüncesi açısından yeni bir dönemin başladığını müjdeler.[41] Mehmet Emin Bey daha sonraları, kendisine Türkçülük mefkuresini aşılayan kişinin Şeyh Cemalettin Afgani olduğunu ifade edecektir. [42]

Yusuf Akçura'nın yaptığı tasnife göre, Türkçülüğün en faal devrelerinden birisi, 1897-1900 yıllarına rastlamaktadır. Ziya Gökalp de Yusuf Akçura'yı destekleyici bir biçimde, İkinci Abdulhamit'in saltanatının son yıllarında, Türk-Yunan Harbi'nin (1897) de etkisiyle Türkçülük mefkuresinin uyanmaya başladığını ifade eder. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere İkinci Abdülhamit'in saltanatının son yıllarında Türkçülük fikri iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştır. Dönemin öne çıkan isimleri de Necip Asım, Velet Çelebi, Bursalı Mehmet Tahir, Şemsettin Sami,

---

[38] Ziya Gökalp, *a.g.e,* s.8.
[39] Nevzat Köken, *a.g.e,* s.42.
[40] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.e*, s.279.
[41] Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s.34.
[42] Ziya Gökalp, ''Türkçülük Nasıl Doğdu'', *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesi'nde Milliyetçilik*(Haz: Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı), Bilgeoğuz Yayınları, istanbul 2014, s.149.

Mehmet Emin, İkdamcı Ahmet Cevdet, Tunalı Hilmi, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali ve Akçuralı Yusuf Beylerdir. [43]

Rus coğrafyasından gelen Türk mütefekkirlerin, Türkiye coğrafyasında Türkçülüğün temellerini atan fikir adamları olduğunu belirtmiştik. 19.yüzyılın ortalarından itibaren Rusya'daki deniz ve demiryolu ulaşımlarının gelişmesinden sonra Rusya'da yaşayan Türklerin, Osmanlı coğrafyasıyla irtibatının arttığını da ifade etmek gerekiyor. Bu vesileyle Rusların, Ruslaştırma politikasından kaçan, iyi eğitim almış aydınların Osmanlı coğrafyasına gelmesi Türkçülük fikrine *'Pan-Türkizm'* unsurunun da girmesine vesile olmuştur. [44]

Rusya'da Rus aydınları arasında kullanılan *'Batıcılar'*, *'İslavcılar'*, *'Rusçular'* terimlerinin etkisi altında kalan Türkçüler, Türkiye'deki karşıtlarına *'İslamcı'*, *'Batıcı'* adlarını da takmış, onlar da karşılık olarak Rusya'dan gelen Türkçülere Türkçü adını takmıştır. Batıcılar ve İslamcılar arasında Osmanlılık bu dönemde de mutlak bir gerçektir. Türk aydınlarının Osmanlılığı bir kimlik olarak kabul etmesi de kısır sıkıntılara yol açmıştır. Zira Rusya'dan gelen Türkçüler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye mahkum olduğunu düşünmektedir. Bundan dolayıdır ki Rusya'dan gelen Türkçüler bir süre sonra Osmanlı hükümeti tarafından kovuşturmaya uğramaya başlamıştır. Ziya Gökalp'in Türkçülüğü *'Rusya Türkçülüğünden'* azade bir biçimde batıcılık ve İslamcılık kavramları ile sentezleyerek işlemesi Türkçülüğün devleti yönetenler nezdinde de itibarını arttırmıştır. [45]

Rus coğrafyasında, Ruslaştırma politikalarının gölgesinde Türkçülük faaliyetleri yürütmeye gayret eden aydınlarımızın çalışmalarından bahsetmekte yarar görüyoruz. İstanbul'da yerli gazetelerden daha fazla okunan gazetelerden birisi de Kazan'da Gaspıralı İsmail Bey'in çıkardığı Tercüman gazetesidir. [46] Gaspıralı İsmail Bey çıkardığı gazete aracılığıyla *'Dilde, fikirde, işde birlik'* şiarını vurgulamış, Türklerin kurtuluş reçetesini bu cümle ile özetlemiştir. Bu listeye Melikzade Hasan

[43] Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık*...,s.37.
[44] Nevzat Köken, *a.g.e*, s.44.
[45] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul 2013, s.411.
[46] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.49.

Bey'in 1875 yılında çıkardığı *'Ekinci'* isimli Türkçe gazeteyi ve Hüzeyinzade Ali, Ağaoğlu Ahmet ve Ali Merdan Beylerin çıkardığı *'Hayal'* gazetesini de eklemek gerekiyor. [47]

Türkçülüğün tarihi mevzu bahis olduğun da hiç şüphesiz ki *'Üç Tarzı Siyaset'* isimli eserin yazarı Yusuf Akçura önemli bir mihenk taşıdır. Akçura, 1904 yılında Kahire'de çıkmakta olan *'Türk'* gazetesinde Türkçülüğün manifestosu olarak kabul gören ünlü eserini yayınlamıştır. Öyle ki metin, *'Komünist Manifestonun'* karşısında Türk Milliyetçiliğinin manifestosu olarak kabul edilir.[48]

Yusuf Akçura'ya göre yaşadıkları yüzyılın siyasi Türkçüleri kendisi ile birlikte Tunalı Hilmi Bey ile Hüseyinzade Ali Beylerdir.Başlangıçta Osmanlıcı fikirleri ile tanınan Tunalı Hilmi Bey, köylülere verdiği önem hasebiyle diğer Jön Türklerden keskin bir biçimde ayrılmıştır. [49] Kendisi halkçılık/köycülük fikrinden lisanda Türkçülüğe oradan da siyasi Türkçülüğe geçiş yapan bir fikri süreç izler. Azerbaycan Türkü Hüseyinzade Ali Bey ise Gökalp ve Akçura'nın nazarında *'İlk Turancı Türk'* olarak ifade edilir. Gökalp kendisinden ilhamla *'Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak'* formülünü ortaya atmıştır. [50]

Kendisine ilmi ve kültürel sahada defaatle yer bulan Türkçülük, *'Üç Tarzı Siyaset'* isimli manifesto ile siyasi sahada da rücu etmiştir. Yusuf Akçura bu çalışmasında Osmanlı devletindeki siyaset tarzlarını isimlendirmiş; tasnif ve tahlil yaparak üç farklı siyaset tarzını incelemiştir. [51]

Akçura'nın Türkçülüğün manifestosunda belki de en vurucu tespiti şöyledir:

> *''Memalik-i Osmaniyye'de, Garp'dan istifaza ile iktisab-ı kuvvet ve terakki arzuları uyanalı, Hükümet-i Osmaniyye'ye tabi milel-i muhtelifiyeyi temsil ve tevhid ile bir Millet-i Osmaniye vücuda getirmek, hakk-ı Hilafe'in devleti Osmaniye hükumdarında olmasından istifade*

[47] Ziya Gökalp, *a.g.e*, s.9.
[48] Francois Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura(1876-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.2.
[49] Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık*... a.g.e, s.37.
[50] Niyazi Berkes, *a.g.e*, s.422.
[51] Mehmet Kaan Çalen, *Modern Türk Düşüncesine Bir Derkenar Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s.15.

*ederek, bütün İslamları hükümetii mezkure idaresinde siyaseten birleştirmek(Frenklerin Panislamisme dedikleri) ırk üzerine müstenid bir Türk milliyet-i siyasiyyesi teşkil etmek''* [52]

*'Millet-i Osmaniye'* siyasetinin Fransız tipi milliyetçilik ile kurgulandığını ifade eden Akçura, Osmanlıcılık fikrinin beyhude bir uğraş olduğunu ifade eder ve fikriyatın sağlam temellere dayanmadığını söyler. Ona göre bu siyaset başarıya ulaşssa bile Osmanlı milleti içerisinde Türklerin kimliği eriyecektir ve Türkler devlet üzerindeki otoritesini kaybedecektir. Yine Akçura'ya göre böyle bir birleşmeyi ne Türkler, ne Müslümanlar, ne Balkan ülkeleri, ne Rusya ne de Avrupa devletleri ister. Bu yüzden bu siyaseti gütmek beyhude bir uğraştır. [53]

Osmanlıcılık, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki tüm etnik grupların üzerinde bir Osmanlıcılık duygusu ve bu duyguya paralel olarak bir Osmanlı milletini ortaya çıkartarak, Osmanlı devletinin menfaatleri doğrultusunda hareket eden bir düşünce akımıdır. Bu düşünce Tanzimat dönemiyle birlikte savunulmaya başlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin bir Türk ve İslam devleti olduğu gerçeği vurgulanmaktadır. [54] Osmanlıcılık fikrini benimsemiş olan devlet adamları da Batılı devletlerin desteğini alarak; iç çekişmeleri yavaşlatmak ve dış baskıları hafifletmek amacı gütmüşlerdir.

Osmanlıcılık, Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden bütün kavim, cemaat ve milletlerin; din, millet, ırk, mezhep farkı gözetilmeden; adalet, hürriyet, eşitlik ortamında bir arada yaşamalarını temin etmek isteyen anlayış olarak, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren siyasi bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. [55]

Bir Osmanlı milleti oluşturma çabası, II.Mahmut'un: *''Ben tebaamın Müslüman olanını camide, Hristiyan olanını kilisede, Yahudi olanını havrada fark ederim. Aralarında başka bir guna farkı yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve*

---

[52] Yusuf Akçura, *Üç Tarzı Siyaset,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s.34.
[53] Mehmet Kaan Çalen, *Modern Türk Düşüncesine*..., s.16.
[54] M.Fuat Köprülü, ''Türklük, İslamlık, Osmanlılık'', *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesi'nde Milliyetçilik*(Haz:Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı), Bilgeoğuz Yayınları, istanbul 2014, s.190.
[55] Mehmet Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.5.

*adaletim kavidir ve hepsi gerçek evladımdır.''* şeklindeki ifadesi Osmanlıcılık fikrinin tarihsel kökenini açıklar niteliktedir. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı bir prensip olarak resmi bir metne aktarılmıştır. Çeşitli dinlere mensup olan Osmanlılar arasında eşitlik prensibinin oluşturulması yoluna gidilmiş, o dönemin ifadesi ile *'toprak kardeşliği'* prensibi temel siyaset kuralı yapılmak istenmiştir. İttihad-ı Anasır (Unsurlar Birliği) bu idealin ifadesidir. [56]

Akçura'ya göre, Osmanlıcılık düşüncesinin çökmesiyle ortaya çıkan İslamcılık, kısmi dahili engellerin yanı sıra ciddi harici engeller ile karşı karşıya olduğu için başarılı olması olanaksızdı. Zira İslam devletlerinin hemen hepsi Hristiyanların nüfuzu altında bulunuyordu ve hemen hemen bütün Hristiyan devletler Müslüman tebaya sahiptiler. Bu durum Osmanlı'nın bu politikayı takip etmesi durumunda bütün Hristiyan devletlere kafa tutması demekti ve dönem itibariyle Osmanlı'nın gücü düşünüldüğü vakit bu mümkün değildi. Ayrıca bu politikanın güdülmesi durumunda Akçura, Müslim-gayrimüslim ayrışmasının körükleneceğini ve bu durumun da ciddi toprak kayıplarına yol açacağını ifade etmektedir. [57]

İslamcılık akımı özelliklerini daha çok 19.Yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak çevresinde ve Hindistan'da şekillenmiş olmasına rağmen, 1870'lerden itibaren imparatorluğun merkezinde gittikçe güçlenen bir ideolojik davranış kümesine verilen ad olarak açıklanmıştır. [58]

İsmail Kara İslamcılık'ı: *''19-20.Yüzyıllarda İslam'ı bir bütün olarak(inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset,hukuk, eğitim) yeniden hayata hakim kılmak ve akılcı bir yöntem ile Müslümanları, İslam dünyasını batı sömürüsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden...kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri*

[56] Tarık Zafer Tunaya, *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.26,30,31.
[57] Mehmet Kaan Çalen, *Modern Türk Düşüncesine*...,s.17.
[58] Şerif Mardin, ''İslamcılık'', *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.1400.

*baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününü içeren bir hareket'* olarak tanımlamıştır. [59]

Salim Halim Paşa, İslamcıların yayın organı olarak bilinen Sebilürreşad Dergisinde yazdığı 'İslamlaşmak' başlıklı yazıda konuya dair şunları söylemiştir:

> *''...Bizim için İslamlaşmak demek, islam ahlakiyatını, içtimaiyatını, siyasiyatını daima zaman ve muhitin en muvafık bir surette tesir ederek, bunlara tevk-i hareket etmekten ibarettir... Kendisinin Müslüman olduğunu söyleyen bir adam, kabul etmiş olduğu din esaslarına uymadıkça, ona göre düşünüp, ona göre hareket etmedikçe, yani İslam'ın ahlakiyatına, içtimaiyatına, siyasiyatına tamamıyla kendini uydurmadıkça Müslümanım demekle hiç bir şey kazanamaz ve hiçbir mutluluk, huzur elde edemez.'' [60]*

Meşrutiyet'in ilanına müteakip Mısır ve Suriye başta olmak üzere Arap İslam dünyasında, Hristiyan Arapların da etkin bir şekilde rol aldığı Arap milliyetçiliği davası güden ve Osmanlı hilafetine karşı Batılı devletlerle anlaşan birçok grup ve cemiyet ortaya çıkmıştır. [61] Böylece İslam Birliği realitede gerçekleşmesi mümkün olmayan bir siyasete dönüşmüştür. 1910 yılındaki Arnavut isyanında Arnavut Müslümanların, isyan eden Arnavutları desteklemeleri, Ardından Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Türk olmayan Müslüman unsurların Osmanlı devletinin karşısında saf tutmaları, İslamcılar için büyük bir sükut-u hayal olmuştur. [62]

Balkanlarda milliyetçilik hareketlerinin hız kazanması; dil,din ve ırk birliğine dayalı *'Panslavizm'* politikasının etkisiyle olmuştur. Böylelikle Rusların bu bölgelere tesir edebilme gücü de artmıştır. Fransa'nın milliyet esasına dayalı dış politikası ve Avusturya'nın Balkanlara sahip olma isteği milliyetçilik hareketlerini

---

[59] İsmail Kara, *İslamcılık Düşüncesi 1/2/3 Metinler-Kişiler*, Kitavebi Yayınları, İstanbul 1997, s16.
[60] Said Halim Paşa, 'İslamlaşmak', *Sebilürreşad*, C.15, S.278, İstanbul 1334-1916, s.255-257.
[61] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.105.
[62] İsmail Kara, *a.g.e*,s.30.

önemli bir ölçüde etkilemiştir. Bu arada yapılan reformlar sonucunda da gayrimüslim unsurlar Osmanlı devletinden yavaş yavaş kopmaya başlamışlardır. [63]

Balkanlar'da ve Anadolu'da milli karakterde çıkan isyanlar sonucu bağımsız devletler ortaya çıkmış ve bu devletlerin ortaya çıktığı yerlerde birçok Türk, Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Türklerin içinde bulunduğu bu durum karşısında *'devletin Türk unsuruna ağırlık vermesi'* gibi bir görüş, kendisini hissettirmeye başlamıştır. [64]

Yusuf Akçura, olası bir Türk birliğinin faydalarından ise şu şekilde bahsetmektedir:

> *''...Osmanlı ülkelerinde Türkler hem dini hem ırki bağlar ile pek sıkı yalnız dini olmaktan sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair Müslim unsurlar daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleşebileceklerdi.Lakin esas büyük fayda; dilleri, ırkları ve hatta ekseriyetinin dinleri bile bir olan Asya kıtasının büyük bir kısmı ile Avrupa'nın şarkına yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer büyük milletler arasında varlığını muhafaza edebilecek büyük bir siyasi milliyet teşkil eylemlerine hizmet edilecek ve işbu büyük toplulukta Türk toplumlarının en güçlü ve en medenileşmişi olduğu için Osmanlı devleti en mühim rolü oynayacaktı. ''*[65]

Netice itibariyle Yusuf Akçura, Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetlerini anlattıktan sonra *''ırk üzerine müstenid bir Türk milliyet-i siyasiyyesi meydana husule getirmek''* fikrinden bahsederek; eser boyunca objektif kalmaya çalışsa da Türkçülüğe olan meylini gizlememiştir.[66]

---

[63] Bayram Kodaman, *Sultan II.Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987, s.111.
[64] David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu(1876-1908),* Kesit Yayınları, İstanbul 2009, s.11.
[65] Yusuf Akçura, *a.g.e*, s.33-34.
[66] Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık...*, s.39.

Türkçülük, İttihat Terakki'nin iktidarı yıllarında önem kazanmaya başlayan bir ideoloji olarak öne çıkmaktadır. [67] Türkçülük fikrini benimseyenlerin hayali elbetteki Türkistan ile Türkiye arasındaki bağlantıyı sağlamaktır. Yani esas amaç Turan ile Türkiye coğraftyası arasında kalan Anadolu arasında bir bağlantı kurmaktır. Bu siyasi amaç bilhassa İkinci Meşrutiyetten itibaren başlayarak, Balkan savaşlarında doruk noktasına ulaşır. Türkçüler hızlı bir biçimde teşkilatlanmaya başlamıştır. [68]

1908 yılında İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesiyle beraber Türkçüler arasında teşkilatlanma hız kazanmış ve Türkçüler, dernekler kurarak sosyo-kültürel faaliyetlere imza atmaya başlamıştır. [69] Yusuf Akçura İkinci Meşrutiyeti *'Türkçülüğün Taazzi Devresi'* olarak ifade etmektedir. [70] Organize bir biçimde başlayan Türkçülük faaliyetleri Meşrutiyetin ilanından sonra ivme kazanırken,Balkan Savaşlarıyla birlikte doruk noktasına ulaşmıştır.

Meşrutiyet döneminde Türkçülük; Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Ocağı gibi derneklerin teşkilatlanmasıyla var olmuştur. Ayrıca Türkçüler bu dönemde, Türk Derneği, Türk Yurdu, Genç Kalemler, Halka Doğru, Türk Sözü, Milli Tetebbular, İslam Mecmuası, İçtimaiyat Mecmuası, Yeni Mecmua gibi süreli yayınlar çıkarmıştır. Bu dönemin öne çıkan Türkçü simaları olarak da Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmet Bey, Ahmet Hikmet, Hamdullah Suphi, Mehmet Emin, Bursalı Mehmet Tahir, Köprülüzade Mehmet Fuat, Hüseyinzade Ali, Necip Asım, Veled Çelebi, Ali Canip, Celal Sahir... gösterilebilir. [71]

Türkçülükte teşkilatlanma ilk olarak 1908 yılında kurulan *'Türk Derneği'* ile başlar. Bu dernek, Ahmet Mithat Efendi, Emrullah Efendi, Necip Asım, Bursalı Tahir, Veled Çeleb, Yusuf Akçura ve Rıza Tevfik Beyler tarafından kurulmuştur. Bu

[67] Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu-Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.69.
[68] Büşra Ersanlı, *a.g.e*, s.75.
[69] Niyazi Berkes, *a.g.e*, s.404.
[70] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet*...,s.279.
[71] Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık*...,s.40.

dernek siyasi açıdan Osmanlıcı gözükmekle birlikte kültürel alanda ve bilhassa dil konusunda Türkçü fikirlere sahiptir. [72]

Türkçülerin teşkilatlanma döneminde kurdukları ikinci dernek ise *'Türk Yurdu'* Cemiyetidir. Derneğin kurucuları arasında Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Ağaoğlu Ahmet Bey, Hüseyinzade Ali ve Yusuf Akçura gibi Türkçüler bulunmaktadır. Bu önemli cemiyet, *'Türklerin faidesine çalışır'* sloganı ile bir de Türk Yurdu isimli dergiyi çıkartmıştır. [73]

Türk Yurdu cemiyetinin kurulmasından çok kısa bir süre sonra Türk Ocağı'nın kurulma çalışmaları başlamıştır. Başta Yusuf Akçura olmak üzere dönemin ünlü Türkçüleri, ocağın kuruluşunun bizatihi içinde olduğu için Türk Yurdu cemiyetinin çıkardığı Türk Yurdu dergisi kısa bir süre sonra Türk Ocaklarının resmi yayın organı halini almıştır. Dergi kısa bir zaman içerisinde özel olarak Türk Milliyetçiliğinin genel olarak da modern dönem Türk düşüncesinin en önemli süreli yayınlarından birisi haline gelmiştir. [74]

Türk Yurdu, Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncesini savunan fikir adamlarına karşı Türkçülerin sesi olması bakımından büyük önem arz etmektedir.[75] Türkçülerin sözcüsü ve yayın organı olarak kabul edilen Türk Yurdu, Ziya Gökalp'in düşüncelerinin oldukça etkin olarak yer aldığı bir mecmua olarak tarihe geçmiştir. Ziya Gökalp bugün en önemli eserlerinden birisi olan, *'Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak'* isimli çalışmasını bu dergide bölümler halinde yayınlamıştır. [76]

Ziya Gökalp, en az *'Üç Tarzı Siyaset'* kadar önem arz eden bu eserinde, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan milletler arasında Milliyetçilik fikrinin en geç Türklerde çıkmasını *'devlet, ümmet, millet'* formülüyle açıklamaya çalışmış, Türk milleti devlet ile milleti eş değer tuttuğu için son kerteye dek milliyetçilik yapmamıştır. Ziya Gökalp, Türkçülüğün devletin dağılmasına neden olacağı

[72] Nevzat Köken, *a.g.e*, s.45.
[73] Ziya Gökalp, *a.g.e*, s.11; Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık...*, s.43.
[74] Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık...*, s.44.
[75] Büşra Ersanlı, *a.g.e*, s.97.
[76] Nevzat Köken, *a.g.e*, s.50.

eleştirilerine karşılık Türklük üzerinden yeni bir Osmanlıcı ideoloji tasarlamıştır. Eser bu açıdan büyük önem arz etmektedir. [77]

Ziya Gökalp'e göre Türkçülük, *'' Bir Türk harsı yaratmak gayesi güder. Bu hars Şark, Şimal, Cenup Türkleri için müşterektir.''* Ziya Gökalp'e göre Türklerin tek bir harsı olmalı o da milli olmalıdır. Ziya Gökalp, ünlü çalışmasında Türkçülüğün ne olduğuna dair fikirlerini belirttikten hemen sonra *'Türk Milleti'nin vatanı neresidir?'* sorusuna şöyle cevap verir:

> *''Vatan ne Türkiye'dir Türkler için ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!''*[78]

Türk Yurdu dergisi, Ziya Gökalp'in yanında, Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmet Bey, Mehmet Emin Bey, Ahmet Hikmet Bey, Celal Sahir, Köprülüzade Fuat, Halide Edip, Ali Canip gibi dönemin ünlü Türkçülerini etrafında toplamıştır. [79]

İkinci Meşrutiyet döneminde bilimsel manada Türkçülük yapan en önemli dernek şüphesiz ki Türk Ocağıdır. 25 Mart 1912'de kurulan Türk Ocakları yalnızca Meşrutiyet döneminin değil Cumhuriyet döneminin de en önemli milliyetçi teşkilatları arasında başı çekmektedir.

1911 yılında 190 askeri tıp öğrencisi bir araya gelerek Türk milletine hizmet amaçlı bir cemiyet kurmaya karar vermiş ve kaleme aldıkları mektup ile dönemin önemli fikir adamlarına ulaşmışlardır. Bu öğrencilerin yetkilendirmiş olduğu temsilcilerden oluşan bir heyet Hüseyin Cahit, Ahmet Ferit, Ağaoğlu Ahmet Bey, Yusuf Akçura gibi fikir adamlarıyla görüşmüştür. Nihayetinde Mehmet Emin Bey, Ahmet Ferit Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Doktor Fuat Sabit Beylerin önderliğinde Türk Ocağı kurulur. Geçici reisliğe Mehmet Bey, ikinci reisliğe Yusuf Akçura, katipliğe ise Mehmet Ali Tevfik Bey seçilmiştir. [80]

Türk Ocaklarının esas gayesi, Türk milletine mensup olan toplulukların tarihini ve kültürünü incelemektir. Hamdullah Suphi Bey bu gayeyi, *' milli eğitimi*

---

[77] Mehmet Kaan Çalen, *Modern Türk Düşüncesine*..., s.23.
[78] Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014,s.63-64.
[79] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.11.
[80] Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık*...,s.45.

*ilerletmek, İslam halkları arasında en üstün olan Türklerin bilimsel, toplumsal ve ekonomik standartlarını yükseltmek, Türk ırkını ve dilini geliştirmek'* olarak özetlemiştir. Türk Ocağı bu amaçlarından ötürü halka yönelik kurslar açmış, yabancı dil eğitimi vermiş, Türk milletini bilinçlendirici konferanslar düzenlemiş ve Türk Yurdu gibi yayınlarla Türkçülük fikrini yaymaya çalışmıştır. [81]

Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bozgunla beraber Osmanlı Devletini yöneten kadroların siyaseten de Türkçülük fikrini ön plana çıkartmasıyla Türk Ocağı etkinliğini arttırmıştır. Balkan Savaşlarının acı günlerinde zor zamanlar geçiren Ocak mensupları, 18 Mayıs 1913'te Hamdullah Suphi Bey'in başkan olmasıyla birlikte ocakta bir toparlanma süreci başlatmış ve Türk Ocağı tekrar etkin bir rol oynamaya başlamıştır. [82]

Meşrutiyet döneminin en teşkilatlı hareketlerinden birisi de hiç şüphe yok ki Selanik'te çıkan *'Genç Kalemler Dergisi'* hareketidir. Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ali Canip gibi Türkçü fikir adamlarını buluşturan dergi dil konusunda sadelikten yanadır ve halkın anlayacağı yalın bir Türkçe ile okuyucuya sunulmuştur. [83]

Ziya Gökalp 1911 yılında Genç Kalemler dergisinde neşrettiği *'Yeni Hayat ve 'Yeni Kıymetler'* isimli yazılarında *'yeni bir hayat, yeni bir medeniyet kurmaktan'* bahsetmiştir. Cenap Şahabeddin'in kendisi ile yapılan bir mülakatta Türkçülük ve *'Yeni Lisan'* hareketlerini eleştirmesi üzerine *'Yeni Hayat' ve 'Yeni Kıymetler'* isimli çalışmalarını *'Türkçülük Nedir?*' isimli bir yazı ile yeniden yayınlayan Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan gayrimüslimler ile Türklerin yaşayış tarzını kıyaslayarak, Avrupa Medeniyeti ile Türk-İslam Medeniyeti arasındaki farkları ortaya koymuştur. [84]

Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin'in Genç Kalemler Dergisi hareketine dahil olduğu süreçte dilde sadeleşme için çalışmayı yeterli görmemiş ve kendi ifadesiyle:

---

[81] Büşra Ersanlı, *a.g.e,* s.98.
[82] Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık*...,s.45.
[83] Nevzat Köken, *a.g.e*, s.46. ; Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık*...,s.46.
[84]İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s.207; Mehmet Kaan Çalen, *Modern Türk Düşüncesine*..., s.45, 47.

*''Türkçülüğün bütün ülküleriyle, bütün programlarıyla ortaya atılması''* gerektiğini ifade etmiştir. İşte bu yüzden Turan şiirini yazarak Genç Kalemlerde yayınlamıştır.[85]

Çalışmamızın bu bölümünde incelediğimiz kurumlar milliyetçi/ Türkçü saiklerle bilimsel çalışmalar yapmışlardır. Amaçlanan Türk milletini bilinçlendirmek, Türk milletinin faydasına çalışan bir teşkilat ortaya çıkarmak olmuştur. Bilhassa Türk Yurdu olmak üzere bu dönemde çıkan yayınların da tarihe olan merakı arttırdığını; tarihle ilgili çalışmaların sayısında büyük bir artış görüldüğünü ve yer yer taklitler de olsa bilimsel tarih metodunu oturtmak maksadı ile hareket edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. [86]

II.Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan gelişmelere baktığımız vakit şunu görürüz; bir yandan iç ve dış siyasal krizler ile uğraşmakta olan devlet bir yandan da toplumu dönüştürmeye çalışmaktadır. Toplumu dönüştürmeye yönelik olarak atılan adımların belki de en radikali tebaadan vatandaşa geçiş sancısıdır. Bu dönemde çağdaş topluma yönelik düzenlemeler yapılmaya çalışılmış, Osmanlı'da yaşayanlar tebaadan vatandaşa dönüşmüştür. Cemiyet de toplumsal bir kategori olmaktan ziyade bir yığını ifade eden ahalinin yerini almıştır. Kısaca Osmanlı insanının *'kişilik'* arayışı içerisinde olduğunu belirtmek doğru olacaktır.[87]

II.Meşrutiyet'in ilanıyla beraber en etkili akımlardan birisi de *'Batıcılık'* fikri olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma kavramının kendisine yer bulduğu yer evvela askeri saha olmuştur. Bu düşüncenin çıkış noktası Osmanlı Devleti'nin 17. Ve 18. Yüzyılda cephede uğradığı büyük yenilgiler ve toprak kayıplarıdır. Bu esnada eskinin *'Dar'ul Harbi'* kavram olarak *'Batı Uygarlığına'* dönüşmüş ve bu uygarlığa öykünme durumu devlet kademelerinden sosyal hayata kadar kendisini göstermiştir. Bazı aydınların iyisi ve kötüsü ile Batı'yı tamamen kendimize uygulamak düşüncesi bu fikriyatın temelini teşkil eder.

II.Abdülhamit döneminde yenileşme hareketleri devam etmiştir. Bu dönemde Çağdaşlaşma sorunu basit bir sorun olarak ele alınmıştır. *''Batı*

[85] Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.11.
[86] Büşra Ersanlı, *a.g.e*, s.99.
[87] Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın İzinde- II.Meşrutiyet'ten Bugüne Tarih Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.30.

*uygarlığından alınacak düsturlar ancak faydalı olan yanlar olmalıdır''* şeklinde bir görüş ortaya çıkmıştır. Padişah ve devlet erkanı Avrupa/Batı'nın olumsuz yanlarını fark etmiş ancak bir yandan da Avrupa model alınarak modern eğitim kurumlarının açılmasına hız verilmiştir. Gelenekselcilik dediğimiz olgu da toplumun diğer alanlarında muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Ancak yeni açılan eğitim kurumlarının da etkisiyle Batıllaşma taraftarlarında da ciddi bir artış gözlenmiştir. [88]

Dönem itibariyle Batıcıların kendi aralarında ikiye ayrıldıklarını söylemek mümkündür. Bir kısmı Celal Nuri'nin görüşleri etrafında saf tutarken, bir kısmı da Abdullah Cevdet'in görüşleri etrafında birleşmiştir. Celal Nuri gibi düşünenlere *'kısmi batıcılar'*, Abdullah Cevdet ile aynı düşünceyi taşıyanlara da *'tam(bütüncü) batıcılar'* denmiştir. Tam batıcılar *İçtihad* dergisini çıkartarak görüşlerini yaymaya çalışmış, kısmi batıcılar ise *Serbest Fikir* dergisini çıkartarak görüşlerini kamuoyu ile paylaşmışlardır.[89] *'Tam batıcılara'* göre, *'Batı Medeniyeti'* bir bütündür, bu yüzden ancak bütünü ile alınabilir. *'Kısmi batıcılara'* göre ise, *'Batı'* tamamen alınamaz. Kısmen alınabilir, bölünerek alınabilir. Batıdan alınacak olan kısımda onun tekniği ve ilmi olmalıdır.[90]

Bu dönemde Türk aydınlarının ilgi duyduğu akımlardan birisi de pozitivizmdir. Pozitivizm, ülkemizdeki ilk modern ve batılı ideoloji olarak kabul edilebilir. 19.Yüzyılda bilimin kazandığı üstünlükle, tabiat aleminin sırlarının açığa çıkmasıyla birlikte sosyal bilimler alanında; toplumsal ve kültürel manada da çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Buna göre tabi düzenle sosyal düzenin tek bir metodolojisi olmalıydı. Bu felsefeyi ifade eden düşünce şekline de pozitivizm denmiştir.

Pozitivist tarihçilikte ise tarihsel gerçeklikler pozitif bilimlerde olduğu gibi yoruma gereksinme göstermeyen maddi bulgular olarak öne alınmıştır. Pozitivist tarihçiler geçmişin olgularını üst üste koyarak tek geçerli maddi kanıta ulaşabileceklerine inanırlar ve nedensellik bağını da bunun üzerine kurarlardı. Bu açıdan baktığımızda Fransız pozitivist tarihçiler, tarihçiliğin felsefi ve siyasal bir

[88] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.36-37.
[89] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.16.
[90] Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e,* s.129,130.

özelliği olmayacağına kanaat getirmişlerdir. Romantik ulusalcılık akımını bu şekilde yorumlamak ise Batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de tarihçiler için son derece işlevsel bir nitelik kazanmıştır. Hayranlıkları maddi kanıtlarla belgelemek kimlik belirlenmesinde oldukça sağlam ve kolay bir yol olarak görülmüştür. Alman idealistleri ise pozitivismin somut olguya duyulan tapınmasını eleştirmişler ve özgün bir ulus ile o ulusun ideal devletinin en büyük ve tek gerçeklik olduğunu savunmuşlardır. [91]

Batılılaşma hareketlerinin başladığı Tanzimat devrinden itibaren Pozitivizm Osmanlılarda ve daha sonra Cumhuriyet devri Türk yazıcılığında etkili olmuştur. Aydınlanmacı tarih anlayışı yanında pozitivist ve romantik tarih anlayışlarının da Türkiye'de milli kimlik arayışında ve milli tarih anlayışının ortaya çıkmasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Türk aydınları arasında batı düşünce akımları içerisinde en çok ilgi çeken, 'Pozitivist felsefi' düşüncedir. Bilgi anlayışında empirist, ahlak öğretisinde faydacı, politika öğretisinde liberal unsurlar taşıyan pozitivist düşüncenin, Osmanlı aydınları kadar, Cumhuriyet dönemi aydınları üzerinde de büyük tesirleri olmuştur. [92]

Ziya Gökalp, ulusçuluk türleri arasında pozitivizm ve sosyoloji ile bağlantılı olan bu son pozitivist yoruma en yakın olan ulusçu fikir adamıdır. Aslında ulusçuluk fikri pozitivizm ile güçlenmiştir. Sosyoloji fikrinin açığa çıkmasıyla da ulusçuluğa atfolunan birçok niteliği bir arada barındırmaya başlamıştır. Başka bir deyişle ırk, dil, kültür ve tarih hem bilimsel hem de kısmen doğal sosyal özelliklerdir. Ve bu inanışa göre gerçek toplum da ulustur. Artık çağdaş bir ulusçu konumuna gelmiş olan Osmanlılar daha önce savunduğu gibi ulus ile devletin aynı şey olduğunu savunamayacakları için çağdaş ulus zorunlu olarak kendi devletiyle birlikte ele alınmıştır. Büşra Ersanlı'ya göre Ziya Gökalp, *''Osmanlıcılık ile Ulusçuluk arasındaki uzlaşmanın mimarlarından birisidir.''* [93]

Kendisi bir tarihçi olmadığı halde, pozitivist çizginin temsilcisi Ziya Gökalp'in milli şahsiyeti, milli sosyal kültürün bir tezahürü olarak görmesi, Türk

[91] Büşra Ersanlı, *a.g.e,* s.45.
[92] Nevzat Köken, *a.g.e,* s.37-38.
[93] Büşra Ersanlı, *a.g.e,* s.85.

tarih yazımına yeni bir boyut kazandırmıştır. Daha evvelki Türk toplumlarının yapısının bilimsel metotlarla incelenmesini öngören Ziya Gökalp, Osmanlı öncesi Türk tarihine de her daim ehemmiyet vermiştir. Gökalp'in meşhur sözü: *''Şahıs yok, toplum var, hak yok, ödev var''* sadece siyaset felsefesini ve ulusçuluk akımını göstermesi açısından değil, aynı zamanda tarih anlayışını açıklaması bakımından da önemlidir. Ziya Gökalp, tarihi toplumun incelenmesi için bir araç olarak görmüştür. Tarihin ödevi de milliyetçilik ateşini yaymaktır. [94]

[94]Büşra Ersanlı, *a.g.e*, s.89.

## B. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE EĞİTİM ANLAYIŞI

İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup olanların 1908 yılında II. Meşrutiyeti ilan etmeleriyle beraber çeşitli nedenlerden dolayı Avrupa'ya gitmek durumunda kalan aydınlar da İstanbul'a gelmiştir. 2. Abdülhamit tarafından Avrupa'ya sürgün edilen ya da yönetimin baskıcı tutumundan ötürü Avrupa'ya kaçmak zorunda kalan bu aydınlar İstanbul'da II. Meşrutiyeti gerçekleştirenlerle beraber siyasi partiler, dernekler, vakıflar, gazeteler kurmuştur. [95] Böylelikle bu aydınlar memleket idaresinde de seslerini duyurmaya başlamıştır. Devir söz ve yazı özgürlüğünü de beraberinde getirdiği için görülmemiş bir yazın hayatı ortaya çıkar. [96] Fakat 1908 yılından sonra ortaya çıkan siyasi gelişmeler ve Osmanlı'nın adım adım çöküşe sürüklenmesi yüzünden yazın hayatındaki özgürlük ve bunun tarihçiliğimize olumlu yansımaları devam ettirilemez.

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla beraber tebadan vatandaşa dönüşmenin getirdiği bir sancı olduğundan bahsetmiştik. Bu sancı ile beraber oluşturulmaya çalışan yeni kimliğin temel taşlarından birisi de okul olarak kabul edilmiştir. Yeni vatandaşın inşa edilmesinde okul bilhassa ilkokullar ön planda olmalıdır. Bu bakış açısışı itibariyle II.Meşrutiyet eğitim reformu, III.Cumhuriyet Fransası ile benzerlikler göstermektedir. Çocuklar toplumun geleceği olarak görülmekte ve rejimin geleceği açısından eğitimlerine büyük önem verilmektedir. Çocukların doğru eğitilmesi durumunda devletin gelişeceği ve yıkılmayacağı zihniyeti bu dönemde oldukça güçlüdür. [97]

II. Meşrutiyetin en önemli sloganlarından birisi de: *''Devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır''* düşüncesidir. [98] Ancak az evvel arz etmeye çalıştığımız gibi Osmanlı'nın çökmeye başlaması ve Osmanlı'nın anavatanı olan Balkanların kaybedilmesi bu düşüncenin sağlam temeller üzerine oturmasını engellemiştir. 1908-

[95] Cemal Avcı, *Saltanattan Cumhuriyete-Demokratik Olgunlaşma Tarihi(1789-1938),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s.26.
[96] İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2018, s.18.
[97] Füsun Üstel, *a.g.e,* s.30-31.
[98] İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2005, s.43.

1918 arasındaki savaşlar düşünüldüğünde hem eğitim kadrolarının hem de öğrencilerin askerlik görevini ifa etmeleri ve bu esnada şehit düşmeleri nitelikli bir eğitimin yapılmasını, II. Meşrutiyet'i ilan edenlerin öngördüğü eğitim inkılaplarının yapılmasını sekteye uğratmıştır.

Yine de yapılan yenilikler hiç de azımsanmayacak derecede önemlidir. İlk kez siyasi içerikli derslerin tarih dersleri başta olmak üzere eğitim müfredatına alınması önemlidir. II. Abdülhamit döneminde başlatılan kadınların eğitimi konusu geliştirilmeye çalışılmış, kadın mekteplerinin sayısı ve niteliğini arttırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Aynı zamanda tarih eğitimi ezbercilikten çıkartılarak o günkü deyim ile *''tekşifi ve ayani''* yani deney ve gözleme dayalı biçimde oluşturulmaya çalışılmıştır. [99]

Dönem itibariyle eğitim-öğretim metotlarının da neredeyse tamamen değiştiğinden bahsetmek isabetli olacaktır. Deney ve gözleme ağırlık verilmesinin yanı sıra; derslerin ana amaçları vatan, millet, sanat duygularını geliştirmek olmuştur. Aynı zamanda laik ahlakın temelleri atılmış, karma eğitim denemeleri de bu dönemde başlamıştır. Resim ve el işi derslerinin de bu dönemde müfredata ilave edildiğini belirtmek yerinde olacaktır. Öğretmenlerin sınıftaki görevlerinde de ciddi değişiklikler gözlenmiştir. Öğretmen sadece ezberleten değil, düşünmeye sevk eden ve tecrübelerini aktaran bir konuma evrilmiştir. [100]

Din derslerinin saatlerinin düşürüldüğü bu dönemde, içeriklerde de ciddi değişiklikler görülmeye başlamıştır. Abdülhamid döneminde dini içerikli bir ders olarak karşımıza çıkan *'ahlak dersi'* milli bir içerik kazanmıştır. Mahlumat-ı Ahlakiye dersi haftada bir saat olarak işlenirken; dersin içeriğinde *'fikr-i teşebbüs'* ve *'tasarruf'* gibi konular yer almıştır. Yani ahlak dinin değil, din ahlakın alt başlığını halini almıştır. Ahlak dinden ayrı bir bilim olarak nitelendirilmiştir. Din

[99] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993,s.126.
[100] İlhan Başgöz, *a.g.e*, s.51.

kitaplarında ise itikatta resmi mezhebin Sünnilik ve Hanefilik olduğu vurgusu devam etmiştir. [101]

Dönemin en önemli aydınlarından olan Ziya Gökalp eğitimdeki din tartışmaları üzerine ahlaki bunalımı kabul ederek şu görüşü benimsemiştir:

> *"Evet, gerçekten ahlaki bir bunalım vardı; bu bunalımın kaynağı da gerçekten dinin kişim üzerindeki etkisinin zayıflaması sonucuydu. Fakat bu bunalımın çaresi, okullarda din eğitimi vermekte değildi. Ahlakını dinin emirlerine ve yasaklarına dayandıran bir toplumdaki ahlak züht ahlakiyatıdır. Böyle bir ahlak, bütün ahlaki değerlerini dinden alan toplum var oldukça olumlu bir rol oynayabilir. Fakat çağımızda ahlak değerlerinin kaynağı artık din değildir. Türk toplumunun bugün manevi bir bunalımla karşılaşmasının nedeni buradadır. Türk toplumu bir ümmet toplumu olmaktan bir ulus toplumu olmaya geçiş durumundadır. Eski ahlak değerlerinin dinsel temeli artık eskiden yaptığı görevi yapamıyor. Bu yüzden, bugün ahlak değerlerini dine dayandırmak isteyenler, bilmeden ahlaki çöküşe katkıda bulunuyorlar. Bunun içindir ki, Türk toplumunda din taassubuyla riyakârlık daima yanyana yürür. Dinsizlik bunların arasındaki çelişkiye tepkidir. Taassup, riyakârlık, dinin ahlak değerlerinin kaynağı olma görevini yerine getiremeyişinin yansımalarından başka şeyler değildir."*[102]

İttihat ve Terakki Fırkasının siyasi programının 42. maddesi eğitimle ilgilidir ve bu hususta önem arz etmektedir:

> *''Kanun-i Esasi'de açıklandığı gibi Osmanlı ulusunun siyasi eğitim ve olgunluğunun ortak bir ülkü ile sağlanması, programların ileri memleketlerde olduğu gibi Ortaokul öğretimini de kapsayacak bir biçimde düzenlenmesi''* [103]

Yine bu dönemde ünlü tarihçi Satı Bey, ilkokulu, ortaokulu, lisesi olmayan bir memleketin Darülfunun sahibi olmasının bir kıymet-i harbiyesi olmadığını ifade

---

[101] Mehmet Ö.Alkan, II.Meşrutiyet'te Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitimi, *Türkiye'de Tarih Yazımı,* (Editör: Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek),Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.173-174.
[102] Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.455-456.
[103] Necdet Sakaoğlu, *a.g.e*, s.126.

ederek, eğitim reformunun en alttan, ilkokul seviyesinden başlaması gerektiğini ifade etmiştir. Bu husus da yapılmak istenen eğitim reformunun zihniyetini göstermesi açısından önem arz etmektedir. [104]

Balkan Savaşlarında Bulgarların Çatalca'ya kadar gelmesi Osmanlı aydınlarını kendi başarısızlıklarını sorgulamaya itmiştir. *''Osmanlıcılık düşüncesinin de çökmesiyle beraber düşman olan Avrupa-Hıristiyan dünyası nasıl başarılı oldu?'' ''Osmanlı nerede hata yaptı?''* soruları dillendirilmiş ve tartışılmıştır. Ünlü Alman İmparatorlu Bismark 1866 ve 1870 yılında Avusturya'ya karşı kazandığı zaferleri nasıl ki Alman İlkokul öğretmenlerinin başarısı ile ilişkilendirdiyse Türk tarihçiliğinde de aynı zihniyet ortaya çıkmıştır. Osmanlı aydınları da Bismark örneğinden yola çıkarak anavatanımız olan Balkanları kaybedişimizi eğitim ve eğitimci kalitesine bağlamıştır. Ortak kanaat eğitim ve müfredatın yenilenmesidir. [105]

Bu dönemde İslamcılığı savunan küçük bir kitlenin de ; özellikle Balkan yenilgilerinin ardından, savaşın kaybedilme sebeplerinden biri olarak açılan modern okulları öne sürdüğünü hatta daha da ileri giderek okullarda sadece Kur'an okutulmasını bile teklif ettiklerini belirtmekte yarar görüyoruz. [106]

İttihat Terakki'nin iktidara geldiği dönemde eğitim en temel sorunlardan biri olarak görülmüş ve bu hususta çalışmalara ağırlık verilmiştir. Bilhassa Balkan Savaşları'ndan sonra toplum nezdinde eğitimin öneminin arttığını söylemek yerinde olacaktır.[107] Dönem itibariyle eğitim bütün aydınların ilgilendiği bir husus haline gelmiş, yalnızca Maarif Bakanlığının sorunu değil, toplumun genel bir sorunu olarak ele alınmıştır.[108]

---

[104] Necdet Sakaoğlu, *a.g.e*, s.127.
[105] Yahya Akyüz*, Türk Eğitim Tarihi(Başlangıçtan 1993'e),* Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1993,s.167.
[106] Niyazi Berkes, *a.g.e, s.454.*
[107] Yahya Kemal Taştan*, Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s.144.
[108] Ercan Uyanık, İ.Davut Çam, ''Balkan Savaşları'nın Türk Eğitim Düşüncesine Dönüşümüne Etkileri'' *Balkan Harbi'nin 100.Yılı Hatırasına: III.Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri,* Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, C.2, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2012, s.410-412.

Dönemin en önemli eğitimcilerinden ve tarihçilerinden Satı Bey, Balkan Harbi'ni kaybediş sebebimizi eğitimde aramaktadır:

> *''Balkan felaketleri herkesin gözünü açtı; yalnız ordunun kuvvetli bulunmasının kafi olmayıp, memlekette maarifin de kuvvetli olması lazım olduğu herkesde hasıl oldu. Binaenaleyh bu devredeki maarif faaliyeti yalnız nezarete mahsus kalmadı. Matbuata da sirayet etti.''*[109]

1908 itibariyle önemli bir yaptırıma sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlılık idealini gerçekleştirebilmek için eğitimin devlet tekelinde olması gerektiğine inanmış ve bunun içinde Maarif Nezareti'nin ülkedeki bütün okulları denetleyecek yasalar çıkarmayı hedeflemişlerdir.[110]

Eğitim konusunda bir arayışın yaşandığı yıllarda, okulların Osmanlıcılık doğrultusunda mı yoksa İslamcılık ya da Türkçülük doğrultusunda mı eğitim vermeleri gerektiği tartışmaları, özellikle Balkan Harbinden sonra İmparatorluktaki Türk olmayan unsurların bağımsızlık ateşinden dolayı Türkçülüğe doğru yönelmeye başlamıştır. Bu kerteden sonra kurtuluş "ittihad-ı anasır"da değil Türk unsurun kuvvetlendirilmesinde aranacaktır.[111]

Türkçülüğün eğitim faaliyetlerine yansımasını Mehmet Emin Erişgil, *''Bir Fikir Adamının Romanı''* isimli kitabında aktarmaktadır. Ziya Gökalp'in de bulunduğu bir sohbet esnasında yaşananları Erişgil şöyle aktarıyor:

> *''Bizim çocuk Sultani'nin ilk devresinin son sınıfındadır. Geçen gün tarih dersine çalışıyordu. Ebubekir kim? Diye sordum, hiçbir şey bilmiyor. Cengiz kimdir? Dedim, bülbül kesildi, neler neler anlattı. Bunların hiçbirini ben bilmiyorum. Ne yalan söyleyeyim Ziya, o zaman, bu işin vebali bizim Ziya'nındır dedim.''* [112]

---

[109] Aslı Avcı Akçalı, İrfan Davut Çam, '' II.Abdülhamid ve II.Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları Bağlamında Mizancı Murad ve Ahmet Refik'in(Altınay) Umumi Tarih Dersi Kitapları'', *Milli Eğitim*, S.207, Yaz/2015, s.121.

[110] Ercan Uyanık, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim", *Amme İdaresi Dergisi, C.42, S.2, Haziran 2009, s.73-74.*

[111] *Ercan Uyanık, a.g.m, s.75.*

[112] İbrahim Caner Türk, *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi,* Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013, s.214.

Bu dönemde sistematik düzeyde olmasa da *'Batıda'* cereyan eden tüm muasır düşüncelere Osmanlı'ya aksettirilmeye çalışılmış ve bu sebeple eğitimin hangi koşullar altında hangi fikir doğrultusunda verileceği konularında belirsizlik yaşanmıştır. Ancak yavaş yavaş din konusunda arındırılan ilkokulların vilayetlerde çoğalmaya başlaması ile birlikte ulusal eğitim politikasının temelleri atılmaya başlanmıştır.[113]

Yusuf Akçura, Türk Yurdu'nda yayınlanmış olan *'Emel ve İdeal'* başlıklı yazısında, Osmanlı eğitim sistemini mahalle mekteplerinden başlayarak, üretmek istediği insan tipi açısından değerlendirir. Bu yüzden geleneksel eğitim kurumları olan mahalle mektepleri ile medreselerin, bütün kusurlarına rağmen bir ideal takip ettiklerini ifade etmektedir:

> *''Mahalle mekteplerinde öteden beri yerleşmiş, kökleşmiş bir anane, bir fikir, bir emel, bir ideal kendiliğinden, şuursuz adeta sevk-i tabii ile takip olunur. Mahalle mekteplerinin sarih, kati bir hedefi, bir ideali vardır: küçük çocukları Müslüman yapmak. Mahalle mektebi Müslüman mektebidir. Sıbyan mektepleri, medreselerin iptidaiyeleri, tabir-i aharla medreseler ibtidaiyelerin idadiye ve aliyeleridir. Medreselerde de mahalle mekteplerinin hedefi, emeli, ideali takip olunur. Mahalle mektepleri ile medreseler bir kül, tam bir taazzuv teşkil ederler. Aralarında fikri,uzvi münasebet vardır. Medreselerin de mektepler gibi ideali Müslüman yetiştirmektir.Din-i İslam tam bir idealdir. İslam'ın her din, her ideal gibi bir metafiziği, bir etiği vardır.'' [114]*

Yusuf Akçura'ya göre öğrenciler bir ideal çerçevesinde vatan ve millet şuuruyla yetiştirilmelidir. Yoksa ideal bir ahlak çerçevesi oluşturulmadığı taktirde itikatsızlık, maddecilik, mesleksizlik, kararsızlık gibi durumlar baş gösterecektir ve bu idealsizlik Türk milleti için büyük kayıp olacaktır.

---

[113]Nurhayat Çelebi , H. Tezer Asan, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi,* C.3, S.1, Şubat 2014, s.265-266.
[114] Yusuf Akçura, ''Emel ve İdeal'', *Türk Yurdu,* Yıl:1, S.16, 1328-1911, s.266.

İkinci Meşrutiyet'te iptidai okulların amacı *'mütedeyyin ve vatanperver'* insan yetiştirmek olarak vurgulanmaktadır. Siyasal iktidarın 'millet ve din kimyası' (Türk-İslam Sentezi) iptidai okulların *'dinine merbut, vatanını seven, milliyetini tanıyan, münevver vatansever, insan'* yetiştirmek amacında bulunabilir. [115]

Fransız ihtilalinin ve Meşrutiyet'in müşterek değerleri kabul edilen özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve adalet kavramları en çok işlenen kavramlardır. Keza vatan, millet, ittihad temaları da devamlı surette vurgulanmıştır. Vatana karşı vazifeler içerisinde de *'vatanı sevmek', 'kanunlara itaat', 'vatanın muhafazası için asker olmak', 'hükümetin bizden istediği vergileri vermek'* gibi davranışlar müspet örnekler olarak anlatılmıştır. [116]

Derslerde bir yandan dini gerekçeler hasebiyle padişaha sadakatin önemi belirtilmekte, ama esas sadakatin vatana olması gerektiği vurgulanmaktadır. Vatan, millet, devlet gibi kavramlar her daim kutsanan kavramlar olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte mutlakiyet rejiminin zararları ve meşrutiyetin faydaları, devletin kolluk güçleri ve memurlarına saygı, seçim hakkı, vatandaşlık hukuku, söz, toplanma ve katılma özgürlükleri, milli kurumlara saygı ve taşra teşkilatı gibi konular derslerde devamlı surette kendisine yer bulmuştur.[117]

Easında *'Milli'* ve *'Millet'* kavramlarının da Meşrutiyet Türkçülüğünün mihenk taşlarından olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Esasında bu dönemde millet kavramı İttihat-ı Anasır (Osmanlıcılık) düşüncesi etrafında da kullanılmıştır. Özetle millet denilerek çok uluslu din ve milletlerden oluşan Osmanlı milleti kast edilmiştir. Bu kavram aynı zamanda dini bir ümmet çağrışımı da yapmaktadır. Son olarak belirli bir dönemden sonra Türkçülük akımının etkisiyle millet dendiğinde akla gelen Türk olmuştur. Meşrutiyet'in ilanı ile kendisine hemen her alanda yer bulan *'Milli Terbiye'*, *'Milli İktisat'*, *'Milli Edebiyat'* gibi kavramlar da Türkçülük akımının tezahürüdür. [118]

---

[115]Halil Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991, s.47.
[116] Ali Seydi, *Mekatib-i İbtidaiyeye Mahsus Musahabat-ı Ahlakıyye,* Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1332-1913, s.95.
[117] Ali Seydi, *Mekatib-i İbtidaiyeye Mahsus Musahabat-ı Ahlakıyye,* s.96-97.
[118] Mehmet Ö.Alkan, *a.g.m,* s.171.

*'Türk-İslam Sentezi'* söylemi dönemi açısından militer bir milliyetçiliği içinde barındırıyor demek yanlış olmaz. Askerlik bu dönemde okullarda fırsat buldukça yüceltilen bir kavram olmuştur. Bununla beraber dini değerler de her daim meşrulaştırılmıştır. Kaybedilen toprakların geri alınması için öğrencilerin dinsel ve ulusal duygularını coşturacak nitelikte metinler ve çizimler ders kitaplarına girmeye başlamıştır. Okullarda askeri beden eğitiminin yanı sıra, gerçek silahlarla atış talimleri de yapılmıştır. Öğrencilere okula, sınıflara girip çıkarken, İkinci Abdülhamit döneminde olduğu gibi *'Padişahım çok yaşa'* diye bağırmamakta, ilahiler ve *'vatan-millet'* manzumeleri, şarkıları ve marşları söylemektedirler. Ayrıca ilk kez milli bir bayram tatil olarak ilan edilmiş, Meşrutiyet'in ilan edildiği tarih olan 10 Temmuz bayram olarak kutlanmaya başlamıştır. [119]

İkinci Meşrutiyet'in okullara getirdiği belki de en önemli yeniliklerden birisi daha evvel uygulanan ama daha sonra terk edilen gezilere tekrar başlanmasıdır.Bu gezilere ilkokul, ortaokul mektepleri, muallim mektepleri ve yüksek mektepliler katılmıştır.Öğrenciler yanlarında öğretmenler ile birlikte farklı şehirlere hatta yabancı memleketlere bile gidip gelmiş; tarihi yerleri, müzeleri, ilim ve sanat müesseselerini ziyaret etmiştir. [120]

Bütün bu saydığımız gelişmeler ve yapılan çalışmalar ışığında şunu söylemek mümkündür: İkinci Meşrutiyetten itibaren eğitim bir terbiye aracı olarak görülmüş;vatan bilinci aşılanmış, *'makbul'* vatandaş oluşturmanın peşinde koşulmuştur.

[119] Mehmet Ö.Alkan, *a.g.m,* s.157.
[120] Ercan Uyanık, *a.g.m,* s.77.

# C. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TARİH EĞİTİMİ

İkinci Meşrutiyetin ilanıyla birlikte neşriyat faaliyetlerinin artması popüler tarihçiliğin de hız kazanmasına neden olmuştur. Popüler tarihçilik faaliyetlerinin artmasına paralel olarak dönemin tarihçileri her ne kadar batı tarihçiliğine öykünseler de bilimsel bir tarih anlayışı geliştirmeye gayret etmişlerdir. Fuat Köprülü bu dönemi, *'Tarih Modasının Uyanması'* olarak ifade eder. Bu dönemde tarihçilik merakı oldukça yüksektir. [121]

Fuat Köprülü, İkinci Meşrutiyet döneminde yapılan tarihçiliği şöyle değerlendirmektedir:

> *''Meşrutiyetin ilanından sonra eski idarenin şiddetle men ettiği tarihçilik merakı memlekette adeta müfrit bir surette hüküm-ferma olmağa başladı. Her gün yeni bir eser-i tarihi meydana çıkıyor, bilhassa Seignobos 'Seignobos' kemal-i vecd(tam bir çoşku) ve taabütle(iştiyakla) muhtelif kalemler tarafından tercüme olunuyor, Tarih-i Siyasi, Şark Meselesi, Tarih-i İslam gibi ünvanlara kitapçı camekanlarında sık sık tesadüf ediliyordu. Otuz sene bütün mütemeddin(medeni) alemle alakası kesilmiş bir memlekette hariçten geçen şeyleri öğrenmek maksadıyla gösterilen bu hücum pek tabidir. Asıl garip ciheti bu esnada milli tarihimize ait ve 'şahsi' hiçbir eser-i ilmiyenin meydana çıkmamış olmasıdır. Memlekette müverrih ve alim yokluğunun en aşikar misallerinden birini de bu teşkil etmektedir.''*[122]

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte adeta tarih orucunun bozulduğunu söylemek mümkündür. Genellikle Fransız tarihi kitapları, Seignobos'un eserleri tercüme edilerek eğitim hayatına sokulmuştur. Yusuf Akçura, Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte

[121] M.Fuat Köprülü, ''Bizde Milli Tarih Yazılabilir mi?'', *Yeni Mecmua*, S.22, 1335-1917, s.427.
[122] M.Fuat Köprülü, ''Bizde Tarih ve Müverrihler''*; Bilgi Mecmuası*, C.1, Nu:2, 1329-1913, s.186

‘*‘Seignobos saltanatı başladı’’* diyerek meseleyi vurucu bir biçimde dile getirmektedir.[123]

İkinci Meşrutiyetle doğan tüm kurumlar ve yayınları Türk milletinin gelişmesinde önemli bir aşama sağlayacaklarına inandıkları milliyetçi ve bilimsel tarihi geliştirmek dürtüsüyle hareket etmişlerdir. Yayınladıkları dergiler ve kitaplar tarih alanındaki özgün araştırma ve çalışmaların sayısını arttırmıştır. Çağdaş milliyetçi akımların kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan laikleşme ile birlikte Türklük üzerine yapılan çalışmaların da sayısı artmıştır. Bu dönem boyunca Türk Yurdu yayın organı olarak bilimsel bir tarih alanında çalışmalar yapmış, milliyetçi bir tarih çizgisinde yazılar ile okuyucu karşısına çıkmıştır. [124]

II. Meşrutiyet döneminde eğitimin yaygınlaşması, matbaada gelişim kaydedilmesi ve savaş ortamlarının etkisi ile Osmanlı tarihine ciddi bir eğilim, ilgi ve alaka gösterilmiştir. Bu durumdan dolayı eserlerde ilgi ve alakayı arttıracak değişimler meydana gelmiş, eserlerin dili sadeleştirilmiş, bol bol harita ve çeşitli görseller eklenerek eserler zenginleştirilmiştir.[125]

İkinci Meşrutiyet döneminde tarihçilik vazifesini ifa eden kişiler geleneksel Osmanlı tarihçiliğini devamlı surette eleştiriye tabi tutmuştur. Esas eleştiri dil ve üsluba getirilmiş, Osmanlı tarih yazıcılığının İran etkisinde kaldığından dem vurulmuştur. Bu da tarihçilikte belagata önem verilmesini, tarihçilerin ağır ve anlaşılmaz bir dil kullanmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde eski tarihlerin dil ve üslubu, ne yeni ilmilik ölçüleri ne de gerçekleştirilmek istenen inkilapların temel unsuru hükmünde bulunan halkın aydınlatılması hedefi bağlamında uygun görülmüştür. Dahası eski tarihçilerin, süslü üsluplarının tabi bir uzantısı olarak riyakarlık, yalancılık, yüze gülme gibi ahlaki zaaflar taşıdıkları, dolayısıyla yazdıkları eserlerin milli eğitim açısından zararlı olduğu düşünülmüştür. [126]

---

[123]Yusuf Akçura, ‘’Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair’’, *Birinci Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, Ankara 2010, s.579.
[124] Büşra Ersan, *a.g.e*, s.99.
[125] Ömer Faruk Köse, “Tarihi Öğretmek İçin Yazmak Ali Reşat ve Ali Seydi’nin Tarih-i Umûmî’si”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.244, Nisan 2014, Dosya: 19.YY. Osmanlı Tarih Yazımı, s.23.
[126] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet*...,s.170.

İkinci Meşrutiyetin ilanıyla sosyal ve kültürel sahada görülen gelişmelere paralel olarak batı metot ve tekniklerine göre tarih yazıcılığında bir gelişme görülmeye başlamıştır. Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra 1908-1909 yılları arasında Erkan-ı Harbiye'de siyasi tarih dersleri veren Yusuf Akçura, tarih derslerinin başlangıcında tarihten ve tarih öğretiminde usulden bahsetmiştir. Metotla ilgili ders notlarını hazırlarken ise Abdurrahmen Şeref Bey ve birkaç Fransız kaynağından yararlanabilmiştir. 1912-1913 yılları arasında da İstanbul Darülfun'unda da siyasi tarih dersi veren Akçura, Erkan-ı Harbiye mektebinde izlediği metodu biraz da geliştirmiş, esas konuya girmeden evvel beş-altı dersini tarihse usul ve metot konularına ayırmıştır. [127]

Bununla birlikte Türkçülük fikriyle birlikte *'milli tarih anlayışı'* hakim olmaya başlamıştır. O devrin milliyetçi aydınları Türk tarihi araştırma sahası genişletilerek Türk tarihinin yalnız Osmanlı tarihi olmadığını, Osmanlı öncesi Anadolu ve aynı zamanda Orta Asya ve Hindistan'daki Türk devletlerinin ve kavimlerinin tarihini de içine aldığını belirtmişlerdir. [128]

Dönem itibariyle İstanbul Darülmuallim'inde önemli ıslahatlar gerçekleştirmiş olan Satı Bey tarih öğretiminin metotları konusunda yeni fikirler ortaya koymuştur. Satı Bey'e göre Meşrutiyet'in ilanıyla beraber birçok tarih kitabı yazılmış olmasına rağmen bunlar arasında: *''Mekteplerde tedrise salih, fenni terbiyenin mukteziyatına muvafık kitapların azlığı, daha doğrusu yokluğu''* [129] önemli bir eksiktir. Satı Bey'e göre mevcut tarih öğretimi ciddiyetten uzak, öğrenciyi düşündürmeden, yalnızca ezbere sevk eden bir nitelik arz etmektedir. Satı Bey, düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

> *''Bizde tarih derslerinin şu esaslara ne kadar tevafuk etmekte olduğunu düşününce, gözümün önünden harfi harfine Fransızca'dan tercüme edilmiş ders kitapları, mufassal kitaplardan, hiçbir ayıklama yapılmaksızın, ihtisar(kısaltma) edilivermiş küçük tarihler,bunları*

[127] Mesut Çapa, ''Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyetine Geçiş Sürecinde Türkiye'de Tarih Öğretiminin Tarihçesi'', *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2,S.3, Ocak 2012, s.10.
[128] Bernard Lewis, ''Türkiye'de Tarihçilik ve Milli Uyanış'', *Türk Yurdu*, S.281, Haziran 1960, s.11.
[129] Mesut Çapa, *a.g.m*, s.10-11.

*ezberlemekle meşgul muallimler, sultan Osman'ın sağ mı, ölü mü olduğunu tahayyül edemeyen çocuklar... Kırım muharebesini bir Fransız Rus muharebesi tasvir edercesine nakleden talebe. Memleket ile elma almak arasındaki farkı takdir edemeyen çocuklar takım takım geçiyor ve bana acı bir teessür ile heyhat dedirtiyor.'' [130]*

Satı Bey, yazmış olduğu bir makalede, tarih eğitiminin amaçlarından birisinin de Meşrutiyet idaresinin faziletlerini öğrencilere anlatmak olduğunu şöyle ifade etmektedir:

*''Tarih dersi, idare-i mutlakiyetin ne kadar fenalıklara sebebiyet verdiğini, idare-i meşrutiyetin ne kadar iyilikler ettiğini vekayi ile gösterir; hürriyetin meşrutiyetin ne kadar müddet mahrumiyetler, ne kadar cansiperane mücadeleler neticesinde elde edildiğini anlatır. Bu suretle, hukuk-u meşrutiyet hakkında hem daha vazıh bir fikir vermeğe ve hem de buna karşı daha samimi bir incizab ve merbutiyet husule getirmeğe hizmet eder; hülasa, tarih dersi, malumat-ı medeniye ve terbiye-i siyasiyeye kuvvetli bir esas teşkil eyler.''[131]*

Ali Reşat Bey, Mayıs 1912'de Tedrisat-ı İbdidaiye Mecmuası'nın 20.sayısında, *''Mekteplerde Tarih Tedrisi''* başlıklı bir makale yayınlamıştır. Bu makalede tarih öğretiminin formel eğitimdeki rolü üzerinde durulmaktadır. Ali Reşat Bey'e göre: *''Şimdiye kadar mekatib-i taliyeye(ortaöğretim) mahsus tarih kitaplarının Fransızca'dan aynen tercüme edilerek, Tarih-i Osmani esas İttihaz edilmek suretiyle mekteplerimize mahsus bir Tarih-i Umumi kitabının yazılmaması mekatib-i taliyyede tedrisat-ı tarihiyyenin şayanı memnuniyet bir halde olmamasını intaç etmiştir.'' [132]*

Görüldüğü üzere Ali Reşat Bey, yerli bir Tarih-i Umumi yazılamaması ile alakalı Yusuf Akçura ve Satı Beyler ile aynı fikirlere sahiptir. Ancak kendisi de gerek müstakil, gerekse Ali Seydi Bey ile yazmış olduğu umumi tarih kitaplarında

---

[130] Satı,'Tarih Tedrisinin Usul-i Esasiyesi'', *Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası*, Nu:8 15 Eylül 1326-1909, s.98.
[131] Satı, ''*Tarih Tedrisinin Usul-i Esasiyesi'',* s.88-92.
[132] Mesut Çapa, *a.g.m*, s.12.

Fransızca tarih kitaplarının çevirisinin neredeyse tıpkıbasımını yayınlayarak, eleştirdiği gibi davranmış, tamamen Türk tarihçilerin kaleminden çıkan bir umumi tarih çalışmasına katkı verememiştir.

1908 yılında Meşrutiyetin ilanıyla beraber milli bir tarih anlayışının başladığından bahsetmiştik. Dönem itibariyle toplum ve millet merkezli yeni bir tarih anlayışı da gelişmeye başlamıştır. Dönemin tarihçileri, eski tarihçileri millet merkezli bir tarih tasavvuru oluşturamadıkları için eleştirmiş, siyasi ve askeri odaklı eski tarihçiliğin toplumsal tarihe herhangi bir katkısı olmadığından bahsedilmiştir. Ayrıca siyasi fayda fikrinden hareketle eski tarihlerin vatanseverlik hissini beslemedikleri ve diplomasi bağlamında da ışık tutucu olmadıkları anlatılmıştır. [133]

Yine bu dönemde *'öğretici tarihçilik'* en önemli kavramlardan birisidir. Öğretici tarih yazımı milletlerin büyük mağlubiyetler ve felaketlere uğradığı zamanlarda ve fikri yönden dağınık oldukları devirlerde milli birlik ve manevi kuvveti aşılamak, yeni atılımlar yapmak maksadıyla milli tarihten faydalanmaktadır. Bu usul hemen her memlekette başvurulan bir hadisedir. Avrupa'da da yüzyıllarca devam ettirilmiştir. [134]

Türkçülük fikrinin teşkilatlı bir biçimde karşımıza çıktığı bu dönemde *'Milli Tarih Anlayışı'* güç kazanmış, bununla birlikte Avrupalı tarihçilerin izinden gidilerek *'Öğretici Tarihçilik'* metodu ile eserler verilmiştir. Yine bu dönemde vakanüvis geleneğinin tamamen ortadan kaldırıldığını belirtmek gerekmektedir. Hal böyleyken toplu tarih yazma girişimleri de yine bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu dönemde toplu tarih yazımı için 1909 yılında Tarih-i Osmani Encümeni ismiyle kurulan cemiyet ne yazık ki başarılı olamamıştır. Cemiyetin gayesi vesika yayınlamak ve bu vesikalar çerçevesinde yeni bir Osmanlı tarihi hazırlamaktır ancak bunda muvaffak olamamışlardır. Bu başarısızlıkta şüphesiz ki Osmanlı İmparatorluğunun son vakanüvisi olan Abdurrahman Şeref Efendi'nin bu heyetin

[133] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet*...,s.176.
[134] İbrahim Kafesoğlu, 'Ziya Gökalp'te Tarihçilik', *Belleten,* Ankara 1984,s.2-3.

başında olması gelmektedir. Cemiyet Yusuf Akçura ve Fuat Köprülü'ye göre vakanüvis geleneğini sürdürmekten ileri gidememiştir. [135]

Fuat Köprülü'ye göre encümen üyeleri arasında tarihte yöntem ve tarihe yaklaşım biçimi konusunda bir birlik ve uzlaşma bulunmamaktadır. Encümen üyeleri arasında da tarih anlayışı bakımından hiçbir mücasenet yoktur. Fuat Köprülü, söz konusu encümeni tarihin bilimsel yöntemlerine ihanet etmekle suçlamıştır. [136]

Yine de söz konusu Encümen, 1910 yılında sadece birinci cildini yayınlayabildiği Osmanlı tarihinde eski Türkleri, Selçukluları, Bizanslıları konu almıştır. Padişah Mehmet Reşat, encümeni Osmanlıcılık düşüncesini yayması için kurmuş olmasına karşın Türkçü bir anlayışla kadim Türk tarihinin de izinin sürülmesi mühimdir. [137] Osmanlı öncesi dönemden bahsedilmesi hasebiyle bu durum büyük önem arz eder ve tarihçilik zihniyetinin değiştiğinin göstergesidir.

Bu dönemde Fuat Köprülü'nün baş yazar olarak görev yaptığı *'Milli Tetebbular'* dergisi de yayınlanmaya başlamış ancak dergi yalnızca beş nüsha kadar çıkartılabilmiştir. Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü bu dergide yayınladıkları yazılarda, Türk tarihinin araştırma sahasını genişleterek, Türk tarihinin Osmanlı tarihinden ibaret olmadığını, Osmanlı öncesi Türk devletlerinin de tarihimizin konusu olduğunu belirtmiş, önemli bir zihniyet değişikliğine neden olmuşlardır. [138]

Fuat Köprülü'nün değindiğimiz tüm eleştirilerine rağmen, İkinci Meşrutiyet döneminde batı metot ve teknikleri kullanarak tarihçilik yapma konusunda büyük aşama kaydedildiğini görmekteyiz. Mükrimin Halil İnanç, Osmanlılarda bütün sosyal ve kültürel alanda olduğu gibi tarihe dair ciddi ve ilmi eserlerin telif ve tercüme edildiği ve Avrupa'daki Tarih Akademileri tarzında (Tarih-i Osmani Encümeni) kurulduğu, çeşitli tarih dergileri ve monografilerin neşredildiği bu dönemin ilmi tarihçiliğin başlangıcı olduğunu ifade etmektedir. [139]

---

[135]Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet*...,s.190; Nevzat Köken, *a.g.e*, s.14
[136] Mustafa Oral, *a.g.e*, s.174.
[137] Mustafa Oral, a.g.e, s.171.
[138] Bernard Lewis, *a.g.m*, s.11.
[139] Nevzat Köken, *a.g.e*, s.23.

İkinci Meşrutiyet dönemi tarih yazıcılığının belki de en büyük eksiği *'Mükemmel Bir Osmanlı Tarihi'* yazılamamasıdır. Bu konuda Osmanlı Encümeni'nin yaptığı çalışmalar da oldukça yetersiz kalmıştır. Hatırı sayılır bir Osmanlı tarihi yazılması hususunda fikir adamları farklı görüşler sergilemiştir. Kazım Nami, bir umumi tarih yazmak için uzun çalışmalara gerek olmadığını ifade eder ve batılı eserlerden faydalanarak iyi bir Osmanlı tarihçiliği yazılabileceğini söyler. Ali Nusret de yazılacak olan *'Mükemmel Osmanlı Tarihinin'* Avrupa'dakilere benzer tarzda olması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre yazılacak eserde hadiselerin arkasındaki düşüncelere nüfuz edilmeli ve tarih felsefesi yapılmalıdır. Hüseyin Kazım ise Üçüncü Selim devrinden başlayarak yazılacak bir tarihe, tarihçiliğimizin muhtaç olduğunu bunu yazacak kişinin de Osmanlı hissi ile kalem oynatması gerektiğini ifade etmiştir. [140]

Bu mesele hakkında görüşlerini ifade eden bir diğer isim olan Necip Asım ise, Osmanlı sıfatının tam ve geniş olarak ele alınması halinde Osmanlı tarihi bütün Osmanlı vatanını içine alacak şekilde eski uygarlıklardan da bahsetmeli; Mısır, Yunan, Roma medeniyetlerini de içine almalıdır. Necip Asım'a göre bilhassa Osmanlılardan önceki Türk tarihine değinmek elzemdir. Ona göre Cengiz Han'a nefretle yaklaşmak doğru bir yaklaşım değildir ve Osmanlı teşkilat yapısının anlaşılamaması bu nefretten kaynaklanmaktadır. Yusuf Akçura da bu hususta benzer düşüncelere sahiptir. Türkleri Türk-Tatar-Moğol büyük ailesine mensup olarak gören Akçura, Anadolu'ya gelmeden evvel İslamiyeti kabul eden Türklerin de bir bütün halinde incelenmesi gerektiğinin altını çizer. Fuat Köprülü ise Osmanlı'nın *'Kayı'* merkezli ele alınmasına ve *'Osmanlı'dan önce dört yüz çadırlık bir halk'* söylemine şiddetle karşı çıkar. Türk tarihine genel bir açıdan bakan Köprülü, Osmanlı'dan evvel Türkleşmiş olan Anadolu coğrafyasının yalnızca Osmanlı ile anılmasını, tarihin devamlılığı açısından kabul edilemez bulur. [141]

Dönem itibariyle ilköğretimden yükseköğretime kadar tarih müfredatındaki dersler sayı ve muhteva itibariyle farklı bir dağılım göstermektedir. İkinci Meşrutiyet döneminde tarih dersi, birinci sınıf hariç bütün sınıflarda kendisine yer bulmuştur.

---

[140] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet*...,s.200.
[141] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet*...,s.201,202.

Tarih dersleri, *'tarih' 'Muhtasar Tarih-i Osmani', 'Muhtasar Tarih-i Medeniyet'* olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bütün derslerin tarih konuları ile temas edilerek işlenmesi gibi bir metot güdülmüştür. [142]

İstanbul Darülmuallim'ine bağlı olarak açılan Tatbikat Mektebi programında birinci sınıfta yer alan Musahabat-ı Ahlakiye dersi tarih dersi için bir hazırlık niteliğindeydi. İkinci sınıfta başlayan tarih derslerinde Osmanlı tarihindeki önemli olaylar ve savaşlar anlatılırken, Tarih-i Umumi başlığı altında yakın çevrelerdeki tarihi eserlerden örnekler verilmekteydi. Üçüncü sınıfta yine Osmanlı ve Umumi tarih dersleri okutuluyordu. Umumi tarih derslerinde;en eski insanların yaşayış tarzı, Osmanlı yurdunun tarih açısından önemi, harabeler, tarihi eserler, Mısır Medeniyeti, Yunan Medeniyeti, İslam Medeniyeti, Ortaçağ ve derebeylik, Fransız İhtiali gibi konulara yer veriliyordu.[143]

Tarih-i Osmani dersleri ise Osmanlı devletinin kuruluşundan önce başlatılarak, eski Türk tarihi üzerinde de durulmuş hemen ardından Osmanlı tarihine geçilmiştir. Osmanlı öncesi dönemde de Ertuğrul ve Selçuklular arasındaki münasebetlere değinilmiştir. Daha sonra Osmanlı devletinin bütün padişahları ve dönemlerinde meydana gelen önemli olaylar işlenirken, dersler Balkan Savaşları ile bitirilmektedir. Osmanlı öncesindeki Türklerin tarihinin incelenmesi de büyük önem arz etmektedir ve tarihçiliğimizde bir ilki teşkil eder.

Tarih derslerinde de militer milliyetçiliğin bir gereği olarak öğretmenlere 'ihtar' başlığı altında bir ikazda bulunulduğunu belirtmek gerekiyor. Bu ikazda uygun gördüklerinde eski Osmanlı zaferlerinden, Yeniçeri hayatından, gerileme nedenlerinden söz etmeleri istenmiştir. Kız ibtidailerinde okutulan tarih derslerinde özellikle kadın dini ve milli kahramanlar öne çıkarılmıştır. Bunlar arasında Peygamberin ailesinden kadınlar olduğu gibi, *'Cevri Kalfa', 'Sivastapol Kahramanlarından Kara Fatma', 'Boşnak Şerife', 'Mebruke Hanım'* gibi milli kadın kahramanlar da bulunmaktadır. [144]

---

[142] Halil Aytekin, *a.g.e*, s.68.
[143] Mesut Çapa ,*a.g.m*, s.13.
[144] Mehmet Ö.Alkan, *a.g.m*, s.165.

İptidai mektep programlarında, bir siyasi cereyan olarak ortaya çıkan Türkçülük hareketinin olumlu tesirleriyle, Osmanlı döneminden önceki Türk tarihinin de programlara intikal ettiği görülmektedir. *''Muhtasar Tarih-i Osmani''* dersinin hemen başında, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna geçmeden hemen önce Türklerin eski tarih ve medeniyetinden bahsedilmesi istenmektedir. Yine Türk tarihinin üniteler halinde ikinci,üçüncü ve beşinci sınıflarda okutulduğunu da belirtmekte yarar görmekteyiz. İkinci sınfta Türk harihinin önemli simaları, üçüncü sınıfta da Türklerin tarihi, içtimai hayatı, eserleri ve kültürleri, beşinci sınıfta ise Türklerin coğrafyası, kültürü, eserleri ve medeniyetleri konularına yer verilmiştir. Programda dikkat çeken bir diğer husus üçüncü sınıfta kısaca Fransız İhtilali ve Avrupa tarihinden bahsedilmesinin istenmesidir. Bu daha evvel tarih müfredatlarında karşımıza çıkmayan bir hususdur. [145]

Dönem itibariyle iptidailerdeki tarih dersi programlarının teferruatlı bir biçimde düzenlendiğini de belirtmek gerekiyor. Burada içerik itibariyle en çok Osmanlı hanedanına ve devlet sistematiğine yer verilmiştir. Türkçülük hareketi başlayınca da dek Osmanlı tarihçileri Osmanlı devleti dışındaki Türk tarihi ile alakadar olmamışlardır. Halbuki Türklerin Orta Asya'dan çıkarak eski dünya diye tabir ettiğimiz yerde birçok devlet ve medeniyet tesis ettiği aşikardır. Dolayısıyla Türk tarihini bir bütün olarak ele almak ve tarihimizin her safhasına aynı derece önem vermek lazım gelmekteydi. Bu düşünce az da olsa iptidailerdeki tarih derslerinde kendisini göstermiştir. Yine de Türk tarihine ayrılan zamanın Mısırlılara, Yunanlılara, Romalılara ayrılan zamandan çok daha az olduğunu belirtmek gerekiyor. Yine de başlangıç olması hasebiyle bu zihniyet değişikliği önemlidir. [146]

Bu dönemde iptidai programlarında yapılan en önemli değişikler arasında tarih derslerinin sayısının arttırılması gelmektedir. Daha evvel haftada iki ders olan tarih dersi, sınıflarda kademeli olarak beş, altı ve sekize yükseltilmiştir. Önceleri 84 saat tarih dersi görerek iptidailerden mezun olan öğrenciler, yapılan değişiklikler ile birlikte asgari 210, azami 420 ders saati tarih eğitimi almıştır. [147]

---

[145] Halil Aytekin, *a.g.e*, s.69.
[146] *Gös. yer.*
[147] Halil Aytekin, *a.g.e*, s.74.

Yapılan değişikliklerden birisi de tarih dersinin müfredatında yapılan değişikliktir. Daha evvel yalnızca Osmanlı tarihini içeren tarih derslerine: Mısırlılar, Fenikeliler, Asuriler, Keldaniler, İbraniler, Hititler, Türkler, Beni İsrail, Yunanlılar,Romalılar, İslam Medeniyeti, Keşifler, Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti, asrımızda bulunan İngiltere, Rusya, İtalya gibi devletler... vb konular girmiştir [148]

Ziya Gökalp, her ne kadar bir tarihçi olmasa da dönemin önemli aydınlarından birisi olarak tarih eğitiminin nasıl verilmesi gerektiğine dair fikirlerini ortaya koymuş önemli bir fikir adamıdır. Küçük Mecmua'da kaleme almış olduğu *'Tarihte Usul', 'Tarih Usulünde Şahitler', 'Tarih İlim mi Yoksa Sanat mı'* başlıklı yazılar bulunmaktadır. Ziya Gökalp'e göre biri nesnel, biri milli olmak üzere iki çeşit tarih bulunmaktadır. Nesnel tarih olayları olduğu gibi görmeye, belgeleri ayrıntılı olarak incelemeye yöneliktir. Milli tarihin amacı ise pedagojiktir. Gökalp'e göre, *''Çocuklara kendi vatanlarını sevdirmek, milletlerini en muhterem bir millet tanıtmak için en iyi vasıta; onlara atalarının faziletlerini, kahramanlıklarını, milletin şan ve şerefli sergüzeştlerini öğretmekti.''* Ziya Gökalp, çocuklara gelecek için verilecek idealin ancak tarih dersi aracılığıyla telkin edilebileceğini, okullarda öğretilecek tarih derslerinin mutlaka *'milli tarih'* vasıflarını taşıması gerektiğini ifade etmektedir. [149]

Gökalp o günün şartlarında iptidai ve sultanilerde talebeye çok şey öğretilmek istendiğini, ancak ezberci yöntemin çocuklara bir şey öğretmediğini ifade ederek eğitim sistemini eleştirmiştir. Tarih, coğrafya gibi derslerin gereksiz rakam ve ayrıntılarla çocuklara ezberletilmesinin yanlış bir öğrenim metodu olduğunu ifade eden Gökalp, derslerin çocuklara milli terbiye amaçlı öğretilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ziya Gökalp'e göre bir Türk babası, çocuğunun Türk tarihini bilmemesine razı gelemez, İslam tarihinden bihaber olmasını da tasvip edemez. [150]

---

[148] Halil Aytekin, *a.g.e*,s.75.
[149] Zeki Arıkan, ''Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarihçilik'', *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1587.
[150] Halil Aytekin, *a.g.e*,s.78

# II. BÖLÜM

# II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİH YAZARLARI VE ESERLERİ ÜZERİNE

## A. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİH YAZARLARI

### 1- Ali Reşat ve Tarih Eğitimi

Ali Reşat, 1877 yılında bugün Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Lofça'da dünyaya gelmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde yaşanan mağlubiyet üzerine ailesi ile birlikte göç etmek durumunda kalan Reşat, henüz çok küçük yaşta İstanbul'da ikamet etmeye başlamıştır. İstanbul İdadisi'nde lise öğrenimini tamamlayan Ali Reşat, devlet memuru yetiştiren Mekteb-i Mülkiye'yi Şahane okulunu da bitirdikten sonra 1897 yılında Maarif Nezareti Muhasebe Kalemi Katipliğine tayin edilmiştir. Dönem itibariyle mülkiye mensuplarına öğretmenlik yapma görevinin de tevdi edilmesinden yararlanan Reşat, İstanbul Eğrikapı Merkez Rüştiye'sinde çeşitli branşlarda öğretmenlik yapmıştır.[151]

Ali Reşat 1909 yılında İstanbul Lisesi müdürlüğüne ve tarih öğretmenliğine atanmıştır. 1912'de Darulmuallimin-i Aliye (Yüksek Öğretmen Okulu) müdürlüğüne atanan Ali Reşat, okulun tarih öğretmenliği görevini de üstlenmiştir. 1919 yılına kadar öğretmenlik ve idarecilik görevlerine devam eden Ali Reşat Bey, 15 Mart 1919'da müderrislik ve Muallimlikleri uhdesinde kalacak şekilde Maarif Nezareti Tedrisat-ı Aliye Dairesi Umum Müdürlüğüne (Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü) atanmıştır.Ali Reşat Bey, Osmanlı Devleti'nin son Maarif Müsteşarlarından birisidir.[152]

Ali Reşat İkinci Meşrutiyet dönemi tarihçiliğine damga vurmuş olan isimlerden birisidir. 54 telif ve tercüme eser yayınlamıştır. Bunun yanında yayınlanmış birçok makalesi bulunmaktadır. Ali Reşat, İbn Haldun'un etkisindedir

[151] Hamza Keleş, Ayten Kiriş, ''Bir Osmanlı Tarihçisi Olarak Ali Reşat'ın Hayatı, Eğitimciliği ve Tarih Öğretimi İle İlgili Görüşleri'', *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ekim 2006, Cilt:14, No:2, s.572
[152] Bahri Ata, ''Mülkiyeli Bir Eğitimci: İhsan Sungu, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi 1/2*, s.235.

ve bu doğrultuda eserler vermiştir.[153] Tarih eğitimi hakkındaki görüşlerini *'Mekteplerde Tarih Dersi'* isimli eserinde dile getiren Ali Reşat, tarih dersinin amaçlarını ve metotlarını ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuştur. Burada ciddi bir Fransız tarihçi Seignobos etkisi söz konusudur:

> *''Tarih ilk önce insanoğlunun akli düşüncesinden kaynaklanan merakını gidermek için okunur. Onun dışında insanların ve insanlardan oluşan toplumların geleceğini şekillendirmede, vatan sevgisi ile görev aşkı gibi duyguları uyandırmada önemli ölçüde etkilidir.''* [154]

Telif ve tercüme birçok eser yayınlayan Ali Reşat, eserlerinde Avrupa tarihine ve bilhassa Fransız tarihine geniş yer vermiştir. Meşrutiyetçi ve inkilapçı nesil Avrupa tarihini kendisinden öğrenmiştir dersek yanlış olmaz. Milli egemenlik ve vatandaş kavramlarının onun eserleriyle genç dimağlara yerleştiğini söylemek mümkümdür. [155]

Ali Reşat, tarihi bir bilim olarak kabul eder. Bu hususta görüşleri şöyledir:

> *''Tarih önceleri edebiyata dahildi. Şimdi ise bir ilimdir.Ancak bu ilmin kendine has yöntemlerine riayet edilmesi şartıyla yazılan eserlere tarih denmektedir.''* [156]

Ali Reşat, tarih bilgisinin her yurttaşın temel vazifesi olduğunu ifade ederken, devlet görevlilerinin de tarih bilmesinin elzem olduğunu ifade etmektedir. Konusu genel olarak geçmişteki olayların incelenmesi olan tarih, bu olayları güncel gelişmelerle birlikte bilimsel anlamda değerlendirmede önemli bir yarar sağlar ki o da geleceği daha doğru okuyabilme yeteneğidir. Ali Reşat bu konuyla ilgili şunları ifade etmektedir:

---

[153] Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarih Yazarları*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2003, s.138.
[154] Ali Reşat, ''Mekteplerde Tarih Dersi'', *Tedrisat Mecmuası*, Nazariyat ve Malumat Kısmı, 10 Mayıs 1328-1912, No:20, s.51.
[155] Zafer Toprak, ''Ali Reşat, Pozitivizm ve Fransız Devrimi'', *Tarih ve Toplum*, 1989, C.12, S.68, s.55.
[156] Ali Reşat, ''Mekteplerde Tarih Dersi'' *Tedrisat Mecmuası*, Nu:20, 15 Mayıs 1328- 1911, s.51.

*''Öğrencinin beyninde oluşacak tarih, masal ya da kahramanlık destanları veyahut da zaman kaybına neden uğraş algılamalarını da küçük yaşta gidermeye çalışmaktır böylece.''* [157]

Ali Reşat, tarih dersinin önemi ile ilgili şunları söylemektedir:

*''Tarih dersi hafıza için idman demektir. Bu da iyi bir şeydir. Tarih dersi Kuva-i Hayaliyeyi tenbih ve tevsi eder. Kendi şehrinden veya köyünden, peder valide veya akrabasından, hocalarından, arkadaşlarından başka bir şey tanımayan çocuk tarih dersi sayesinde başka muhitler, başka ahlaklar görür; bunların mukayesesi ise hem faideli hem de calib-i nazar-ı dikkattir. Çocuk vahşi memleketlerde yaşayan barbar akvamı yahut daire-i temeddüne dahil olmuş cemiyat-ı beşeriyeyi, insanların nasıl tedricen refah hale nasil olduklarını, hüsn-i tabiatın, zinnet ve sefahatin nasıl terakki ettiğini birer birer görür; bir milletin sevinçlerini,felaketlerini, kahramanlıklarını hisseder; o zamana kadar manalarını layıkıyla anlamadığı terakki, medeniyet, inkiraz, teceddüt gibi kelimelerin gerçek manasını öğrenir. Tarih öncesi yaşayan insanların mağaralar, göller, kazıklar üzerindeki ikametgahları, eski doğu medeniyetleri, İslamların Hind'den Atlas denizine, Sudan'dan Kafkasya'ya kadar yüzlerce memleketlerden oluşan hükümetlerin düşüşü, Arapların medeniyetlere hizmetleri, Avrupa'nın derebey şatoları, barbarların alem-i medeniyete dahil olmalarını öğrenir.''*

*''Tarih dersi, kuvve-i hayaliye kadar kuvve-i müdrikeyi de tevsi eder. Filhakika tarih her şeyden evvel bazen gayet basit, muhtac-ı tetkik olmayacak derecede aşikar, bazen de karışık ve mütemadi bir dikkati müstelzem revabıt ve münasebeti ile birbirlerine merbut esbab ve netayicin teselsülidir. Bir mürebbi kuvve-i akliyeyi çocuğun yaşayan dimağının derece-i teşekkülüyle mütenasip bir surette tedricen tevsi için muhtaç olduğu mevaddi, teminat-ı tarihte bulabilir. İlk Teminat çocuğun pek tabi olan ilk Niçinlerine verilecek cevaplardan ibaret kalır. Sonra bu*

[157] Ali Reşat, *''Mekteplerde Tarih Dersi''*, s.52.

*niçinlerine öğretmen irad eder; teşekkülat-ı dimağiyesi daha ileriye gitmiş olan çocuğu tefekküre, mukahemeye ulaştırır. Muhakemat-ı tarihiyye, henüz inkişafa başlayan dimağdan mekatib-i tahsiliyede hayli ilerlemiş öğrencilere hadar her çocuk için faydalıdır. Yalnız öğretmen dereceli bir usule tabi olmalıdır.''* [158]

Ali Reşat'a göre tarih öğretirken izlenecek metotlar ve öğrencilerin dimağlarına nakşedilecek kavramlar yaş grubuna, sınıflara göre değişkenlik göstermek durumundadır.Amaçlanan çocukların ahlaki ve manevi terbiyelerini geliştirmek olmalıdır. İlk sınıflarda ve Rüştiyelerde öğrenci'nin hayal gücü, hafıza ve algılama yetisine hizmet eden; ahlaki seviyesini oluşturan, milli ve vatani duygularını geliştiren tarih dersleri vasıtasıyla çocuklarımız ülkemizin Avrupa'daki yerini, menfaatlerini, ne gibi tehlikelerle karşı karşıya olduğumuzu, gelecekle ilgili ne gibi ümitler besleyeceğimizi, vatana karşı ne gibi görevler ile yükümlü olduğumuzu okul sıralarında iken öğreneceklerdir. [159]

Ortaöğretim öğrencilerine ise tarih dersinin sosyal amaçlarını, insanlığın ilerlemesine neden olan gerçekleri öğretmek gerektiğini ifade eden Ali Reşat, tarih dersi kitaplarının Fransızcadan aynen çevrilmesinin ve eserlerde Osmanlı tarihi dışında herhangi bir bölüm olmamasının istenen verimin alınmamasına neden olduğunu söylemektedir. [160]

Ali Reşat'a göre, tarih çocuklarımızın Avrupa'yı ve Avrupa karşısında düştüğümüz durumu öğrenip, dersler alması ve bu aldığı derslerle vatanına hizmet etmesi açısından da çok önemlidir:

*''Çocuklarımız, memleketimizin Avrupa'daki menafiini, mevkiini, ne gibi tehlikelere maruz olduğunu, istikbalde ne gibi ümidler besleyebileceğimizi, vatana karşı ne gibi vezaif ile mükellef olduğumuzu artık mektep sıralarında iken öğrenmeye başlamalıdırlar.''*[161]

---

[158] Ali Reşat, *''Mekteplerde Tarih Dersi''*, s.52-53.
[159] Ali Reşat, *''Mekteplerde Tarih Dersi''*, s.54-55.
[160] Mesut Çapa, *a.g.m*, s.12; Hamza Keleş, Ayten Kiriş, *a.g.m*, s.576;
[161] Ali Reşat, *''Mekteplerde Tarih Dersi''*, s.54.

Ali Reşat, tarih eğitiminde takip edilmesi gereken hususu da şöyle ifade eder:

> *''Muallim vakayi-i azime-i tarihiye üzerine evvela şakirdin nazarı dikkatini celb eder; sonra muhakeme ve münakaşaya girişir, bu vakayiden her birinin terbiyeye ne suretle hizmet edeceğini kendi kendine bulur.''* [162]

Ali Reşat Bey, çeşitli derecelerdeki okullarda, tarih derslerinin ezbere dayalı bir usule dayandığını, oysa tarihi olayları ezberlemenin tarih dersleri için bir gaye değil ancak bir araç olabileceğini ifade etmektedir. Birçok isimleri, vakaları, rakamları, tarihleri öğrenmeyi tarih eğitimi açısından faydasız, çocuklara anlamadıkları sayfaları ezberletmeyi ise zararlı bulmaktadır. Anlaşılmadan ezberlenen şeyler hiçbir fayda temin etmeyecek, zihinde yabancı olarak kalacaktır.[163]

Ali Reşat Bey, İkinci Meşrutiyet dönemine damga vuran tarihçilerden birisidir. Gerek müstakil olarak gerekse Ali Seydi bey ile birlikte kaleme aldığı umumi tarih kitapları ortaokul ve liselerde okutulmuştur. Çalışmamızın ilerleyen satırlarda Ali Reşat Bey'in yazdığı kitapların içeriği ile ilgili tafsilatlı bilgi verilmektedir.

### 2- Ali Seydi ve Tarih Eğitimi

1870 yılında Erzincan'da doğmuş olan Ali Seydi Bey, 1891 yılında Mülkiye'den mezun olmuştur. Hakkında verilen bir jurnal sebebiyle Bağda'a sürgün edilmiş, oradaki İdadilerde öğretmen olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda devlet tarafından Bağdat'ta yaşayan kabileler arasındaki sorunları çözmek üzere vazifelendirilmiş ve bunda da muvaffak olmuştur. 1909 yılında Tarih-i Osmani Encüme'ninin daimi üyesi olan Ali Seydi Bey, çoğunluğu mektep kitabı olmak üzere 90'a yakın eser kaleme almıştır.

Ali Seydi Bey, hazırladığı sözlükler ve okullar için yazmış olduğu ders kitapları ile tanınmaktadır. Eserleriyle Türk eğitim ve fikir hayatına önemli

---

[162] Ali Reşat, *''Mekteplerde Tarih Dersi''*, s.54.
[163] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet*..., s.246.

hizmetlerde bulunmuş olan Ali Seydi Bey, Meşrutiyet aydınlarının hemfikir oldukları maarif teşkilatının düzenlenmesi gerektiği hususunda önemli çalışmalara imza atmıştır. Ali Seydi Bey'in yazdığı ders kitapları bilhassa II.Meşrutiyet sonrası dönemlerdeki farklı seviyelerdeki devlet okullarında okutulmuştur. Bunların bir kısmı Fransızca'dan tercümedir. Bir kısmı da müşterek olarak kaleme alınmıştır. [164]

Ali Seydi Bey ilerlemek için batının ilim ve tekniklerinden süratli bir biçimde yararlanmak gerektiğini düşünmektedir. Bunun için de yegane yol kültür seviyesini yükseltmektir. Ali Seydi Bey eğitim seviyesini yükseltmek gayesiyle irili ufaklı 90 adet eser kaleme almıştır. Dil meseleleriyle de ayrıca alakadar olan Ali Seydi Bey, birçok lügat çalışmasına imza atmıştır. Ali Seydi Bey alfabe değişikliğine de karşıdır. Bunun doğuracağı olumsuz sonuçları içeren bir risale de kaleme almıştır. [165]

Hükümet-i İslamiye Tarihi eseri yazarın en önemli eserlerinden birisidir. 10 cilt olarak hazırlanan eserin yalnızca birinci cildi neşredilebilmiştir. Bu eserde *'tarih hakkında birkaç söz'*, *'tarihin taksimi'*, *'tarihin me'haz ve muavinleri'*, *'Res-i tarih'*, *'Tarih'in Seyr ü Terakkisi'* başlıklı beş kısımdan oluşan bu cilt önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada Adem'in yaratılışı, Nuh tufanı ve sonrasından bahsedilirken cahiliye dönemi ve Hz. Muhammed'in hayatından da bahsedilmiştir. Büyük boy ve 286 sayfa olan kitapta resim ve haritalar da yer almaktadır. [166]

Yazarın diğer eserleri, *'Sokullu Mehmet Paşa'*, *'Alemdar Mustafa Paşa yahut Tarih Tekerrürden İbarettir'*, *'Tarih-i islam'* (Ali Reşat ile birlikte), *'Tarih-i İslamdan birkaç yaprak: Aşere-i Mübeşşerenin Terceme-i Ahval ve Menakıbı, Tarih-i Umumi'* (Ali Reşat ile birlikte), *'Mekatib-i idadiye Şakirdanına Mahsus Devlet-i Osmaniyye Tarihi'* (633 sayfa olan bu eser daha sonraları sultanilerin programına uygun hale getirilmiş ve yeniden düzenlenerek 334 sayfalık birinci cildi basılmıştır.)[167]

---

[164] Ömer Faruk Köse, ''Tarih Öğretmek İçin Tarih Yazmak-Ali Reşat ve Ali Seydi'nin Tarih-i Umumisi'', *Toplumsal Tarih*, 24 Nisan 2014, s.23.
[165] *DİA*, ''Ali Seydi Bey'', C.2,s.443.
[166] *DİA*, ''Ali Seydi'', s.444.
[167] *Gös. yer.*

Ali Seydi'nin çeşitli gazetelerde yayınlanan makaleleri arasında 1921 yılında İkdam gazetesinde yayınlanan *'Osmanlı Teşkilat ve Teşrifatına Ait Makaleler'* daha sonra *'Teşrifat ve Teşkilatımız'* ismiyle derlenerek bir kitap haline getirilmiştir. Bu eser ciddi bir neşir olmaktan uzaktır ve sadeleştirilmiştir. Bu çalışmaya Ali Seydi Bey'in farklı konulardan oluşan çeşitli makaleleri de ilave edilmiştir. Kitabın ikinci bölümü ise neşreden kişinin (N.Ahmet Banoğlu) *'Harem Teşkilatı ve Teşrifatı'* adı altında esere nakledilen bir kısmı da daha önce yayınlanan *'Tarih Dünyası'* adlı dergide çıkmış bulunan yazılardan meydana gelmektedir. [168]

Sicill-i Ahval defterinde belirttiğine göre Usul-i mesaha ve tayini mesafe Hall-i mesail adlarında matematik ve geometri alanlarında kitaplar da yazmış olan Ali Seydi Bey'in bu çalışmaları basılmamıştır.

Ali Seydi Bey'in Osmanlı Sadrazamları hakkında 1338 (1920)'de hazırlamış olduğu Sadrazamlar isimli basılmamış bir eseri de bulunmaktadır. Bunu torunu Prof. Dr. Neda Armaner'in kütüphanesinde bulunan altıncı defterinden müellifin ilk sadrazamdan itibaren kronolojik bir sıra takip ederek bütün sadrazamları ele alındığı bilinmektedir. 110 sayfalık bu defterde 111.Sadrazam Topal Osman Paşa'dan, 140.Sadrazam Yeğen El-Hac Mehmet Paşa'ya kadar otuz vezirin eseri yer almaktadır. [169]

Ali Seydi Bey eserleriyle Türk eğitim ve fikir hayatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Meşrutiyet aydınları gibi toplumu yükseltecek yegane olgunun eğitim olduğuna inanan Ali Seydi, tarihçiliğimiz için önem arz eden bir şahsiyettir. Ali Reşat Bey ile birlikte kaleme aldığı Tarih-i Umumi kitapları uzun bir müddet ortaokul ve liselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Ali Seydi Bey, Ali Reşat Bey ile birlikte kaleme aldığı umumi tarih kitaplarında, kitabın yazılma amacı ve temel gayeleriyle alakalı şunları ifade etmiştir:

*''İptidai mekteplerde öğrenciler daha önce görmedikleri dünyaları hayal eder ve hadiseler arasında sebep sonuç ilişkisi kurarak anlayışlarını*

[168] *DİA*, ''Ali Seydi'', s.445.
[169] *Gös. yer.*

*geliştirirler. Rüşdiye mekteplerinde insanlık tarihinin ilkel koşullardan uygarlık seviyesine olan seyri ve despot otoritelerle olan mücadeleleri anlatılarak öğrencilerin siyasi bir bilinç kazanmaları hedeflenir. İdadi mekteplerinde ise tarih, öğrenciler için gerçeklere dayalı bir bilimdir ve tarihi hadiseler nedenleriyle birlikte öğrenilmelidir.''*[170]

Ali Seydi Bey, Meşrutiyet dönemi tarihçilerimizin en mühimlerinden birisi olarak kaynak tasnifi konusundaki fikirleri ile de yol göstericidir. Ona göre tarih ilminde üç çeşit kaynak bulunmaktadır:

*''Birincisi: kitap, risale, gazete, resmi mektup, anlaşma metni gibi yazılı kaynaklar; ikincisi ağızdan ağıza nakledilen hikaye, masal, rivayet gibi sözlü kaynaklar; üçüncüsü eski milletlerden kalma bina, heykel, silah, tabut, sikke gibi eserlerdir.''* [171]

Tarihin kaynakları, geç dönem Osmanlı tarih yazıcılığında çok mühim bir tartışma konusudur. Bu yüzden Ali Seydi Bey'in Ali Reşat Bey ile birlikte kaleme aldığı umumi tarih kitaplarında bu tasnifi yapması tarihçiliğimiz açısından önem arz eder. Bunların yanında coğrafya, arkeoloji, jeoloji, takvim, lisan, etnografya gibi diğer ilimler tarihin önemli yardımcılarıdır. Kutsal kitaplar da ayrı bir kaynak olarak zikredilmeseler de bazı yerlerde bu metinlerden istifade edilebileceği belirtilmiştir.[172]

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde tarih dersi kitaplarını kaleme alan tarihçilerin genel düşüncesi, kitaplar ve dolayısıyla tarih eğitiminin resim ve harita gibi görsel malzemelerle desteklenmesi gerektiği hususudur. Ali Seydi, *'Mekatib-i meşrutiyette haritasız ve resimsiz kitaplar tedris edilemez'* demekte ve kaleme aldığı ders kitabında gerekli yerlere resimler, haritalar, krokiler koyduğundan bahsetmektedir.[173]

Ali Seydi Bey'in tarihçiliğini kıymetli kılan en önemli eserlerinden birisi şüphesiz ki kız çocukları için kaleme almış olduğu *'Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye'* isimli çalışmasıdır. Bu kitap, Meşrutiyet'in ilanını takip eden

---

[170] Hayrettin Kaya, ''Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Dersi Müfredatı'', *Toplumsal Tarih*, Nisan 2002,s.44.
[171] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, İstanbul 1330-1912, Kanaat Matbaası, s.5
[172] *Gös. yer.*
[173] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet...*, s.244-245.

süreçte yazılan tipik, vatandaşlık kitapları gibidir. Kitapta vatandaşlık eğitimine büyük önem verilmiş ve mahrem yaşam üzerinden vurgular yapılmıştır. Amaç genç kızları, vatanına, milletine bağlı, bilinçli vatandaşlar ve anneler olarak yetiştirmektir. Burada vurgulanan diğer husus, kızların okul çağından itibaren kendisini geleceğin annesi olarak yetiştirmesi gerektiği hususudur. Çalışmayı incelediğimizde genç kızlar söz konusu olduğunda iki hususa vurgu yapılmaktadır: vazife bilinci ve bunun getireceği bahtiyarlık ya da vazifeden yoksunluk sonucu aile içinde baş gösterecek bedbahtlık:

*''İşte Kızım! Şurasını hatırdan çıkarma ki: sen her zaman böyle küçük kalmayacaksın, bu halde bulunmayacaksın. İleride büyüyecek validen, büyük validen, ablan, yengen gibi başka ailelere, başka alemlere, başka hayata karışacaksın. Şimdi evde bulunan bebekler, kuklalarına kendi çocukların kaim olacak. Sana gelin hanım, anne, hanım anne, hanım nene, kayınvalide denilecek. Eğer sen şimdiden mektepte iken o zamanlara ait vazifelerini öğrenmezsen o hallere, o vaziyetlere geldiğin zaman kendini pek büyük bir müşkülat içinde bulacaksın. Evet; bunları öğrenmez, bilmez isen iyi bir kız, sevimli bir gelin, hayırlı bir zevce faideli bir valide, hatırlı,muteber bir komşu, hakiki bir dost olamazsın, mesudane bir ömür geçiremezsin. Her zaman seni bedbahtlık karşılar. Her vakit gözlerinden elemli göz yaşları akar.''*

*''İşte bu kitap; kızım sana vazifelerini öğretecek, istikbalde iyi, hayırlı,mesut bir kız, bir kadın olmaklığın için lazım gelen şeyleri sana talim edecektir. Öyleyse burada göreceğin şeylere, sözlere ziyadesiyle dikkat et. Yap! Denilen hareketleri yap. Yapma! Denilen hareketleri yapma... Ne gibi şeylerin yapılmasını, nelerin yapılması iktiza edeceğini bilmek istersen vazifeni bil. Vazifeni öğrenmek için sözlerime itaat et.''*[174]

[174] Ali Seydi, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1329-1912, s.5-6.

### 3- Ahmet Refik ve Tarih Eğitimi

Harbiye mektebini birincilikle bitirerek Askeri Rüştiye'ye öğretmen olan Ahmet Refik; burada coğrafya ve Fransızca dersleri vermiş, öğretmenlik tecrübesini zaman içerisinde geniş kitlelere hitap etme ve okumayı sevdirme isteğine ve şevkine dönüştürmüştür. Ahmet Refik, harp okulunda tarih öğretmenliği yapmasının yanı sıra İstanbul Darulfünun'unda Osmanlı tarih kürsüsünde müderrislik de yapmıştır. [175]

Yaşıtları arasında hoca, müverrih olarak adlandırılan Ahmet Refik, devlet arşivlerine ilk el atan, eski belgeleri ilk karıştıran kişidir. Kendisi halka tarihi sevdiren kişi olarak nam salmış bir popüler tarihçidir.Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi'den sonra halka tarih okutan kişi olması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Ahmet Refik, Yarım yüzyılı aşan yaşantısı içinde öğrencilik yıllarından başlayarak yüzü aşan kitap yayınlayan, gazete ve dergilerde el değmemiş konularda her birini halkın beğendiği konularda adlar bulan, binlerce araştırma dizisi, tarihi hikaye, tarihi tefrika yazmıştır.[176]

Ahmet Refik, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp gibi Osmanlı Devleti'nin çöküşü karşısında Türkçülük anlayışını benimsemiştir. Osmanlı Devleti içerisindeki Türklerin kendilerini tanımaları, İslam ve dünya uygarlığındaki rollerini ve hizmetlerini görebilmeleri için mazilerini hatırlamalarını sağlamak amacıyla *'Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı'* isimli yazı dizisini hazırlamıştır. Bu eserlerinde ağırlıklı olarak Türk milletinin gücünden, İstanbul'un dünyanın kuvvet merkezi olduğundan bahsederek Türkçülük anlayışını zihinlere nakşetmeye çalışmıştır.

Ahmet Refik, Fransız ve Alman tarihçilerinin etkisiyle içinde bulunduğu durumu birleştirmeye çalışmış ve tarihin eğitici-ahlaki yönüne ağırlık vermiştir. Bunu yaparken de bilimsel yöntemin kullanılabileceğini ifade etmiştir. Ahmet Refik tarihin: *''en müşkül zamanlarında ibret ve ders verebilen bir niteliğe''* sahip olması

---

[175] Aslı Avcı Akçalı, İrfan Davut Çam, *a.g.m*, s.128.
[176] İbrahim Caner Türk, Osmanlı Son Dönem Tarihçi-Eğitimcisi Ahmet Refik(Altınay) ve Tarih Eğitimi, *Hıstory Studies*, Volume 3/3, 2011, s.355.

gerektiğini ifade etmiştir. Tarihin yararlarından biri olarak gördüğü bu anlayışı daha çok okullara ve halka yönelik eserlerinde uygulamıştır.

Ahmet Refik'e göre tarihçiler geçmişte yaşanan başarıları ve yaşanmış olan hezimetleri parlak bir üslupla dile getirmelidir. Ona göre milli duyguların oluşmasında ve oturmasında, vatan sevgisinin yerleştirilmesinde tarihçilere ve tarih öğretmenlerine büyük görevler düşmektedir. Ahmet Refik tarih eğitimine dair düşüncelerini, *'Tedrisat-ı Tarihiyye ve Tarih Kitapları, Yeni Kitaplar'* adlı makalesinde dile getirmektedir. Bu eserde tarihin önemi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca ders kitaplarının önemi ve yeniden tanzim edilmesinin önemi anlatılmıştır. Bu eserde ayrıca Tevfik Paşa'nın *'Osmanlı Tarihi'* ile Ahmet Rasim'in *'Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi'* isimli eserleri tanıtılmıştır. [177]

Ahmet Refik, söz konusu makalede tarihin önemine dair şunları ifade etmektedir:

> *''Tarih-i milliyeye doğru yazılan asar, bir milletin muhafaza-i mevcudiyeti için en mühim abidelerden ma'duddur. Bu abidelerin her biri ihtiva ettikleri şayanı ibret vakayi, mucib intisal faziletler(hayret verici örnek faziletler), içtinabı elzem fenalıklarla(sakınılması gereken fenalıklar) ahfada en parlak bir ayine-i hakayık(hakiki ayna) vücuda getirirler.İşte bu sebebe mübinedir ki(açıktır ki) milliyet politikasının en ziyade revaç bulduğu asrı hazırda tarih-i milliyeye pek ziyade ehemmiyet verilmeye başlamış, tarih dersleri vatana vefakar, sadık, fedakar evlatlar yetiştirmek için en mühim bir dersi vatanperverhane olmak üzere tedris edilmeye başlamıştır.''*
>
> *''Filhakika tarih, hissiyatı vataniyenin muharriki yeganesidir(vatan duygusunu oluşturan yegane unsurdur) Vatan'ın ihtiva ettiği bütün sanayinin, bütün güzelliklerin, bütün büyüklüklerin dasitan mevahirini, meraretli zamanlarını, bir lisanı sükun ve müessirle anlatan yegane nakildir. Mazinin şir dil-aviz hamaseti(geçmişin idrak edilecek çekici*

[177] İbrahim Caner Türk, *a.g.m*, s.356.

*düşmanlığı) ancak sahaifi tarihde mütalaa olunur. Vatan'ın geçirdiği felaketlerin bütünü asarı tarih sahifelerinde görülür.İşte o zaman sevgili vatanın bütün sevabıkını anlar ve vatana amak(derin) bir muhabbet, zeval na-pazir(sonu gelmeyen) bir samimiyetle merbut bulunur.'' [178]*

Ahmet Refik, aynı eserinde tarihin nasıl anlatılması gerektiğini de şöyle izah etmiştir:

*''Tarih-i hubbu vatan tevlidine(vatan sevgisi ortaya çıkarmasına) yegane saik olması inkar kabul etmez bir hakikattir. Bu hakikatin en ziyade takdir edilmediği bir yer varsa o da memleketimizdir. Şimdiye kadar her biri birer dasitani selatin(sultanlar destanı) unvanına şayan olarak yazılan tarihlerimizde Osmanlı milletinin safahat-i tekamülü, Osmanlı toprağının uluviyet ve kıymeti, vatana merbut(bağlı) hatıratı tarihiyye ve içtimaiye layık olduğu şekilde tasvir edilmemiştir. Osmanlı tarihleri o surette yazılmalı, vekayi-i tarihiyye ve hayat-ı içtimaiye ile onların mahalli cereyanı olan eczayı vatan o suretle tasvir olunmalıdır ki bu tarihleri mütelaa eden bir ehli vatan,mesela eski sarayın muzlim sürülerle gölgeli bahçelerini, İstanbul'un mai simalarına doğru yükselen minareleri, yeşil sarmaşıklı ağaçlar arasında ebediyete doğru serfuru eden(baş eğen) mezar taşlarını, üzerleri değerli şeylere meyleden, birer manzume-i beliğ teşkil eden kitabelerle müzeyyen çeşmeleri, bir zamanlar vatanın müdafaası için en mühim bir nokta-i istinad teşkil eden kala kadime enkazını temaşa eylediği zaman kalbinde amak bir Osmanlılık hissi peyda olmalı, ecdadımızın bu bekayayı asrını bir meftuniyeti milliye ile (milli bir aşkla) temaşa eylemelidir.''[179]*

Çeşitli araştırma dizileri, tefrikalar ve tarihi hikayeler de kaleme almış olan Ahmet Refik, ortaokul ve liselerde tarih dersi kitabı olarak okutulan *'Tarih-i Umumi'*, *'Muhtasar Tarih-i Umumi'*, *'Resimli ve Haritalı Tarih-i Umumi'*, *'Muhtasar Osmanlı Tarihi'*, *'Muhtasar Resimli Tarih-i Osmani'*, *'Küçük Tarih-i*

[178] Ahmet Refik, 'Tedrisat-ı Tarihiyye ve Tarih Kitapları, Yeni Kitaplar', *Servet-i Fünun*,1910, s.358-359.
[179] *Gös. yer.*

*Osmani', 'Yeni Osmanlı Tarihi', 'Türkiye Tarihi', 'Tarih Bilgisi', 'Tarih Okuyorum', 'Tarih Öğreniyorum'* gibi kitapların yazarıdır.

Eserleriyle Türklerin tarihteki ilerlemelerini, başarılarını genç nesillere aktarmayı amaçlayan Ahmet Refik, her daim tarihin eğitici ve ahlaki yönüne önem vermiştir. Ancak bunun da bilimsel yöntemlerden ayrılmadan yapılmasını istemiştir.

Ahmet Refik özellikle halka yönelik kaleme aldığı çalışmalarında tarihin ibret ve ders verici niteliği üzerinde durmuştur. O tarihçilerin geçmişin başarılarını ya da başarısızlıklarını parlak bir üslupla dile getirmesi gerektiğini vurgularken aynı zamanda milli duyguların ve vatan sevgisinin yaratılmasında, tarihçilere ve tarih öğretmenlerine büyük sorumluluklar yüklemiştir. Ahmet Refik Bey, özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşının da etkisiyle Türkçülük fikrinin etkisinde kalmış; eserlerinde, vatan, millet, tarih sevgisi gibi kavramların üzerinde durmuştur.[180]

### 4- Mehmet Satı ve Tarih Eğitimi

Mehmet Satı Bey, 1880 yılında Yemen'in San'a şehrinde doğmuştur. Kendisi Halep'in önemli tüccar ailelerinden birinin evladıdır. Ceza Mahkemesi Reisi olan babası Mehmet Hilal Efendi'nin memuriyeti dolayısıyla 13 yaşına kadar San'a, Adana, Ankara, Trablusgarp ve Konya'da bulunmuştur. İlk önce Mekteb-i Mülkiye'nin idare kısmına girmiş, 1893 yılında girdiği Mekteb-i Mülkiye'den 1900'de mezun olduktan sonra Yanya vilayeti idadisinde tarih öğretmenliğine başlamıştır. Burada beş yıl tarih öğretmenliği yapmış, üç yıl da Darulmuallimin müdürlüğünde bulunmuş, buradaki görevi esnasında dönemin tarihçiliğine büyük hizmetleri geçmiş bir tarihçidir. Kendisi eğitim ve ders kitaplarıyla alakalı ilk çalışmalarını burada vermiştir.[181]

Satı Bey 1904 yılında öğretmenlik görevinin yanı sıra Yanya Vilayeti Maiyet Memurluğuna, 1905 yılında da Kosova'ya bağlı Radoviç'e, 1907'de Manastır'a bağlı Florina'ya kaymakam olarak tayin edilmiştir. Bu görevleri

[180] Aslı Avcı Akçalı, İrfan Davut Çam, *a.g.m*, s.129.
[181] Mustafa Gündüz, ''Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Eğitimci; Satı Bey ve Fenn-i Terbiye Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme'';*Turkish Studies*, S.5/3, Yaz 2010, s.1326.

esnasında Balkanlar'da giderek güçlenen ayrılıkçı ayaklanmalara bizzat şahit olmuştur. Manastır'da İttihat ve Terakki hükümeti mensupları ile birlikte müşterek çalışmalar gerçekleştiren Satı Bey cemiyete üye olmayı tercih etmemiştir. Ancak o da tıpkı diğer İttihatçılar gibi Meşrutiyet'in ilanı ve Abdulhamit'in sükutundan yanadır. Meşrutiyet'in ilanından sonra, bu hususta yapmış olduğu konuşmalar, Manastır'da *'Neyyir-i Hakikat'* dergisinde yayınlanmıştır. Bu konuşmaların muhtevası Meşrutiyet'in faziletleri üzerinedir. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra İstanbul'a dönen Satı Bey, abidi Bedi Nur ile beraber *'Envar-ı Ulum'* isimli bir dergi çıkartmıştır. Dergide eğitim ve ders programları üzerine yazılar yayınlanmıştır. [182]

Satı Bey, 1910 yılında batının eğitim sistemlerini incelemek için, Avrupa seyahatine çıkmıştır. Avrupa dönüşü verdiği konferanslarda da başarının sırrının çok çalışmak ve azim olduğunu dile getirmiştir. 1911 yılında Anadolu ve Rumeli gezilerine çıkan Satı Bey; müdürlüğü esnasında da Mekteb-i Mülkiye ve Dar'ül Hilafe medreselerinde dersler vermiştir. Bununla birlikte bir de Hemşire okulu açmıştır. Satı Bey, memleketine belki de en büyük hizmetlerini Balkan Harbi esnasında vermiş ve memleketin çeşitli yerlerinde Harbin kaybedilmesi ve sonrasında çizilmesi gereken yol üzerine konferanslar vermiştir. Bu konferanslar daha sonra, *'Ümit ve Azim'*, *'Vatan İçin'* adlarıyla kitaplaştırılmıştır. Satı Bey bu dönemde *'Terbiye'* isimli bir dergide çıkartmıştır. [183]

Satı Bey, II. Meşrutiyet döneminde gerek aydınlar arasında gerekse de siyaset dünyasında oldukça saygın bir konumdadır. Hakkında çıkan birçok haberde kendisinden *'Türk Frobeli'* olarak bahsedilmiştir. Satı Bey, 1919 yılında siyasi düşünce farklılığından ötürü Ali Çankaya, M.Emin Erişgil, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Niyazi Berkes gibi isimler tarafından eleştirilse de daha sonra hakkı teslim edilmiştir. Osman Kafadar'a göre, Satı Bey'in meslektaşları (Hilmi Ziya Ülken, Nafi Atuf, Osman Ergin, Faik Reşit Unat, Hasan Ali Koçer, Hüseyin Akyüz, Cavit Binbaşıoğlu,

---

[182] Mustafa Ergün, ''Satı Bey, Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri'', *İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, 1987, s.6-7

[183] Şehbal Derya Acar, *Eğitimde Bir Üstad, Satı Bey'i Tanımak*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2009, s.59,61.

Yahya Akyüz, Mustafa Ergün) ona hak ettiği önem ve değeri çalışmalarında vermişlerdir. [184] Ercüment Kuran, Satı Bey hakkında şunları ifade etmektedir:

> *''Biz Türkler için Satı Bey, ülkemizde eğitimciyi saygıdeğer bir mesleğin üyesi olarak kabul ettirmeye katkıda bulunan Darülmuallimin yöneticisi olarak kalacaktır.''*[185]

Yusuf Akçura, Satı Bey'in bir anlaşmazlıktan ötürü Darülmuallimin Müdürlüğünden istifası üzerine Türk Yurdu'nda kaleme aldığı bir yazıda, Satı Bey'e dair şu ifadeleri kullanır:

> *''Darülmuallimini gördüm. Her şey adeta bir kerametle değişmişti. Gözlerime inanmayacağım geldi. İstanbul'un yüksek, orta, aşağı mektepleri eski halini hemen hemen korurken, sırf şahsiyetinin kuvvetiyle bu büyük değişimde, hem de işittiğime göre türlü engellemelere katlanarak başarılı olan Satı Bey'e, bu cidden büyük adama karşı o zamandan itibaren derin bir hürmet ve muhabbet hissi duyar oldum.''*[186]

İsmail Gaspıralı'da yine Türk Yurdunda, Satı Bey ile alakalı şunları ifade etmektedir:

> *''Bütün Türk Yurduna yüksek sesle bağırıyorum: İstanbul Darülmuallim'in müdürü Satı Beyefendi'nin yurda gösterdiği usul-ü savtiyeye kulak ver, göz sal. Satı Bey'i çalış nidasıyla karşılayın. Bu üstün zekayı günler değil, aylar değil asırlar dahi hürmetle anacaktır.''*[187]

Mehmet Satı Bey, ilköğretimde tarih derslerinin nasıl işlenmesi gerektiğine dair yazdığı 'Tarih Tedrisatının Usul-i Esasiyesi isimli eserinde tarih eğitiminin meselelerine dair genel bir çerçeve çizerek, tarih dersinin faydalarını açıklamaya gayret etmiştir. Bu çalışmasında Mehmet Satı Bey, *'Tarih nasıl okutulmalıdır?' 'Bu vasi ilmin hangi bahisleri ne dereceye kadar tafsilat ile tedris edilmelidir?' 'Bu*

---

[184] Mustafa Gündüz, *a.g.m*, s.1394.
[185] Ercüment Kuran, ''Bir Osmanlı Aydını: Satı' El Husri (1880-1968)'', *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, TDV Yayınları, Ankara 1994, s.187.
[186] Yusuf Akçura, ''Satı Bey'in İstifası'', *Türk Yurdu*, 1328-1911, c.1, S.10, s.169.
[187] İsmail Gaspıralı, ''Talim ve Terbiye: Türk Yurtçularına'', *Türk Yurdu*, 1329-1912, C.1,S.7, s.110.

*hususta ne gibi kavaid-i esasiyeyey riayet olunmalıdır?'* gibi sorulara cevaplar vermiştir.[188]

Satı, söz konusu eserinde tarih dersinin faydalarını şu şekilde açıklamaktadır:

> *''Tarih bir bilgi türüdür. Milletlerin ve medeniyetlerin tarihteki durumları, maişetleri, ilerlemeleri ve çöküşleri hakkında insana çeşitli bilgiler verir. İnsanı insanlık şerefine daha yakın bir hale getirir. Bunun yanı sıra insanı tarihin her yerinde ve devrinde yaşamış gibi bilgili ve tecrübe sahibi yapmak suretiyle muhakeme ve bilhassa siyasi muhakeme gücüne zemin oluşturur ve böylece insanın hal ve istikbal hakkındaki görüşlerini derinleştirir.''*
>
> *''Tarih dersi eski zamanları, şimdi başkalaşmış veya kaybolmuş milletlerin hayatlarını, göz önünde olmayan olayları zihinde canlandırarak tahlil ve tasavvur kabiliyetini sık sık ikaz eder ve bu sayede geliştirir. Dolayısıyla tarih, zihin için idman hizmeti görür ve başka hiç bir ders bu konuda onun kadar etkili değildir.''*
>
> *''Tarih dersi aynı zamanda bir ahlak dersidir. Tarih pek çok insanın fiil ve hareketlerinden, çeşitli fedakarlıklardan, faziletlerden, cinayetlerden, hıyanetlerden bahseder. Fazilet ve fedakarlıklardan bahsettikçe kalpte onlara karşı bir taktir ve meyil,cinayet ve hıyanetlerden bahsettikçe de nefret ve lanet hisleri doğurur. Bu sayede ahlakı güçlendirir.''*
>
> *''Tarih dersleri siyasi ve ideolojik bilinçlenmenin en kuvvetli araçlarındandır. İdare-i mutlakanın kötülüklerini 'idare-i meşrutiyetin' iyiliklerini, hürriyet ve meşrutiyet için verilen cansiperane mücadeleleri göstererek meşrutiyet hakkında samimi bir bağlılık husule getirir.''*
>
> *''Hepsinden de önemlisi tarih vatan sevgisinin kaynağıdır. Vatan sevgisinin doğmasında hale ait menfaatler ve geleceğe dair ümitler ve*

[188] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet...,* s.238.

*hedefler de etkilidir. Fakat bunlar tarihin etkisi yanında ikinci derecede kalır. Tarih, doğrudan olaylara dayanmaktadır ve olaylar kavranabilir olmaları sebebiyle her dimağa ve her kalbe tesir edebilmektedir. Maziye ait hatıralar, maziden gelen anane ve adetler, mazideki birliktelikler,mazideki çöküş ve ilerlemeler, mazideki mağlubiyetler ve hezimetler, bunların doğurduğu iftihar veya intikam hisleri vatan ve millet sevgisini yaratmaktadır. Bu itibarla 'terbiye-i vataniye' hususunda hiç bir ders tarihin yerini tutamaz.''* [189]

Satı Bey, tarihe dair görüşlerini dile getirdiği bu yazısında tarih dersinin nasıl verilmesi gerektiğine dair görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

*''Tarih dersinde daima harp, sulh, muahede, medeniyet, fetih, teslim, muzafferiyet,mağlubiyet, istiklal, inkiraz... gibi şeyhlerden bahs edilir. Fakat bunlar, çocukların zihinlerinde hiçbir hayali hakiki tevlid etmez; Bunların Türkçeleri bile söylenecek olsa, maksat temin edilmiş olmaz. Çünkü çocuklar bu kelimelerin delalet ettiği şeyleri görmüş değillerdir.Onların zihinlerinde bu gibi idrakat ve tasviratın esasları bile mevcut değildir; onların bu hususta muhtaç oldukları şey, bu kelimelerin Türkçe mukabillerini öğrenmek değil, işaret ettikleri hakikatleri tasvir etmektir. Zihin, görmediği, bilmediği şeyleri, ancak gördüğü bildiği şeylere kıyasen tasvir ve idrak edebilir. Onun için tarih dersinde evvel emirde bu tasvirat ve idrakatı temin etmek gerekiyor... İstiklalin ne olduğu kuru bir kelime tarifi ile değil, canlı bir vaka tasviri ile anlaşılmazsa tarih dersinin, çocukların zihninde uzun müddet temelsiz kalmasına sebebiyet verilmiş olur.''*

*''Onun için tarih derslerine uzak memleketlere ve eski zamanlara ait vakayi ile değil, en yakın zamanlara, ve en yakın memleketlere-hatta mümkün olduğu vakit bulunulan kasabaya-ait vaka ile başlamalıdır; en son seferlere, en yeni harplere ait fıkralar...Kasabada halen yaşayan*

[189] Satı,''Tarih Tedrisinin Usul-i Esasiyesi'', *Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası*, Nu:8, 15 Eylül 1326-1909, s.98.

*gazilere, evlatları herkesçe bilinen şehitlere ait sergüzeştler... Tarih derslerinin ilk esaslarını teşkil etmelidir. Mesela türbelerde yatan gazilerin, camileri bina eden valilerin sergüzeştleri ve bunların yaşadıkları, bina eyledikleri zamanın ahvali de bu esaslar arasında mühim bir mevki işgal etmelidir. Ve bizde mutad olan tarih derslerine ancak böyle yaptıktan, böyle esaslar hazırladıktan sonra başlanmalıdır.''*

*''Tahsil-i İbtidaiyenin birinci gayesi terbiyedir; terbiye-i ahlakiye, terbiye-i vataniye, terbiye-i fikriyedir.Tarih tedrisinde, en evvel nazar-ı dikkate alınacak esas... Bütün mebahisin milli ve vatani bir nokta-i nazardan tertibi, milli ve vatani bir nokta-i nazardan arzı... Daha kısa bir tabir ile: her şeye milli ve vatani bir nokta-i nazardan bakılması ve her şeyin milli ve vatani bir nokta-i nazardan gösterilmesi.''*[190]

*''Bu hattı hareketin ne kadar büyük faydalar temin ettiği, cüzi bir teemmül neticesinde anlaşılır; bu suretle hem zincirleme bir tarih dersine ayani ve bedahi bir esas hazırlanmış olur ve hem yakınlık dolayısıyla nazarı dikkat daha ziyade ikaz edilmiş olur ve hem de muhitteki eserleri gördükçe onlara ait olarak nakl edilen fıkraların da onlara kıyasen anlatılmış bulunan vakaların da hatıra tebadür ederek zihinde köklenmesi temin edilmiş olur.''*[191]

Satı Bey'in çalışmasından hareketle vurgulanan husus, ilköğretimin esas amacının bir terbiye olduğudur. Bilgi, terbiyeden sonra gelmektedir. Bununla beraber amaçlanan öğrencilerin zihnine vatan sevgisini ve ahlak kurallarını nakşetmektir. Satı Bey tarihin bu amaç etrafında öğretilmesi gerektiğini ve konuların da buna göre seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Satı Bey'in iyi bir eğitimci olmasının yanı sıra Balkan Harbi esnasında ve sonrasında verdiği konferanslarla da çok mühim bir rol teşkil ettiğinden bahsetmiştik. Bu konferanslarda Satı Bey, vatan mefhumu üzerinde durmuş ve 'Osmanlı'nın vatanı neresidir'' sorusunu cevaplamaya çalışmıştır. Satı Bey'e göre Osmanlı vatanı denen

[190] Satı, *'Tarih Tedrisinin Usul-i Esasiyesi''*, s.95-96.
[191] Satı, *'Tarih Tedrisinin Usul-i Esasiyesi''*, s.97-98.

yer: *''Osmanlı bayrağının gölgesi ve Osmanlı Devleti'nin idaresi altında bulunan, Osmanlı tarihinin şanlı ve nekbetli fasıllarına sahne-i tecelli''dir.* [192]

Satı Bey, söz konusu çalışmasında vatan mefhumunun ne olduğuna dair şunları ifade eder:

> *''Vatan'ın mutlak bir manası, vatanperverliğin sabit bir şekli yoktur. Mademki bu manada, bu şekilde memleketten memlekete, zamandan zamana değişmektedir, şu halde demek olur ki bizim için bu hususta etraflı bir tetkik yapmadan herhangi bir memleketi nümune-i imtisal ittihat etmek caiz değildir. Biz, yalnız bir memlekette vatana ne mana verildiğine bakarak hemen bila-te'emmül o manayı kabul etmeye çalışırsak ve o manaya göre bir vatanperverlik vücuda getirmeye çalışırsak pek yanlış ve belki de vatan için pek tehlikeli bir yol tutmuş oluruz. Böyle bir hataya düşmemek, böyle bir tehlikeye maruz olmamak için etraflıca düşünmeliyiz. Evvela vatanperverlik fikir ve hissinin ne gibi unsurlardan teşekkül edebildiğini, bu unsurlardan her birinin ne dereceye kadar zaruri olduğunu etrafıyla tetkik etmeli, bizim halimize bu fikir ve hissin ne gibi anasırdan teşekkül etmesi lazım geldiğini, ondan sonra tayin etmeliyiz.''*[193]

Satı Bey, söz konusu konferanslarda gençlerde vatan sevgisi oluşturmanın önemi üzerinde durmuş ve *''Çocuklara vatan muhabbeti telkin etmek için evvel emirde vatanın tarih ve coğrafyasını öğretmek lazımdır.''* demiştir. [194] Satı Bey'e göre, *''tarih dersleri, böyle tohumlar saçacak bir hale getirilmedikçe vazife-i asliyelerini ifa etmiş olamayacaklardır.''*[195]

Satı Bey, Vatan İçin Beş Konferans isimli çalışmasında tarih öğretilirken, izlenecek yol ile ilgili şunları ifade etmiştir:

> *''Tarih, kuru birer kelime kalabağından, uzun birer isim ve rakam silsilesinden, cansız ve etsiz birer iskeletten ibaret kalırsa, his ve hayale*

---

[192] Satı Bey, *Vatan İçin Beş Konferans*, Kader Matbaası, İstanbul 1329-1912, s.24.
[193] Satı Bey, *Vatan İçin Beş Konferans*, s. 13.
[194] Satı Bey, *Vatan İçin Beş Konferans*, s.36-37
[195] Satı, *''Tarih Tedrisinin Usul-i Esasiyesi''*, s.96.

*hitap ederek ruh ve kalbi titretmezlerse vatan sevgisinin telkini hususunda hiç fayda sağlamaz.''*[196]

Satı Bey, ‘*''Tari yalnızca öğrenmek kafi değildir, onun muhtelif sahifelerini zaman zaman hatırlamak da lazımdır''* diye düşünmektedir. Ona göre; abideler, milli müzeler,önemli tarihi olaylar ve şahıslar için tertiplenen anma merasimlerinin bu noktadaki işlevi çok mühimdir. Batılı memleketlerde, *‘maziyi halkın gözünde canlandırmak için’* büyük masrafların yapıldığına temas eder ve Osmanlıların müzeler ile abidelere gereken önemi vermemesinden şikayet eder. Ona göre maziyi canlandıracak abide ve müzeler çoğaltılmalı, tarihi kişi ve olayların yıldönümlerinde merasimler tertip edilmelidir. Satı Bey, tarihin ezber yöntemiyle öğretilmesine de karşı çıkmıştır. Ona göre ezber yöntemi zihni körleştirmektedir ve Osmanlı eğitim sisteminin en müzmin illeti ezberdir. [197]

[196] Satı Bey, *Vatan İçin Beş Konferans*, s.37.
[197] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet...*, s.245.

# B. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİH DERS KİTAPLARINA GENEL BAKIŞ

II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında her ne kadar canlılık yaşanmış olsa da tarih eğitimine kısıtlama getirilmiş ve 1893 tarihli program ile yeniden düzenlenmiştir. Buna göre Sultan iktidarı aleyhine fikirler ortaya koyduğu sebebini öne sürerek tarih-i umumi derslerini programlardan çıkartmıştır. Bununla birlikte Edebiyat Tarihi dersi de ders programlarından kaldırılırken, fıkıh, kelam, tefsir ve ahlak dersleri programlara eklenmiştir. İkinci Abdülhamit her ne kadar memleketi 'Avrupalılaştırmak' için çalışsa da kendi hükümranlığına zarar verecek olan Hürriyet, Musavat, Meşrutiyet, Cumhuriyet, İnkilap ve İhtilal gibi fikirlerin yerleşmesini önlemek adına böyle bir uygulamaya gitmiştir dersek yanlış olmayacaktır.[198]

Bu tutum ileride İkinci Meşrutiyet dönemi tarihçileri tarafından şiddetle eleştirilen bir husustur. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte tarih-i umumi dersleri yeniden program içerisine girmiş ve konumuzun asıl safhasını oluşturan pek çok tarih ders kitabı kaleme alınmıştır.

Mekteplerde hangi kitapların okutulacağı sorunu, her dönem olduğu gibi bu dönemde de ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. 1908 yılında Sabah gazetesinde, Selanikli Tevfik ismi ile yayınlanan bir mektupta: ''*Kitap programlarında bazı tadilat kılındığı, yeniden birtakım kitaplar yazılıp,seçime konacağı, en iyilerinin seçilip, derhal tab olunarak, talebenin istifadesine sunulacağı''* belirtilmiştir. Aynı yazıda, *''Maarif nezaretinin bunu muhakkak dikkate alması gerektiği''* belirtilirken, *''kitap bulamayan talebenin tahsilden mahsur kaldığı'* ve *''farklı mekteplerde farklı kitapların okutulmasının da imtihanda müşkülata neden olduğu''* [199] belirtilmiştir.

---

[198] Mükrimin Halil İnanç, ''Tanzimattan Meşrutiyete Bizde Tarihçilik', *Tanzimat II*, İstanbul 1999, s.595

[199] Server İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2000, s.143.

Toplumun genelinde itibar gören bu gibi eleştirilerden sonra tarih dersi kitaplarının sayısında ciddi bir artış görülmüştür.

Rüştiye, sultaniye ve idadiye programlarında Osmanlı tarihi, Umumi Tarih ve Asr-ı Hazır tarihlerine yer verilmiştir. Bu okullarda okutulmak üzere Ali Reşat, Ali Seydi, Ahmet Refik, Ahmet Reşit, Ahmet Refik, Sırrı Cemil, Ali Tevfik gibi yazarlar çeşitli Osmanlı tarihi ve umumi tarih kitapları kaleme almışlardır.

İkinci Meşrutiyet döneminde neşredilen tarih kitapları, Osmanlı'da daha evvel neşredilen Osmanlı tarih kitaplarından oldukça farklıdır. Bu dönemde yalnızca İslam ve Osmanlı tarihleri değil; *'Türk Tarihi', 'Tanzimat ve Reform Tarihleri', 'Medeniyet Tarihi', 'Umumi Tarihi'* kitapları neşredilmiştir.

Ahmet Refik, Seignobos'un üç cilt olan *'Tarih-i Medeniyet'* kitabını 1910 yılında, Ali Reşat *'Tarih-i Siyasiyesini'* 1908'de, Ali Reşat, Engelhart'ın *'Türkiye ve Tanzimat'* kitabını 1910'da, Mehmet Ata Bey, Hammer'in *'Osmanlı Tarihini'* 1913 ile 1921 yılları arasında yayınlamıştır. [200]

Bu devirde okul kitaplarında eski kitaplardan daha fazla olarak Türk tarih ve kültürüne yer ayrılmış olsa da tarih ders kitapları hala batılı kaynaklara daha çok Fransızca'dan devşirilip, toplanarak hazırlanmış eserlere dayanıyordu. Bu dönemin yazarları özellikle Seignobos'un tercümelerinden yararlanmıştır. Bu kitaplar Avrupamerkezci tarih anlayışı çerçevesinde yazılmış kitaplardır.[201]

Tarih eğitimi ve tarihçilik konusunda Avrupamerkezci yaklaşımları ve bilhassa Fransız etkisini İkinci Meşrutiyet döneminden başlayarak eleştiren kişi Yusuf Akçura olmuştur. Her milletin dünya tarihini, kendi tarihi içinden görürken, Tanzimat'tan sonra yazılan umumi tarihler, tarihi hep Fransız tarihi içinden görmüşlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Türkleri, dünyaya her daim Fransız gözüyle bakmak durumunda kalmışlardır. [202]

---

[200] Zeki Arıkan, *a.g.e*, s.1593-1594.
[201] Nevzat Köken, *a.g.*e, s.28
[202] Yusuf Akçura, 'Tarihi Görüşe Dair', *Türk Yurdu*, C.15-1, Nu: 166-5, Şubat 1925, s.174-175.

Yusuf Akçura, batı merkezli tarih anlayışının hakim olduğu eserlerin müfredatımızdaki yeri ile alakalı şunları söylemektedir:

> *'' Onlar bize bütün kavimlerin Arya ırkından aşağı ve Allah tarafından Aryalıların menfaatleri için çalışmaya ve mahkum bir hizmetçi olmak üzere halk edildiklerini telkine çalışıyorlar. Biz de Tanzimat'tan beri onların bu propagandalarına, kendi kitaplarımız ile hizmet ettik durduk. Artık, kitaplarımız, bilhassa tarih kitaplarımız, böyle yanlış ve zararlı bir nokta-i nazarın naşirliğini etmeyecektir. Batılı devletler çok önceleri tarihlerini, 'muayyen bir gayeyi temine' hizmet edecek şekilde yazmaya başlamasına rağmen, Avrupa'nın bu usulünü tamamen benimsemeyen bir millet vardı. O da Türklerdi.''* [203]

> *''Tarihçiliğimiz istenildiği kadar gelişmiş değildir.Tanzimat'tan itibaren Osmanlı memleketinde tarihin Garplılaşması,daha doğrusu Fransızlaşması, Meşrutiyet devrinde son merhalesine gelmiştir. Bu devirde Türkçe yazılan daha doğrusu Türkçeye tercüme olunan Umumi Tarihlerde Fransız nokta-i nazarı tamamen hakimdir. Dünya vakaları Fransız tarihinin vakalarına göre tasnif-tanım ve mütalaaya alınmıştır.''*[204]

Yusuf Akçura, Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan tarihçiliği, milli tarihimize yabancıların gözüyle bakmasından ötürü her daim eleştirmiştir. Akçura, Avrupa merkezli tarih yazıcılığının etkisiyle; Timur, Cengiz gibi büyük Türk hükümdarlarının *'fitneci', 'kan dökücü'* gibi sıfatlarla anılmasını her daim eleştirmiş, Osmanlıcı tarih tasavvurunun etkisiyle hareket edilmesinin milli tarihimize zarar verdiğini ifade etmiştir.[205] Akçura'ya göre Timur ve Cengiz'i büyük Türk tarihinin içerisinde ötekileştirmek ne kadar hata ise Napolyon, Katerina, Petro gibi hükümdarlara *'büyük'* ünvanını vermek o kadar hatadır[206]

---

[203] Yusuf Akçura, ''Birinci Türk Tarih Kongresi'', *Ülkü*, Şubat 1933, s.29-30.
[204] Yusuf Akçura, *'Tarihi Görüşe Dair'*, s.353.
[205] Mehmet Kaan Çalen, ''II.Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Tasavvuru'', *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C.13, S.4, Aralık 2016, s.230
[206] Yahya Kemal Taştan, *a.g.e*, s.146.

Neşredilen ve okullarda okutulan umumi tarih kitapları da aslında birer *'Avrupa Milletleri Tarihi'* kitabıdır. Buna rağmen dünya tarihi kitabı ismiyle yayınlanmışlardır. Avrupa tarihini bir dünya tarihi olarak kabul etmek Akçura'ya göre oldukça zararlı bir düşüncedir. [207]

Tanzimat devrinden itibaren tarihçiliğimizde görülen batılılılaşma ve Fransızlaşma bu dönemde etkisini iyiden iyiye hissettirir niteliktedir. Ali Reşat, Ali Seydi ve Ahmet Refik Beylerin yazdığı umumi tarihler, Fransız umumi tarihlerinin tıpkı basımı gibidir. [208]

Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler tarafından 1911-1912 yıllarında hazırlanan Tarih-i Umumi'nin giriş kısmında tarih öğretimine dair birtakım önerilerde bulunmuşlardır. Yazarlar, bütün tarih derslerinin tek bir öğretmene verilmesini önerirken, iptidaiyelerden yüksekokullara kadar okutulacak tüm tarih kitaplarının aynı yazarlar tarafından oluşturulması gerektiğini belirtmişlerdir. [209]

Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler, kitabın giriş kısmını şöyle bitirmektedir:

> *''İşte biz; bu nokta-i nazardan hareketle mekatib-i rüştiyenin sunuf-ı salisesi için resimli ve haritalı birer tarih kitabı: Tarih-i İslam, Tarih-i Osmani, Tarih-i Umumi telif ve tertip eylediğimiz gibi beş sınıftan mürekkeb taşra idadilerinin üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfları için de yine resimli ve haritali olmak ve son programa harfi harfine muvafık bulunmak üzere, şu üç citlik, Tarih-i Umumi'yi ihsar ederek evlad-ı vatanın ebed-i istifadesine vaz ve tevdi ediyoruz''*[210]

1908 yılından sonra ders kitaplarının yapısında ve niteliklerinde de değişiklikler fark edilmektedir. Ders programlarında sosyal konular yer almaya başlamıştır. Tarih kitaplarına bir taraftan harita ve resimler ilave edilmiş, diğer taraftan da devlet adamlarıyla ilgili bilgiler konmuştur. [211]

---

[207] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet*..., s.238.
[208] Mustafa Oral, *a.g.e*, s.142-143.
[209] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.4.
[210] *Gös. yer.*
[211] Ahmet Özcan, *a.g.e*, s.163.

### 1- Ders Kitaplarındaki Mühim Kavramlar ve İşlenen Konular

Bu dönemde kaleme alınan tarih dersi kitaplarında hürriyetçi tarih tasavvurunun etkisi ile *"devr-i istibdâd", "hürriyet mücâhedeleri" "10 Temmuz"* ve *"Kanun-i Esasi"* konularının özellikle dikkat edilerek işlenmesi talep edilirken[212] *"Sultan Selim-i Sâlis ve Nizâm-ı Cedid"*, *''Sultan Mahmud-ı Sânî ve Vaka-i Hayriyye"* ile *"Tanzimat-ı Hayriyye ve Gülhane Hat-ı Hümâyunu"* konularından önemle bahsedilmesi aslında yeni rejimin kendisini modernleşme sürecinin devamı olarak kabul ettiğinin de bir göstergesidir. Hazırlanan ders programlarına bakıldığında da Hürriyetçi tarih tasavvurunun etkilerini görmek mümkündür. Maarif Nezaretinin talebi üzerine hazırlanan ders içeriklerinde *'meşrutiyetin nimetleri'* ve *'kanun-i esasi'* başlıkları ayrıntılı bir biçimde yer almıştır. [213]

Örneğin, Ali Seydi Bey tarafından kaleme alınan ahlak ve medeniye kitabında Meşruti monarşi ile ilgili şunlar ifade edilmektedir:

> *''Hükümetler, şekil ve tarz-ı idarelerine göre ya hükümet-i mutlaka ya meşruta veya cumhurriye olurlar. Hükümet-i mutlakada, kuvve-i kanunniye hükümdarın yed-i inhisarındadır. Kanun bir şahsın irade-i keyfiyesinden ibarettir. Milletin hukuk-i marufe meşruası mensidir. Tebaa, ferdi vahidin veya efrad-ı kahilenin taht-ı tahakküm ve istibdadında esirdir, zebundur.''*
>
> *''Hükümdar; tab'an adil bile olsa-şekl-i hükümet icabınca-mukarrebini, vükelası onu gitgide zulme, taaddiye, kavanin-i mevzua haricine sevk edebilirler. Bu şekildeki hükümetler; bir kuvve-i kahiredir ki ne emir ederse, ne yaparsa ahali tarafından bile tereddüt, bila itiraz kabul edilir, her şey, her muamele milletin rıza ve malumatı hilafında, bir perde-i hafa ve*

---

[212] Mehmet Kaan Çalen, "Jön Türkler ve Hürriyetçi Tarih Tasavvuru", *IV. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, Muğla, 01-03 Eylül 2016, s.681.

[213] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1332-1913; s. 59 ; Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, Kanaat Matbaası, İstanbul 1330-1912, s.191; Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1328-1910, s.108-109; Ahmet Reşit, *Tarih-i Osmani Okuyorum*, Kasbar Matbaası, 1328-1910, s.38-39; Nüzhet, *Yeni Küçük Osmanlı Tarihi*, Vezir Hanı 48 Numaralı Matbaa, İstanbul 1225, s.47; Ahmed Rasim, *Resimli Ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1911, s.79.

*meşkukiyet altında cereyan eder. Ne ahali sormağa cesaret edebilir, ne de hükümet efrada izahat vermeğe lüzum ve ihtiyaç hisseder. Hak,kanun, şeriat böyle memleketlerde sakit ve ebkemdir.'' [214]*

Tezimizin ilerleyen kısımlarında, *'yönetim şekilleri'*; *'Meşrutiyet'in ilanı'*, *'Kanun-i Esasi'* gibi hususlara ders kitaplarında ne şekilde yer verildiğine detaylı bir biçimde yer verilmiştir.

İkinci Abdülhamit döneminde yok sayılan *'V.Murat'*, *'Abdülaziz'*, *'Mithat Paşa'*, *'Genç Osmanlılar'* ve onun mensupları *'Fazıl Mustafa Paşa'*, *'Şinasi'*, *'Namık Kemal'*, *'Ziya Paşa'*, *'Ali Süavi'*, *'Kanun-i Esasi'nin ilanı'*, *'ilk parlamentonun toplanması'* önemli birer tarihsel gelişme olarak işlenmeye başlamıştır. [215] Eserlerde özellikle modernleşme sürecine doğrudan etki eden aydınlara özel bir ilgi gösterilmiş, *'Mustafa Reşid Paşa'*, *'Namık Kemal'*, *'Şinasi'* ve *'Mithat Paşa'* gibi önemli karakterlerin resimlerine de sıkça yer verilmiştir.

Gençlerin idareden basın aracılığıyla şikayetleri, İkinci Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'yi ilanı, Mebusan Meclisi'nin açılışı, kapatılması, Abdülhamit'in istibdadı, İttihat Terakki Cemiyeti gibi konular ders kitaplarının önemli konuları olarak müfredatta yer almıştır. [216]

Ders kitaplarında Genç Osmanlılar hareketinin idealize edilmesi aynı zamanda Meşrutiyete giden yolda bir hazırlık teşkil etmektedir. Bilhassa Mithat Paşa'dan ders kitaplarında övgü ile bahsedilmiş, Mithat Paşa kanun ve hürriyetin insanda vücut bulmuş hali gibi tasvir edilmiştir:

*''Mithat Paşa hükümeti, milleti padişahın istibdadından kurtarmak, meşrutiyet denilen idareyi memleketimizde tesis etmek için çalışmış bir sadrazamdır. Evvelce memleketimizde hürriyet yoktu. Yani hiç kimse istediğini söyleyemez, yazamaz idi. Padişah memleketi istediği gibi idare*

[214] Ali Seydi, *Terbiye Ahlak ve Medeniyet*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328-1911, s.91-92.
[215] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.195,199; Ahmed Reşit, *Tarih-i Osmani Okuyorum*, s.175.
[216] Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, C.1, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1911, s.101,103; Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.80,81,120,121.

*ederdi. Ahali haksızlıktan şikayet edemezdi. Zulme boyun eğmeye mecbur idi. Avrupa'da ise memleketin kanunlarını Meclis-i Mebusan'da toplanan milletvekilleri yapardı. Vergilerin miktarını onlar tayin ederdi. Krallar bu kanunlara tabi olurlar, memleketi istedikleri gibi tayin edemezlerdi. Herkes hatta krallar bile Kanun-i Esasi denilen büyük kanuna harfiyen riayet etmeğe mecbur idi. Mithat Paşa bizim memleketimizde dahi bir Kanun-i Esasi yapılmasına, Meclis-i Mebusan açılmasına çalıştı. O zaman padişah ikinci Sultan Abdülhamid idi. Mithat Paşa, Padişah'ı ikna etti. Kanun-i Esasi olmazsa, Meşrutiyet tesis edilmezse,devletin ilerlemeyeceğini ona anlattı. Nihayet Sultan Abdülhamid razı oldu. Mithat Paşa Kanun-i Esasi'yi ilan etti. Meclis-i Mebusan'ı topladı. İşler yoluna girer gibi oldu. Fakat Sultan Abdülhamid memleketi istediği gibi idare edememeğe razı olamıyordu. Meclis'i Mebusan'dan korkmaya başladı. Bir müddet sonra bu meclisi kapattı. Kanun-i Esasi'yi kaldırdı. Yine istibdad ile devreyi idareye başladı.''* [217]

Mithat Paşa gibi diğer Genç Osmanlılar da ders kitaplarında *''açık fikirli gençler'', ''milletin fikrini açmağa çalışan vatansever gençler''*olarak anlatılmışlar ve hürriyetçi tarih tasavvuru çerçevesinde şöyle değerlendirilmişlerdir:

*''Mustafa Fazıl Paşa, Şair Kamil Bey, Şinasi ve Ziya Paşa'dan müteşekkil olan bu gençler, hürriyet fikrini memlekete anlatan aydın kimselerdir.''*[218]

Ders Kitaplarında yakın siyasal tarih Jön Türklerin eylemleri ile İttihat ve Terakki iktidarını meşrulaştırıcı bir tarzda anlatışmış, İkinci Abdülhamit öğrencilere olumsuz bir portre çizilerek anlatılmıştır. İkinci Abdülhamit'in saltanat yılları imparatorluğun en kötü yılları olarak anlatılmıştır: *''Devletin en fena, en tehlikeli, en itibarsız zamanı''* Ayrıca Sultan Abdülhamid'in Kanun-i Esasi'yi ilan etme sözü ile tahta çıkmasına karşın, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbini bahane ederek meclisi

[217] Ali Reşat, *Çocuklara Tarih Dersleri İslam, Türk ve Osmanlı Meşahiri*, İstanbul 1332-1913; Nakleden: Mehmet Kaan Çalen, *a.g.m*, s.687.
[218] Ahmet Refik, *Muhtasar Tarih-i Osmani*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1330-1911, s.134.

kapatması kitaplarda eleştiri konusu yapılmış, devletin ve milletin düştüğü güç durum eleştirilmiştir:

> *''Sultan Abdülhamid'in 1293 tarihinden 1326 tarihine kadar memlekette yapmadığı zulüm, karıştırmadığı iş kalmadı. Binlerce gençleri menfalarda, hapishanelerde inletti. Vükelalığa getirdiği adamların hemen yüzde doksanı casus, bi-namus adamlar idi. Kullandığı hafiyelere verilen paralar ile beş-on Darülfunun yapılabiliyor iken bütün mektepleri kapatacak bir hale getirdi. Kimsede emniyet kalmadı. Pederin evladı, evladın pederi jurnal ettiği vaki olurdu. Ahlak-ı milliyemiz pek fena halde bozuldu. Bütün erbab-ı hamiyet kan ağlıyordu. Fakat kimse sesini çıkaramıyordu.''*[219]

İkinci Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Hürriyet ilanı olarak da adlandırılan anayasanın yeniden yürlüğe konulması ilk kez milli bir bayram sıfatıyla kutlanmaya, o gün okullar tatil edilmeye başlanmıştır.[220] İkinci Abdülhamit döneminde kullanılmayan *'vatan'*, *'millet'*, *'devlet'*, *'meclis'*, *'anayasa'*, *'seçim'*, *'mahkeme'* gibi kavramlar kutsallaştırılmıştır. Bir yönetim biçimi olarak Meşrutiyet de siyasal iktidarın seçimle iş başına gelmesi, seçmenliğin bir yurttaşlık görevi olarak benimsetilmesi ve ulusçu değerlerin aktarılması bu sürecin bir parçası olarak kabul edilebilir. [221]

Fransız İhtilali de ders kitaplarında ayrıntılı olarak işlenen bir konudur. Bunun da en büyük nedeni İttihat ve Terakki mensuplarının kendisini Fransız devriminin Türkiye'deki temsilcileri olarak görmesi, İkinci Meşrutiyet'i de

---

[219] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.197, 198.
[220] Mehmet Ö.Alkan, II.Meşrutiyet'te Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitimi, *Türkiye'de Tarih Yazımı,* (Editör: Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek),Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.158.
[221] Ahmed Rasim, *Resimli Ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani*, s.79; Nüzhet, *Yeni Küçük Osmanlı Tarihi,* s.54.

Türkiye'nin Fransız İhtilali olarak algılamasıdır. [222] Bu durum bilhassa Tarih dersleri olmak üzere hemen bütün derslerde kendisini göstermiştir. [223]

Bu dönemde yazılmış olan ders kitaplarında bir yandan Fransız devriminin ilkeleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Meşrutiyet'in de kutsal değerleri olduğundan *'özgürlük'*, *'eşitlik'*, *'kardeşlik'* ve *'adalet'* kavramları öncelikle ve en çok işlenen temalar arasında kendisine yer bulmuştur. [224] Aynı şekilde *'vatan'*, *'millet'*, *'ittihat'* temaları da sık bir biçimde işlenmiştir. Derslerde bir yandan *'padişaha sadakat'* işlenirken bir yandan da vatan kutsanmaktadır. *'Vatanperverlik'*, *'vatan toprağı'* *'vatana karşı vazifeler'* gibi kelimeler tarih kitaplarında devamlı yer almıştır.[225]

Görüldüğü üzere İptidaiye ve Sultanilerin müfredat programlarında öğrencilere yani geleceğin vatandaşlarına yönelik *'siyasi terbiye'* verme amacı güdülmektedir. Meşruti monarşi, dönemin siyasi şartlarının da etkisiyle kutsallaştırılırken, padişahlık makamı aleyhinde bir söylemde bulunulmaz. *''Padişah ve büyüklerimize itaat ve muhabbet''* gibi vurgularla padişahlık makamına da bir kutsiyet atfedilir. [226]

Ders kitaplarında vatandaşlara nasıl siyasi bir terbiye verilmeye çalışılmış ise ahlak ve medeniyet kitaplarında da medeniyeti yakalamak için aydınların tasavvur ettiği örnek Osmanlı vatandaşı modeli anlatılmıştır. Tasavvur edilen vatandaş tipi, çağdaş uygarlık düzeyinin gerekliliklerine yerine getiririp; aile kurar, çalışıp, kazanarak ülkesine katkıda bulunur, aynı zamanda çeşitli konularda bilgilidir. Tıpkı diğer kitaplarda olduğu gibi ahlak ve medeniyet kitaplarında da makbul olan vatandaşın çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır:

---

[222] Mehmet Ö.Alkan, *a.g.e*, s.160.
[223] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1332; s. 138-139; Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.253; Ahmed Rasim, *Resimli Ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani*, s.80-81.
[224] Mehmet Ö. Alkan, *a.g.m*, s.169.
[225] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.22,27,31,71,73; Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.1, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1910, s.76, 134.
[226] Mehmet Kaan Çalen, *a.g.m*, s.681.

*''Medeniyetin bugün vasıl olduğu mertebe dikkate alınır ise hayat-ı beşeriyenin birçok ahval ve şeraitine,münasebat-ı içtimaiyenin derin ve mütenevvi esaslarına velev ki mücmel bir surette olsun vukuf peyda etmek mecburiyeti insan için zahir olur. Mevki-i içtimaiyesi her ne olursa olsun insan vücudunu muhafaza etmek, hemcinsleri ile hayatı boyunca ifa edeceği muamelatı bir kaide tahtında olarak yapmak, aile teşkil etmek, çalışıp kazanmak, memleketine, devletine, hükümetine ve bütün hemcinslerine karşı olan vazifelerini, kusursuzca yapmak,hükümet ve devletinden beklemeye hakkı olduğu hizmetleri, muavenetleri aramak için mutlaka bunlara dair va'z edilmiş olan kaideleri öğrenmelidir. İşte bunların cümlesini 'Tedrisat-ı Medeniye ve Ahlak-ı İçtimaiye' tedris eder.''*[227]

*''Ey bu kitabı okuyup anlayan çocuk! Elbette kanaat getirmişsindir ki azim ve meram ile aklına hareketle sıhhatini, haysiyetini muhafaza etmek, serbetini, malumatını tezyit etmek, mesut ve ferah olmak elimizdedir.Kendi nefsine, ailesine, vatanına, kanuna, hükümete, diğer insanlara karşı akıl ve fetanet tarafından tayin olunan vazifeleri öğrenerek iyi bir insan, iyi bir evlat, iyi bir baba, iyi bir vatandaş olmak mümkündür.''*[228]

*''Her ne vakit Bursa'dan, Girit'ten, Halep'ten, Manastır'dan bir köylü; Osmanlı vatanı, mebusluk, intihap, askerlık, kanun, vergi, hakk-ı tasarruf, hürriyet hakkında-mücmel ve fakat müteeyyid- bir malumat edinirse işte o zaman mukaddes vatanımız için istiklal kapıları açılacaktır.''*[229]

Bu dönemde Türk dünyası da dönem ders kitabı yazımında vatan olarak adlandırılmaya başlamıştır. Vatan/Memleket, kişinin doğduğu yeri ifade eden dar anlamı dışında ve ötesinde: mensup olduğumuz tekmil devlettir. *''Hem de devletin hal-i hazırı değil bundan evvelki hali de vatandır''* biçiminde tanımlanmaktadır.

---

[227] Ahmet Saki, *Tedrisat-ı Medeniye ve Ahlak-ı İçtimaiye Osmanlı*, C.1, Matba-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul 1327-1910, s.4-7.
[228] Ahmet Cevat, *Mektepte Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Dersleri*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1328-1912, s.205-206.
[229] Ahmet Saki, *Tedrisat-ı Medeniye ve Ahlak-ı İçtimaiye Osmanlı*, C.1, s.8-9

Vatan *'hür ve müstakil vatan'* ve *'esir vatan'* olarak ikiye ayrılmaktadır. Aynı şekilde millet de *'hür Osmanlılar' 'esir Osmanlılar'* olarak ikiye ayrılmaktadır. Örneğin Bosna, Arnavutluk, Selanik, Yanya, Girit, Gümülcine, Filibe, Romanya, Kafkasya, Mısır, Bingazi, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir'deki milyonlarca Müslüman işgal altındadır ve zarar görmektedir. Oraları davatanının esaretle inleyen kısımlarıdır. [230] Bu tespit ardından öğrencilere şu görev yüklenmektedir: *''Vazifemiz bütün vatanımızı sevmek, esarette kalanları kurtarmak emelini beslemek, kurtarmağa çalışmaktır.''*[231]

Bu tespit yapılırken tarih, din, dil konusundaki ortaklık vurgulanmaktadır. Millet dar anlamda; ortak vatanın ortak kanunları altında yaşayan ve o hakimiyetten memnun veya geçici bir nedenle o hakimiyetten zorla çıkarılmış ise de kalben ona bağlı bulunan kardeşlerin toplamı; Geniş anlamda ise Müslümanların toplamı olarak tanımlanmaktadır. Osmanlılık ise *'millet-i islamiye'* içerisinde en mühim ve Müslümanlığı kurtaracak olan unsur olarak vurgulanmaktadır. İptidailer için hazırlanan ahlak ve medeniyet kitaplarında da vatana hizmet konusunda yapılması gerekenlerin başında yine vatanın elden çıkan kısımlarının geri alınması gelmekte ve bu bağlamda vatana karşı olan askerlik görevi kutsallaştırmaktır. [232]

Balkan Savaşları tarih dersi kitaplarının üslubu ve tarih tasavvurunda çok mühim değişmelere neden olmuştur. Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti'nin hezimete uğraması, 550 senelik anavatan Rumeli'nin elden çıkması, buna karşılık batılıların statüko değişmeyecek demelerine rağmen verdikleri sözde durmamaları Osmanlı aydını ve toplumu üzerinde büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır demek yanlış olmaz. Meseleyi bu bağlamda değerlendirdiğimiz vakit, batıya olan hayranlığın yerini öfkeye bıraktığını,Osmanlıcılık düşüncesinin zihinlerde de iflas

---

[230] Mehmet Ö.Alkan,*a.g.e*, s.167.

[231] Ahmet Cevat, *Musahabat-ı Ahlakiye, Sıhhiye, Medeniye, Vataniye, İnsaniye*, Kütüphane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1330-1914, s.70-73; Ahmet Cevat, *Mektepte Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Dersleri*, s.180-183; İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih Dersleri*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1334-1915, s.63.

[232] Ali Seydi, *Terbiye Ahlak ve Medeniyet*, s.24,25;Ahmet Rıza, *Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye*, Karabat Matbaası, İstanbul 1325-1908, s.98-99.

ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Dolayısıyla bu dönemde Türkçülük ve Türkleri bir araya toplayan Turan fikri hayat bulmuştur. Ülkenin kurtuluşu İttihad-ı Anasır'da değil, Türkçülük fikrinin yayılmasında görülmüştür. Bu dönemde yazılan tarih dersi kitaplarında ve tarih müfredatında da bunun etkileri görülmektedir. [233]

Balkan Savaşları ders kitaplarına 'öteki' kavramının girmesine vesile olmuştur. Balkan Harbinde yaşanan hezimetten sonra kaleme alınan tarih dersi kitaplarında: *''Yunanlıların, Bulgarların, Sırpların ve Karadağlıların Osmanlıların vatanını işgal ettiklerine''* değinilmiştir[234]

Bilhassa 1912'den sonra dönemin resmi ideolojisi haline gelen Türk milliyetçiliği ders kitaplarına yansımakta gecikmemiştir. Bu nedenle dönemin siyasal kültüründe bulunan hakim ögeler kıraat(okuma) kitapları dahil ders kitaplarında yerini almıştır. Bu dönemde okuma parçaları milliyetçi ve yurtsever edebiyatın yetkin isimlerininin arasından seçilmiştir. [235] Gramer kitapları da dahil biz ve onlar eksenindeki milliyetçi ideolojinin *'düşmanları'* tanıtılmaktadır. Onlar Yunanlılar ve Bulgarlardır; Balkan savaşları sırasında yaptıkları vahşetlere ilişkin çizimler kitapların içinde yer almaktadır. Bir ders kitabında şu ifade yer almıştır: *''Düşmanlarımız çoktur, fakat en hainleri Bulgarlar ve Yunanlılardır''* [236]

Balkan Harbini inceleyen ders kitapları 'büyük bozgun'un yaşanma nedenlerini muhakeme eden metinlerden oluşmaktadır. Harbe kaybedilme sebeplerinin irdelendiği kitaplarda, *'nerede hata yaptık'*, *'anavatanı neden kaybettik'* gibi sorulara cevaplar aranmaktadır. [237]

---

[233] Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme*, İstanbul 1994, s.89.

[234] Ali Seydi, *İptidailere Mahsûs Tarih-i Osmanî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1328-1910, s.73-75; Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid, *Küçük Mekteblilere Osmanlı Tarihi*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1334-1915, s.54; İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih-i Umumi, Kanaat Matbaası*, İstanbul 1331-1913, s.117-118.

[235] Mehmet Ö.Alkan, *a.g.e*, s.176.

[236] Ahmet Refik, *Tarih Okuyorum*, s.93.

[237] Ahmet Refik, *Muhtasar Resimli Tarih-i Osmani*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1332-1914, s.61; Ahmet Refik, *Muhtasar Tarih-i Umumi*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1330-1912, s.250; Mehmed Asım-Ahmet Cevat, *Anadolu Yavrusunun Kitab-ı Tarih*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1334-1915, s.272-273.

Tezimizin ilerleyen bölümlerde Osmanlı ve Avrupa devletleri ile ilgili meseleleri irdelerken, Balkan Savaşları mevzusundan da detaylı bir şekilde bahsedeceğiz.

1908'den sonra basılan ders kitapları, Osmanlı Hanedanı'nın Orta Asya ve Türk kökeninin vurgulanmasıyla, Kayı aşiretinin 8.Yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya göçünü belirten bir girizgah ile başlamaktadır. 1909'da Ahmet Refik Osmanlıların, Türk kökenini, *'Osmanlıların Başlangıcı'*, *'Türklerin Hayat Tarzı'*, *'Cengiz Han'*, *'Ertuğrul'un Anadolu'ya Varıp'* ve *'Osmanlı vilayetinin Bağımsızlığı'* gibi temaları alt başlıklarda vermiştir. [238]

Ders kitaplarında; umumi tarih kitaplarında ve Osmanlı tarihi kitaplarında, Selçuklular ve Osmanlıların atasının Türkler olduğu açık bir biçimde anlatılmış ve müfredatta teferruatlı bir biçimde kendisine yer bulmuştur. Ayrıca bu behislerde Türklerin dünyadaki en eski medeniyetler arasında yer aldığı da vurgulanmaktadır.[239]

Ahlak ve medeniyet kitaplarında, tıpkı diğer ders kitaplarında olduğu gibi Osmanlıların Türk olduğu üzerinde durulmuştur ancak İttihad-ı Anasır politikasının ağır basması nedeniyle Osmanlı milleti algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Türklerin, imparatorluğun asli unsuru olduğu vurgulanmakla birlikte, imparatorluğun Osmanlı milleti temelli olduğu anlatılmıştır[240]

Bununla beraber umumi tarih kitaplarında Macarların Türklüğü, Ulahların şüpheli Türklüğü, Bulgarların ise Kıpçak'ta oturan Kanklı ismiyle bilinen Türkler ile

---

[238] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1328-1910 s.7,8,9.
[239] Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, Kanaat Matbaası İstanbul 1331-1912, s.36-37; Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.6; Ahmed Reşit, *Tarih-i Osmanî Okuyorum*, Kasbar Matbaası, 1328-1910, s.3; Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Osmani*, s.3-4; Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s. 31,32. Sırrı Cemil, *Tarih-i Umumi*, s.87; Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid, *Küçük Mekteplilere Umumi Tarih*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1334-1918, s.22-23; İhsan Şerif, *Tarihte İlk Adım*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331-1915, s.3.
[240] Ahmet Cevat, *Sıbyana Mahsus Vezafe-i Medeniye ve Ahlakiye, Terbiye-i Zatiye, Malumat-ı Ahlak ve Medeniye, Vezafe-i Vataniye*, Araks Matbaası, İstanbul 1330-1914, s.23-24; Doktor Hazık, *Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1327-1910, s.35-36; Hakkı Behiç, *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye*, İkdam Matbaası, İstanbul 1327-1910, s.17-18; Ahmet Ziya, Ali Haydar, *Yeni Malumat-ı Medeniye*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1329-1912, s.16,31;

Slavların birleşmesinden oluşan bir nesil olduğu anlatılmaya devam etmiştir. [241] Aynı zamanda Anadolu'nun Türklüğü de devamlı olarak vurgulanmıştır. [242]

Ali Seydi, Ali Reşat ve Ahmet Refik tarafından kaleme alınan ve incelemesini yaptığımız ders kitaplarında da özellikle Mısırlılar, Hititler gibi kadim dönem medeniyetlerine geniş yer ayrılmış; bu medeniyetlerin modern toplumların temelini oluşturduğu düşüncesi ortaya konmuştur. [243]

### 2- Tarih Dersi Kitaplarında Tarihin Önemine Dair

İncelediğimiz ders kitaplarının hemen hepsinin baş sayfalarında tarih eğitiminin önemine değinilmektedir. Kitaplarda, tarihin önemi, niçin öğretilmesi gerektiği, çocuklar için neden önemli olduğu gibi hususlardan önemle bahsedilmiştir.

Ali Seydi ve Ali Reşat Beylerin, 1911-1912 tarihleri arasında kaleme aldıkları Umumi Tarih kitabının giriş faslında tarihin tanımı yapılmış ve niçin önemli bir bilim olduğu detaylıca işlenmiştir:

> *''Tarih bizden evvel yaşamış olan akvam medeniyetlerin ahval-i siyasiye ve şeraiti ictimaiyesinden bahis bir fenni celildir ki adeta insaniyetin tercüman-ı tercümanı ahvali demektir. O halde tarih, insanların en ziyade muhtaç oldukları bir fen, bir ilimdir.Çünkü tarih bilmeyen kimse ne iyi bir hükümet adamı, ne hariciye memuru, ne mükemmel bir askeri kumandanı, ne de müellif, muharrir olabilir. Bundan dolayıdır ki, medeniyette ilerlemiş olan milletler tarihe pek çok ehemmiyet verirler,mekteplerinde her ilimden ziyade tarih okuturlar.''*[244]

İkinci Meşrutiyet dönemi tarihçilerinin tamamı tarihi bir ilerleme aracı olarak görmüş ve insanlar için önemli bir ders niteliğinde olduğunu ifade etmişlerdir. Dönemin önemli tarihçilerinden olan, yazdığı umumi tarih kitaplarıyla popüler

---

[241] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.18-19; Ali Tevfik, *Muhtasar Tarih-i Umumi*, C.1, İstanbul 1325-1908; Karabat Matbaası, s.25.
[242] Ahmed Reşit, *Tarih-i Osmani Okuyorum*, s.35 ; Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.21 ; Ali Seydi, *İptidailere Mahsûs Tarih-i Osmanî*, s.11; Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.70.
[243] Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.10,13,16,28, 39; Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi* s.11,18,34,43; Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, s.10-21.
[244] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.6.

tarihçiliğin en önemli ismi haline gelmiş Ahmet Refik: ‘*‘Tarih geçmiş vakaları hikaye eder.Dünyada zaman geçtikte değişmiş olan toplumları anlatır. O halde tarih bize bu değişimleri anlattığı için her şeyin bir tarihçesi olmalıdır.’’* diyerek tarih ilminin önemini ortaya koymuştur. [245]

> *‘’Vaktiyle alem bu gördüğümüz gibi değildi. Pek eski zamanlardan beri değişe değişe bu şekle girdi. İnsanlar gittikçe ilerlediler. İşte alemin nasıl değiştini, insanların nasıl ilerlediklerini bize tarih öğretir.’’*[246]

Ahmet Refik, tarihin insanlar için iki sebepten ötürü önem arz ettiğini ifade eder. *‘’Birincisi, geçmişteki hatalardan ders çıkarmak ve bu hataları düzeltmek ve sonra da gelecekte de ne şekilde hareket edileceğini göstermek.’’*[247]

Ahmet Refik kaleme aldığı Büyük Tarih-i Umumi isimli eserinde de ‘*‘Tarihin gayesi cemiyat-ı beşeriyenin tekamülü tetkik eylemekten ibarettir’’*[248] diyerek tarihin sınırlarını ortaya koyar. Bu düşünceden hareketle dünyadaki herşeyin değişime uğrayarak bir tarihçe kazanmaya başlaması, Ahmet Refik’i *‘tarihin kapsamını daraltmak imkansızdır’* düşüncesine götürmüştür demek yanlış olmaz. Ahmet Refik, tarihi, siyasi, içtimai veya fikri geçmişe ait her türlü olay ve olguyu ilmi usullerle inceleyen bir bilim dalı olarak nitelendirmiştir. [249]

Ahmet Refik Büyük Tarih-i Umumi kitabının girişinde, kitabın yayıncısı olan Tüccarzade İbrahim Hilmi Bey’in görüşlerine yer vermiştir. İbrahim Hilmi Bey, bu kısımda milletlerin yüceltilmesinde önemli bir vasıta olarak tarihten bahsetmektedir. İbrahim Hilmi Bey: *‘’Tarih kadar bir milleti doğru yola sevk eden, geçmişin azametli ve talihsizlik dönemlerini gösterek terbiye kaynağı olan başka hiçbir kuvvet yoktur’’* diyerek tarihin önemini dile getirmiştir. İbrahim Hilmi Bey, diğer milletlerin tarihini öğrenerek geliştiğini ve büyüdüğünü ifade ederek şunları söyler: *‘’Osmanlı milleti uyanmak ve varlığını temin etmek için geceli gündüzlü tarih*

---

[245] Ahmed Refik, *Resimli ve Haritalı Tarih-i Umumi*, s.3.
[246] Ahmed Refik, *Tarih Okuyorum*, s.3.
[247] Büşra Ersanlı, a.g.e, s.184.
[248] Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, C.1, s.14-16.
[249] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet*..., s.38.

*okumalıdır. Tarihin yeterince okunmaması nedeniyle vatan ve millet hisleri de toplum nazarında meçhul kalmış, insanlığın yaradılışından Yeniçağ'a kadar olan dönemde yaşanan gelişmelerden bihaber kalınmıştır.''*[250]

Ahmet Refik, 1911-1912 yılları arasında kaleme almış olduğu *'Tarih Okuyorum'* isimli eserinde *'tarih ne için öğrenilmelidir'* sorusunu şöyle cevaplamaktadır:

> *''Atalarımızın vatanımıza nasıl hizmet ettiklerini bilmeliyiz. Müslümanlığı ilerleten, Osmanlılık için uğraşan büyük adamlarımızı gözümüzün önüne getirmeliyiz. Peygamberimizden sonra gelen, Müslümanlığa çalışan halifelerimizin yükselmesini öğrenmeli, onlardan gayret almalıyız.''* [251]

Ahmet Refik, bahsi geçen satırlarda tarihin önemini anlatırken sık sık ceddimiz ve atalarımızdan dem vurmakta ve çalışma için en büyük kuvvet kaynağımızın atalarımızın geçmişi olduğunu dile getirmektedir. Görüldüğü üzere tarih öğrenmek vatan için çalışma yolunda önemli bir basamak olarak görülmüştür. Yani tarih memlekete faydalı vatandaş olma yolunda bir araçtır.

Ahmet Refik tarihçinin görevinin olayların doğruluğunu bilimsel metotları kullanarak takip etmek gerektiğini, böylelikle yapılan çalışmanın ilmi vasıflara uygun olabileceğini ifade etmiştir. Tarihçi nihayetinde olayların doğruluğunu teyit eden kişidir:

> *''Bu da ayrıca bir iştir ki ona tetebbuat-ı tarihiye ve bu suretle tebebbuata bulunanlara müverrih namı verilir. Şu halde tarih veya tarih-i umumi insanların geçirdikleri vakayiden yalnız doğru olanlarını bildiren bir ilim demektir.''* [252]

Ahmet Refik ayrıca okullarda okutulacak tarihin Almanlarda olduğu gibi milleti yüceltici biçimde verilebileceğini, ancak tarih biliminin yeni gelişmelere

---

[250] Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, s.1-2.
[251] Ahmed Refik, *Tarih Okuyorum*, s.4.
[252] Ahmed Refik, *Resimli ve Haritalı Tarih-i Umumi*, s.4.

belge ve kaynakların tenkit ve tetkikindeki bilimsel yaklaşımlara göre yazılması gerektiği konusunda ısrarlı bir tavır ortaya koymuştur. [253]

*İzmir Darülmuallimin*de öğretmen olarak görev yapmakta olan *Mehmet Eşref Bey de Tarih-i Umumi Dersleri* isimli çalışmasında tarihin önemine dair düşüncelerini dile getirmiştir:

*''Tarih o kadar ehemmiyetli ve ehemmiyeti nispetinde zevkli bir ilimdir ki insan onu okudukça şevki artar.Alelhusus muhakemeli bir surette mütelaa ederse elinden bırakmak istemez. Ahvali maziyeye mütalaa olarak pek ziyade istifade eder.Ediplerden bir zatın dediği gibi tarih erbab-ı mütalaa için temaşagah ibrettir. Çünkü tarihin her safhası beni beşerin ahval ve harekatını gösterir bir ayinedir. Şu kadar ki bu dersin talim ve taallümünü kolaylaştırmak için seçilen ve kabul edilen usul gerektiği gibi takip olunmaz ise hem o zevk hissi alınmaz hem de istenilen istifade hasıl olmaz. Bilakis kalbe usanma, ruha bıkkınlık gelir. '' [254]*

Mehmet Eşref Bey, tarih öğretirken öğretmenlerin izlemesi gereken metodu da eserinde detaylı bir biçimde işlemiştir:

*''Muallim vereceği dersi daha evvel hazırlamış olmalıdır. Öyleki bizzat müşahede ettiği bir vakayı yahut işittiği bir hikayeyi tasvir eder gibi dersi takrir etmeli ve neticede muhakemesini de söylemelidir. Hatta bazen mazi-i nakli siğası olan yerine kendi gözü ile görerek hikaye eder gibi mazi-i şuhud şuhut siğası olan tabirlerini kullanmakla vakanın emniyetle telakkisini temin eder. B u dersi dinleyen talebe de bir vakayı tasvir eden kimsenin karşısında bulunduğunu bilahere o vakayı diğerine ifade edeceğini düşünerek kemal-i intibah ile dinlemelidir. Anlatma esnasında söylenilen bir ismi zihninde tutmalı, vukaatından bahsedildiği sırada o ismi hali hazırda fiilin faili gibi zihninde canlandırmalı ve mevkii ile vukaatı arasındaki münasebeti düşünmelidir. Bir de suret-i hareketinin*

[253] Ahmet Şimşek, Funda Alaslan, ''Milliyetçi Tarihten Milli Tarihe, Çatışmacı Eğitimden Barışçı Eğitime Doğru Türkiye'de Tarih Ders Kitapları'',*Akademik Bakış Dergisi*, S.40, Şubat 2014, Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü,Celabat-Kırgızistan,s.6-7.

[254] Mehmet Eşref, *Tarih-i Umumi Dersleri*, İzmir 1327, s.3-4.

*mantıklı ve kabul edilir olup olmadığını tefekkür ve mülahaza etmelidir.''*[255]

Ali Seydi ve Ali Reşat, *' İnsanlar tarihten nasıl yararlanabilir?*' sorusuna şu şekilde cevap vermektedirler:

*''Tarihten insan iki suretle istifade eder. Evvelen eski zamanlardan şimdiye kadar gelmiş, geçmiş milletlerin neler yaptıklarını, ne gibi vukuatlar geçirdiklerini, nasıl teşkil ettiklerini, nasıl ve neden dolayı yok olduklarını, medeniyetin ne suretle ilerleyip bu hale geldiğini, ziraatın, sanayinin esaslarının ne olduğunu öğreneceği cihetle adeta dünyanın başlangıcından beri yaşıyormuş gibi cihanın, alemi insaniyetin haline vakıf olur.Saniyen:Geçmişte olan halleri, vekayii muhakeme ederek ileride, şu anda neler olacağını keşfedebilir.''*[256]

İkinci Meşrutiyet döneminde *'Türkçülük'* akımının gelişmeye başlamasının *'Milli tarih anlayışının'* doğmasını beraberinde getirdiği su götürmez bir gerçektir. Esasında bu gelişme tarih müfredatında da büyük değişmelere neden olmuş, tarih dersleri *'milli ve vatan'* terbiyesi olarak görülmeye başlamıştır. [257] Bu nedenle incelediğimiz tarih dersi kitaplarının yazarları tarih öğrenimini kutsal bir vazife olarak görmüşlerdir.

Tarihi, *'demir ile kalayın birleşiminden doğan bir cevher'* olarak gören tarih-i umumi yazarları, bu cevheri işlemenin *'demir ve altın işlemek kadar mühim ve muhtaç olunan bir durum'* olduğunun tespitini yapmıştır. [258]

Batıcılık akımının bayraktarlarından kabul edilen Celal Nuri Bey'de milli tarih konusunda milli terbiye unsurunu ön plana çıkartmaktadır. Milli tarihlerde, içtimai bir menfaat ve gaye takip edilmektedir. Celal Nuri bu görüşünü: *''Mazinin azametli, eslafın birer büyük adam, her askerin bir kahraman, her kahramanın*

[255] Mehmet Eşref, *Tarih-i Umumi Dersleri*, s.4-5.
[256] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.7.
[257] Nevzat Köken, *a.g.e*, s.26.
[258] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, s.7.

*insanüstü bir mahluk''* olarak ifade eder. Ona göre, bu tarz bir yaklaşım milli hisleri takviye edecek ve fazilet dersi hükmünde olacaktır. [259]

Ziya Gökalp'e göre, *'çocuklara vatanlarını sevdirmek, milletlerini en muhterem millet olarak tanıtmak, atalarının faziletlerini, kahramanlıklarını, şanlı tarihlerini öğretmek'* en birinci görevdir. *'Çocuklara istikbal için verilecek mefkure, tarih dersleri vasıtasıyla daha iyi tatbik edilecektir'* diyen Gökalp, *'mefkure ağacının köklerinin mazinin ne kadar derinine inebilirse, istikbaldeki çiçekleri ve yemişleri o derece taravetli ve feyizli olur'* demiştir. [260]

Tarih şüphesiz ki *'Milli tarih anlayışı'* içerisinde büyük bir propaganda aracı olarak görülmelidir. Ahmet Saip, tarihin propaganda unsuru oluşunu şu çarpıcı örnekle izah eder:

> *''Yunanistan güçsüz bir devlettir. Bugüne kadar elde ettiği herşeyi Avrupalılar sayesinde kazanmıştır. Avrupalıların Yunanistan'a olan desteğinin arkasında yatan etken ise Yunan tarihinin Avrupa'daki bütün mekteplerde mübalağalı bir biçimde okutulması ve neticede Yunanlara ilgi ve muhabbetin doğmasıdır.'' [261]*

Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler yazdıkları tarih kitaplarının girişinde tarihin tanımını yapıp, amaçlarını ifade ettikten sonra tarihin nereden ve nasıl başladığını anlatmaya başlar. Yazarlara göre mağalarda yaşayan, taş yontup hayatta kalmaya çalışan beşer henüz tarihin konusuna girmemektedir. Ne zaman ki beşer mağaralardan çıkarak cemiyet haline gelmiştir; işte o zaman tarihin konusudur:

> *''... Eski zamanlara ait olarak mağaralarda şimdiye kadar tunçtan ve bakırdan oklarla kazmalar, mızraklar yaparak hayatta kalmaya çalışan insanlar bir süre sonra toprağı daha iyi bir surette kazmaya başlamışlardır. Ve bu sayede başlıca demir ile biraz altın ve gümüş bulmuşlardır. Böylece vakit geçtikçe toplu halde yaşamaya başlamışlardır.Tarih insanları ancak cemiyet teşkil ettikleri zamandan beri tanıyor. Beşerin sürü halinde yaşadığı*

[259] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet*..., s.157.
[260] Zeki Arıkan, *a.g.m*, s.1592.
[261] Mehmet Kaan Çalen, *İkinci Meşrutiyet*..., s.223.

*dönem tarihin sahasını teşkil etmiyor. Bu sürünün muhtelif tarihi hadiselerden geçerek cemiyete dönüşmesi tarihin de başlaması demektir.''*[262]

[262] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.7.

# III. BÖLÜM

# TARİH DERS KİTAPLARINDA AVRUPA İMGESİ

# A.DERS KİTAPLARINDA BATI MEDENİYETİ

## 1- Ders Kitaplarında Tarihin Tasnifi Meselesi

İncelediğimiz Tarih-i Umumilerin tarihi tasnif etme biçimini ziyadesiyle mühim görmekteyiz. Çalışmamız boyunca ortaya koyacağımız metinler Avrupamerkezci tarih tasavvurunun etkisi altında kaleme alınmıştır. Hal böyleyken tarihin sınıflandırması yapılırken de bu tasavvurun etkisi altında kalındığını söylemek doğru olacaktır.

Ali Reşat ve Ali Seydi Bey, *'kurün-ı ula'* yani ilkçağı Hz. Adem'in yaratılması ile başlatır, Batı Roma İmparatorluğu'nun 476 yılında yıkılması ile sona erdirir. *'kürün-ı vasta'* yani ortaçağ ise 476 yılında Roma'nın yıkılışından başlatılarak, 1453 yılındaki İstanbul'un fethi ile bitirilir. *'kürun-ı uhra'* yani yeni çağ da İstanbul'un fethi ile 1789 Fransız ihtilali arasındaki dönemi kapsamaktadır. *'kürun-ı cedide'* yani yakınçağ ise 1789 sonrasını ihtiva etmektedir. [263]

Ahmet Refik'in tarihi tasnifi de çağdaşlarından neredeyse farksızdır. Fakat Ahmet Refik, Ali Seydi ve Ali Reşat Beylerden farklı olarak *'Kürun-ı ula'* yani ilkçağı Mısırlılardan başlatır ve Batı Roma'nın 476 yılında yıkılmasıyla sona erdirir. Ahmet Refik, çağdaşlarından farklı olarak tarihin başlangıcını Mısırlılara yani yazının bulunmasına dayandırmıştır. Ahmet Refik'in bu hususta tarihi daha ziyade bir bilim olarak ele aldığını ve bu doğrultuda tasnif ettiği kanaatindeyiz. Ahmet Refik, *'kürun-ı ahrayı'* İstanbul'un fethi ile başlatmış ancak Avrupa'da her ülkede bu tasnifin kabul görmediğini ifade etmiştir. Ahmet Refik, Osmanlıların İstanbul'u almasının Avrupaların gelişimine bir katkı sağlamadığını ifade eder ve matbaanın

[263] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.8

icadı, Amerika'nın keşfi gibi hadiselerin Avrupalıların medenileşmesi konusunda daha büyük rol oynadığını söyler. Bu yüzden *'küru-ı ahra'* dönemine keşfiyat dönemi yani coğrafi keşifler ile başlatmanın daha doğru olacağını ifade etmiştir. [264]

Dönemin tarihçilerinin yazdığı umumi tarih kitaplarından evvel yazılmış olan tarih kitaplarında sınıflandırma yapılırken, *'kürun-ı cedide'* ile *'kürun-ı uhra'* aynı dönem olarak kabul edilmiş ve bu zaman dilimini İstanbul'un fethinden sonraki zaman dilimi olarak tasnif etmişlerdir. Bu noktada Ali Seydi ve Ali Reşat Beylerin kürun-ı cedide ve kürun-ı uhrayı farklı dönemler olarak tasnif etmesi önem arz eder. Kürun-ı cedide İstanbul'un fethi ile değil, Fransız ihtilali ile başlatılmıştır. Fransız ihtilali Avrupa'daki bütün imparatorlukların kaderini değiştirmiş, halk iradesinin saray, kral ve kilise zihniyetine galip gelmesiyle yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, günümüzde hala geçerliliğini koruyan birçok ideolojinin çıkış noktası bu mühim olaydan sonra olmuştur. Hal böyleyken, *'Seignobos saltanatının'* tarihçiliğimizde revaçta olduğu bir dönemde yazarlarımız tarihin tasnifi meselesinde dahi Avrupamerkezci bir yaklaşım göstermiştir.

### 2- Ders Kitaplarında Irk Meselesi

İncelediğimiz Tarih-i Umumilerin hemen hepsinde, medeniyetler ve ülkeler konularına geçilmeden evvel ırk meselesine temas edilmiştir. Ders kitaplarının yazarları, tarihi süreci ırkların çeşitliliğine göre değerlendirmişlerdir. Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler'in yazdığı umumi tarih kitaplarına göre dört farklı ırk bulunmaktadır: *''ırk-ı ebyaz(beyaz ırk), ırk-ı astar(sarı ırk), ırk-ı ahmer(kırmızı ırk), ırk-ı esved(siyah ırk)''*[265]

Söz konusu sınıflandırma yapılırken; ırkların renk, yüz, kafatası biçimi, boy, saç yapısı anlatılmış ve bu doğrultuda bir sınıflandırmaya gidilmiştir:

---

[264] Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, C.1, s.18-19; Ahmed Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s. 3-4.
[265] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.9.

*''Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika halkları beyaz ırka-bunlara Kafkas cinsi de denmektedir-; Çinliler, Japonlar, Moğollar, Türkler, Eskimolar sarı ırka, Amerikalıların yerlileri ve Avustralya'nın eski sakinleri kırmızı ırka; Afrikalı zenciler de siyah ırka dahildir.''*[266]

Ahmet Refik ise Büyük Tarih-i Umumi isimli eserinde ırkları, Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler gibi dörde ayırmış ve Türklerin sarı ırka mensup oldukları ifade etmiştir.[267] Ahmet Refik Bey'e göre: *'muhit, ırk, veraset, inanç insanların ilerlemesini etkileyen dört önemli faktördür.'* [268]

Tarih-i Umumiler de ırk behislerinin izini sürerken yaptığımız önemli tespitlerden birisi de medeniyetlerden ve ülkelerden bahsedilirken, yalnızca beyaz ırka mensup olan kavimler anlatılmaktadır. Zaten Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler, Tarih-i Umumilerinde, günümüze eser bırakan milletlerin ırk-ı ebyaz (beyaz ırk) mensubu olduğunu, bunların da Kafkas kökenli olduğunu dile getirmiştir. [269] Tarih-i Umumilerin hiçbirinde Çin veya Hint gibi mühim medeniyetlerin ayrı birer başlık olarak ele alınmaması; Türklerden ve tarihe çıkış noktaları Türkistan bölgesinden, Osmanlı'nın kuruluşu ile alakalı kısımlar haricinde bahsedilmemesi kitapların Avrupamerkezci bir tarih tasavvuru ile kaleme alındığını gösterir niteliktedir.

Yapılan tasniflerde *'batı medeniyeti'* algısı kendisini ciddi manada hissettirmektedir. Coğrafi keşiflerden bahsedilen behislerde, Çinlilerin barut yapmayı bildiğinden bahsedilir; ancak barutu silah amaçlı kullanmayı *'akleden'* Avrupalılar olmuştur ve barudu icat eden kişi olarak Bacon gösterilmektedir. Yani icadı ileri bir noktaya taşıyanlar, Avrupalılardır. Keza Araplar, mıknatıslı ibrenin kuzeyi gösterdiğini tespit etmiştir; ancak Avrupalılar ibreyi kutu içerisine koyarak pusulayı meydana getirmişlerdir. Böylelikle coğrafi keşiflerin yolu açılmıştır.[270] Hülasa verilmek istenen mesaj, dünya medeniyetini ileri seviyeye taşıyan medeniyetlerin batı medeniyeti olduğudur.

---

[266] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.9-10
[267] Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, C.1, s.36.
[268] Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, C.1, s.42.
[269] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.10.
[270] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.3-4.

Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler'in kaleme aldıkları Tarih-i Umumilerde dünyanın en eski medeniyetlerinden bahsedildiği kısımda *'Barbarlar'* isimli bir başlık bulunmaktadır. Burada Hunlar'dan, *'Asya'dan gelen bir kavim'* olarak bahsedilmiş, sarı ırka mensup oldukları dile getirilmiş ancak Türk olduklarının zikredilmemiştir. Bu durum dönemin ders kitaplarının zihniyetini açıklar niteliktedir:

> *''Germen barbarları, Roma İmparatorluğunu istila ettikleri esnada, diğer bir Barbar kavmi daha bütün Avrupa'yı tehdit ediyordu. Asya içerisinden, Çin hududundan gelen Hunlar, Irk-ı Astar'a mensup adamlar idi.''*

Dönemin umumi tarih yazarlarından olan Mehmet Eşref Bey de ırk meselesine Tarih-i Umumi Dersleri isimli eserinde değinmiştir. Mehmet Eşref Bey, eserinde ırkları: *''ırk-ı ebyaz(beyaz ırk), ırk-ı astar(sarı ırk), ırk-ı ahmer(kırmızı ırk), ırk-ı esved(siyah ırk) ve melez ırk'* olmak üzere beşe ayırmıştır. Ali Seydi ve Ali Reşat Beylerden farklı olarak sarı ırka mensup olan insanları medeni kabul eden Mehmet Eşref Bey,sarı ırka mensup olan Türklerden de bahseder ve Türklerin büyük bir medeniyet olduğunu anlatır.[271]

### 3- Ders Kitaplarında Medeniyetler

Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler'in kaleme aldığı Tarih-i Umumi ile Sırrı Cemil'in kaleme aldığı Küçük Tarih-i Umumi'de ilk çağda yaşamış olan medeniyetlere Mısır ile başlanmıştır. Mısır halkı, ilk çağdaki en eski ve en medeni kavim olarak zikredilmiştir.[272] Mısır dendiğinde ortaya konan tavır gayet müspettir ve medeni oldukları üzerinde durulmuştur:

> *''Onların fikrince çok yiyen az yaşardı. Ekseriya büyük ziyafetlerde misafirlerce mucib-i ibret ve intibah olmak için seferenin yanına bir cenaze korlardı.''*[273]

---

[271] *Mehmed Eşref, Tarih-i Umumi Dersleri, s.6.*
[272] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.1, s.13; Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.10.
[273] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.15

*''...birçok kavimlere numune olan kanun ve nizamları gayet mükemmel idi. Mısırlılar nezafet ve taharete son dereceye kadar riayet ederlerdi. Her gün vücutlarını yıkarlar ve temiz libaslar giyerlerdi.''*[274]

*''Mısırlıların yazıları(hiyeroglif) denilen şekilden istedikleri şeyin resimini yapmaktan ibaret idi. İnsan yazmak için bir adam resmi yaparlardı. Zeki bir adam murad etseler yaptıkları insan resminin yanına bir güneş resmi de yaparlardı. Mısırlılar bu yazıları Papirüs dedikleri bir nebatın yaprakları üzerine yazarlardı.''* [275]

Tarih-i Umumilerde Babiller ve Asurlulardan bahsedilen kısım da kanaatimizce ilginçtir. Bu medeniyetlerin yazarlar tarafından ilginç ve farklı görülen adetleri şöyledir:

*''Senede bir gün Babil'de büyük bir sergi açılırdı. Ne kadar yetişmiş kız var ise oraya toplanırdı. Bekarlar bu sergide müzayede tarikiyle beğendikleri kızları alıp izdivaç ederlerdi.... Babilliler hastalarını zukaklara, köşe başlarına bırakıp, gelen geçenden o hastalığa dair bildiği ilaç, nüsha, tılsım varsa onu öğrenip öyle icra ederlerdi.''*[276]

Ders Kitaplarında Medeniyetler incelenirken Roma ve Yunan uygarlıklarına ayrı bir ehemmiyet verilmiş, bu uygarlıklardan uzun uzun bahsedilmiştir. Roma ve Yunan uygarlıklarının, Avrupa'nın bugünkü halinin kaynağı olarak anılırlar. Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler, Yunan medeniyetini anlattıkları bir bölümde: *'' Tarihin tanıdığı akvamın en büyüklerinden biri de eski Yunanlardır. Mısırlılar, Keldaniler, Fenikeliler de büyük medeniyet oluşturmada Yunanlara tekaddüm etmiş olsalar da Yunanlar kadar büyük bir medeniyet bırakmamıştır''* demiştir. [277]

Yunanlarla ilgili behislerde karşımıza çıkan bir diğer önemli husus, Yunan medeniyeti anlatılırken; bu medeniyetin, büyük şairler, filozoflar, heykeltraşlar, ilim adamları yetiştirdiğinden dem vurulmasıdır. Ayrıca İskender, şark ve garbı birleştiren

[274] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.1, s.14.
[275] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.17.
[276] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.24-25.
[277] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.55.

büyük bir komutan olarak anılmıştır. İskender, Yunan kültürünün dünyaya yayılmasını sağlamış ve Avrupa medeniyetinin temellerini atmıştır:

> *''Eski Yunanlar akvama birçok şair armağan etmiştir. Pindaros, Homeros, Hesiodos vesairesi bunlardandır... Platon, Pisagor, Thales gibi feylesoflar Yunanların medeniyetinin esasını teşkil etmiş ve Yunanları fikir sahibi yapmıştır... Eski Yunanların müzelerde bulunan birçok heykelleri bugün bile ehemmiyet arz eder. Yunan heykeltıraşların yaptıkları işlerdeki maharet ve zerafetleri anlayanları hayrete düşürmektedir.''*[278]

> *''Avrupa akvamı Yunan medeniyetinin teşekkül etmiş halidir. Yunanların bir hükümdarı vardır ki bunda büyük faideleri olmuştur... İskender Asya seferini gerçekleştirmiş, şark ve garptaki akvamı birleştirmiştir. İskenderiye'de büyük bir kütüphane tesis edilmiştir. Heykelcilik dünyanın her yerine yayılmıştır.''*[279]

İncelediğimiz ders kitaplarında, Mısır medeniyetine ayrı bir ehemmiyet verilmiştir belki ama Yunan uygarlığı üzerindeki etkileri de göz ardı edilmiştir. Yunan uygarlığındaki Mısır ve Fenike uygarlıklarının etkisinin göz ardı edildiği incelediğimiz metinlerde aşikarane bir biçimde ortadadır. Avrupamerkezci tarih tasavvurunun etkisiyle, Avrupa ile Asya kıtaları arasındaki bağ koparılmaya çalışılmıştır.

Yunanlıların çok tanrılı olması da ders kitaplarının yazarları açısından önem arz eden bir durumdur ve hayret vericidir:

> *''Yunanların nasıl olup da vahdet-i aliheyi taktir edemeyerek birçok akla ve mantığa mugayir mabutlara ibadet eyledikleri, hürafata meyl-i fevkalade göstermiş olmaları şayan-ı hayrettir.''*[280]

Ders kitaplarını kaleme alan yazarların; tarihi bir ödev, genç nesillere vatan ve millet şuuru aşılama noktasında bir araç olarak gördükleri düşünüldüğünde;

---

[278] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.53-55.
[279] Sırrı Cemil, Küçük *Tarih-i Umumi*, C.1, s.27.
[280] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.56.

kanaatimizce çok tanrılı, pagan dinlerinin akla ve mantığa uymayan inançlar olarak görülmesi gayet tabidir. Verilmek istenen milli terbiyenin içerisinde İslam'ın da önemli bir yer tutması, yazarları yukarıdaki ifadeleri kullanmaya sevk etmiş olabilir.

Metinlerde Roma medeniyeti ile alakalı da son derece müspet ifadeler kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Roma, Avrupa medeniyetinin *'mehd-i zuhuru'* olarak görülmektedir:

> *''Romalılar, kanun tanzimi hususunda dünyanın en birinci memleketidir. Eski zamanlarda hiçbir kavim onlar kadar muntazam kanun tanzim edememiş, ilmi hukukta ilerlememiştir. Bundan başka Romalılar, askerlikte, mimarlıkta, pek ileri gitmiş idi. Kendi memleketleri ve fetih ettikleri mahallerde köprüler, hanlar, hamamlar, köprüler, tiyatrolar yapmışlardır ki hala birçok yerlerde bu eser ve enkazı mevcut ve meşhurdur. Velhasıl, Yunanistan sonra Roma Avrupa medeniyetinin mehd-i zuhurudur.''* [281]

Sırrı Cemil, Küçük Tarih-i Umumi de Romalıları anlatttığı özet bölümünde: *''Her ne kadar Yunanlılar kadar feylesof yetiştirmese de''* ifadesini kullanmıştır ki kanaatimizce oldukça dikkat çekicidir. Romalılar ahlak sahibi bir medeniyet olarak da anlatılmıştır:

> *''Roma ahalisi pek ziyade hüsn-i ahlak ve hamiyyet-i milliye ve vataniye ile muttasıf idiler. Hep bu sayede dehşetli bir hükümet oldular.''*[282]

Ahmet Refik de, Büyük Tarih-i Umumisinde Roma medeniyetinin, garbi Avrupa'nın temellerini attığını ifade ederek; Cermen istilasına, kavimler göçüne vurgu yapar:

> *''... garbi Avrupa akvamının tarihi, garbi Avrupa tarihinin devamıdır. Garbi Roma İmparatorluğu'nun tarihinden çıkmıştır. Bugünkü Avrupa-i garbinin ve merkezinin menşei takriben bin beş yüz yıl kadar akdem,*

---

[281] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.73.
[282] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.1, s.33.

*Roma imparatorluğunun muhtelif cihetlerine Cermen kabilelerinin nüfuz ve istila vakasıdır. Cermenler, Roma imparatorluğuna muhtelif tarzlarda girmişlerdir. İmparatorluk tahallül edilirken, bu Cermen kavimlerinin beğleri, hükümdarları birtakım devletler teşkil ve tesis ettiler. Garbi Roma İmparatorluğu'nun medeniyet seviyesine nazaran bu Cermen akvamının teşkil ettiği krallık ve beğliklerin seviyesi aşağı olduğu için bunlara barbar devletler namı verilmiştir. Bu devletlerin hepsinde Roma ve Cermen müessesatının, messesat-ı hukukiyesinin, müessesat-ı diniyesinin, ahlakiyesinin mütekabil nüfuzu olmuştur. İşte bu suretle Avrupay-ı garbi ve merkezi devletleri teşekkül etmişlerdir.''*[283]

Romalıların yıkılış süreci anlatılırken, kullanılan ifadeler de kanaatimizce ilginçtir. Romalıların yıkılma sebebi olarak güzel ahlaklarının bozulması gösterilmektedir. Başlangıçta dünyanın *'en hamiyetli, ahlaklı bir kavmi'* olan Romalılar, *'memleketleri büyüdükçe, münkariz olmuş hükümetlerin efradıyla temasları arttıkça, yunanlılarla karıştıkça'* ahlakları bozulmuş ve yıkılmışlardır. [284]

Ders kitaplarında medeniyetler işlenirken, defaatle Roma ve Yunan medeniyetinin bugünkü Avrupa'nın temellerini attığından bahsedilmiş, çağdaş-medeni uygarlıkların da buradan zuhur ettiği vurgulanmıştır. Avrupamerkezci bu yaklaşım kitapların tamamına hakimdir. Ancak çok nadir de olsa İslam medeniyetinin, Avrupa'nın temellerini attığından bahsedilmiştir. Ali Seydi ve Ali Reşat'ın birlikte kaleme aldığı umumi tarihte Endülüs Emevilerinden bahsedilirken:

*''İslam medeniyetini şaşalı bir duruma onlar getirmiştir. Avrupa medeniyetinin köklerini Endülüs'te aramak gerekir. Endülüs alimlerinin kimya, tıp, felsefe ve mimarlık sahalarında yaptıkları çalışmalar Avrupalılara örnek olmuştur. Endülüs Emevileri, Avrupa medeniyet ve marifetinin menşeidir' '*ifadeleri kullanılmış ve Avrupa medeniyetinin oluşmasında İslam medeniyetinin katkısından bahsedilmiştir. Yine de bu noktada *'Avrupa medeniyetinin köklerini Endülüs'te aramak gerektiği'* ifadesi oldukça önemlidir. İspanya'nın Endülüs bölgesini fetheden

[283] Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, C.1, s.42.
[284] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, s.68-71.

Emevilerin, burada bulunan Antik Yunan kaynaklarını okuyarak, Avrupa medeniyetinin köklerini oluşturduğu mesajı verilmektedir. [285]

Bu husus da bir başka örnek de Abbasiler ile ilgilidir. Abbasilerin Me'mun döneminde mali işlerle alakalı geliştirdiği kurumun daha sonra garp devletlerine örnek teşkil ettiğinden şu şekilde bahsedilmiştir:

> *''Me'mun zamanında memleketin imar-ı maliyesine nezarert etmek üzere teşekkül edilen Divan-ı Ali garpta açılan parlamenlerin ilk numunesi olmuştur.''*[286]

Yine başka bir örnekte Abbasiler döneminde etkileri fazlasıyla hissedilen Acem mimarisinin garp devletleri tarafından örnek alındığına dairdir:

> *''Devlet-i Abbasiye'nin bir vilayeti olan İran kıtaasında ve daha sonraları Hindistan dahi medeniyet terki eylemiştir. Garplar, Acem tarz mimariyesini Yunan mimariyesiyle harç ederek ıslahat ettikleri mimariyle saraylar inşa etmişlerdir.''*[287]

Ali Reşat ve Ali Seydi, yazdıkları umumi tarih kitabının 2.cildinde İslam devletleri ve İslam medeniyetinden bahsederken, son derece müspet bir dil kullanmıştır. Kitap yazarları, Endülüs Emevilerinin ve Abbasilerin farklı alanlarda İslam medeniyetine ve dolayısıyla dünyaya katkı yaptığını ifade ederken, Abbasilerin ilim ve medeniyet faaliyetlerine yöneldiğini, bunun da dünya uygarlıklarının gelişmesine katkıda bulunduğunu söylemişlerdir.[288] Keza Endülüs Emevilerinin, bugünkü Avrupa'nın oluşumunda önemli bir rol oynadığından bahsedilmesi, üç ciltlik ders kitabı boyunca hemen her konuda kendini gösteren Avrupa merkezli tarih tasavvurunun etkisinin; 2.ciltte, İslam medeniyerleri ile alakalı bölümde kırıldığının göstergesidir. Osmanlıcılık düşüncesinin etkisi altında kalan yazarlar, Osmanlı üst kimliği yaratmada İslamiyete büyük önem atfetmiştir.

---

[285] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.2, Kanaat Matbaası, İstanbul 1330-1912, s.45.
[286] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.2, s.65.
[287] *Gös. yer.*
[288] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.2, s.37.

Yazarlar İslam medeniyetinin bilhassa Endülüslerin Avrupa'ya verdiği katkıdan bahsederken, bu katkının kırılma nedeni olarak bazı sebepler ortaya koymuşlardır. Bu noktada belki de en ilginç tespit, *''Cengiz'in İslam medeniyetlerini yakıp yıkması ve insanları öldürmesi ile İslam medeniyeti başarısız oldu''* düşüncesidir.[289] Cengiz Han hakkındaki bu menfii düşünce elbette dönem itibariyle ortaya konan siyasi düsturla açıklanabilir. Özellikle Balkan Harbi'nde yaşanan kırılma ile birlikte Türkçü tarih tasavvurunun ortaya çıkmasıyla birlikte çok daha farklı bir Cengiz Han portresi ortaya konmuştur.

Ahmet Refik'in kaleme aldığı Tarih-i Umumi'nin üçüncü cildinde de diğer umumi tarih kitaplarının ekseriyetinden farklı olarak Garp/Avrupa Medeniyeti'nin oluşmasında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinin ehemmiyetinin büyük olduğuna değinilmiştir:

> *''Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla o zamana kadar eski Yunanların yazma eserleri hep İstanbul'da idi. Bizans alimleri İstanbul'dan çıkınca Avrupa'ya eski Yunan alemini neşir etmişler böylelikle garp medeniyeti zuhur etmiştir.''*[290]

## 4- Ders Kitaplarında Avrupa Medeniyetini Meydana Getiren Olaylar

İncelemiş olduğumuz tarih dersi kitaplarında bugünkü Avrupa medeniyetinin ve ülkelerin oluşmasında büyük önem arz eden tarihi hadiseler detaylı bir biçimde anlatılmıştır. Bunlar coğrafi keşifler, Rönesans-Reform hareketleri, matbaanın kullanılmaya başlaması, sanayi inkilabı ve elbette bütün dünyayı tesir altında bırakan Fransız ihtilalidir. Ders kitaplarında bilhassa kilisenin ve krallığın gücünün yerle yeksan olduğu, halkın kendisine egemenlik sahası yarattığı Fransız ihtilali hadisesi muhteva bakımından oldukça zengindir. Bütün bu zikrettiğimiz tarihi vakaların bugünkü garp dünyasının temellerini attığı ve böylelikle *'azametli garp dünyasının'* meydana geldiği metinlerde, satır aralarında hissettirilen kuvvetli bir düşüncedir.

---

[289] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.1, s.61.
[290] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.7.

### a. Coğrafi Keşifler ve Matbaanın Keşfi

Tarih-i Umumi yazarları *'Kürun-ı uhra'* yani yeniçağı başlatan en önemli hadiselerden biri olarak coğrafi keşifleri görmektedir. Metinlerde, *''Arapların bulduğu mıknatıslı ibrenin Avrupalılar tarafından geliştirilip, pusulaya dönüştürülmesiyle gemicilerin gece-gündüz demeden nereye gittiğini bilmesi, denizlerde daha rahat seyahat etmesiyle coğrafi keşiflerin başladığı''*[291] ifade edilmiştir.

Metinlerde, Hint yolunu bulmak; Hindistan ve Amerika gibi alternatif ticaret yollarına gitmek için yollar arayan Portekizli tüccarların Hindistan ile Avrupa arasında bağlantı kurduğu ve Avrupa'yı zenginleştirdiğinden bahsedilmektedir:

> *''Portekizliler Hindistan yolunu bulmak için işe başladılar. Vasco Da Gama, Afrika'nın garp sahili boyunca ilerledi. Ümit burnuna kadar geçti. Afrika'nın şark sahilinden Hindistan'a geldi. Bu suretle Hindistan yolu keşfedilmiş oldu. Hindistan ile Avrupa arasında münasebet hasıl oldu.''*[292]

> *''Portekizliler, Hint yolunu şarkdan aramışlardı. Bazıları bu yolu garptan aradılar. Kristof Kolomb Cenevizli bir gemici idi. Bu zat dünyanın yuvarlak olduğunu düşünüyordu. Daima garba doğru gidilirse Hindistan'a doğru gitmenin mümkün olduğuna karar verdi. O zaman dünyanın yuvarlak olduğu bilinmezdi. Kolomb'un bu fikrini kimse kabul etmedi. Kolomb, İspanya krallığından yardım istedi. Tedarik ettiği gemilerle yola çıktı. İlk evvel tesadüf ettiği adaya San Salvador dedi. Sonra birkaç ada daha keşif etti. Seyahati üç dört defa daha tekrar etti. Daha sonra Amerigo Vespucci isminde Floransalı bir gemici buralara gitti. Bu yerlerin yeni bir kıta olduğunu anladı. Bu kıtaya kendi namından Amerika denildi.''*[293]

> *''Mecellan Amerika'nın cenubundaki boğazdan geçti. Buraya Mecellan boğazı denildi. Bu suretle dünya ilk defa olarak dolaşıldı. Bu*

[291] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.4.
[292] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.2, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1910, s.79.
[293] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.2, s.128.

*seyahatlerin insanlara pek büyük faidesi dokundu. Amerika'dan Avrupa'ya pek çok altın getirildi. Pek çok kaşifler zengin oldu.''*[294]

Coğrafi keşifler ile ilgili behislerde dünyanın kaderini değiştiren büyük seyyahlardan bahsedilirken, bu seyyahların Avrupa'yı zenginleştirdiği anlatılmaktadır. Özellikle Amerika kıtasının keşfiyle Avrupa altınla tanışmıştır. Yeni keşfedilen yollar ve kıtaların Avrupalılar tarafından sömürüldüğü gerçeğinin dile getirilmediği metinler tamamen Avrupalı bir tarihçi refleksiyle kaleme alınmış, *'yeni dünyadan'* getirilen madenlerin Avrupa'yı zengin ettiği üzerinde durulmuştur.

Coğrafi keşifler kadar Avrupa medeniyetini etkileyen bir diğer gelişme de matbaanın yaygınlaşmaya başlamasıdır.İncelediğimiz tüm umumi tarih kitaplarında matbaanın öneminden şiddetli bir biçimde bahsedilmektedir. Üzerinde durulan husus halkın da kitap okumaya başlaması ve böylelikle kilisenin gücünün kırılmaya başlamasıdır:

*''Kurun-ı vastada matbaacılık çok yoktu. İlk evvel dini kitapları çoğaltmak için resimlerini çoğaltmak icabı görülmüş ve dini kitapların resimleri basılmıştı... Almanyalı Kopernik matbaada kullanılan harfleri madenden yapmayı düşünmüştü. Kurşun ile hazırladığı matbaa harflerini kullanmağa başladı. Böylece matbaacılık gelişti ve Avrupa okumağa başladı.''* [295]

*''Kopernik'in matbaacılığı ilerletmesini herkes dört gözle bekliyordu. Bunun için pek çabuk yayıldı. O kadar çok kitap basıldı ki on beşinci asrın nihayetinde basılan kitapların adedi on bini geçti. Bu kitaplar her yere dağıldı. O zamana kadar yazma kitapları edinemeyenler de kitap sahibi oldular. Okudular, fikirleri açıldı. O devre gelinceye kadar okumak yazmak yalnız rahiplere mahsustu. Artık rahip olmayanlar da okudular. Matbaanın icadı fikirleri nurlandırdı.''*[296]

---

[294] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.6.
[295] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.2, s.81.
[296] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.7.

Bilindiği üzere matbaayı 9.yüzyıl itibariyle Çin medeniyeti ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen Avrupamerkezci tarih tasavvurunun etkisindeki kitaplarda Çin'in matbaaya olan katkısından bahsedilmez ve matbaayı icat eden Gutenberg, geliştiren de Kopernik olarak gösterilmektedir. Yani medeniyete dair ne varsa Avrupalılaştırılmıştır.

**b. Rönesans ve Reform**

İncelediğimiz umumi tarih kitaplarının hepsinde intibah (uyanış) devrinin Rönesans ve reform hareketleriyle başladığına değinilmektedir. İtalya'da başlayan *'uyanış'* bugünkü Avrupa'nın temellerini atmış, kilisenin gücü kırılmaya başlamış ve böylelikle *'çağdaş'* batı medeniyeti ortaya çıkmıştır. Metinlerde rönesans ve reform hareketleri kronolojik bir biçimde anlatılmış ve anlatı İtalya'daki intibah (uyanış) hareketiyle başlatılmıştır:

> *''İntibah devrini ilk evvel İtalyanlar hazırladılar. İtalya'da Dante gibi büyük şairler yetişti. Şairler o zaman eserlerini okudular. İnsanlar onlardan istifade ettiler. Aynı zamanda Michelangelo, Leonardo Da Vinci gibi büyük ressamlar yetişti. Resim sanatı ilerledi. Ressamlar eserleriyle büyük şöhret kazandılar.''*[297]

> *''On altıncı asırda intibah devri fikirleri açtı. Mukaddes kitaplar tercüme edildi. Matbaacılık sayesinde herkes okumaya muvaffak oldu. Papazların yaptıkları şeylerin Tevrat'ta ve İncil'de olmadığı görüldü. Halk kilisenin zaten usanmıştı. Binaenaleyh herkes dini ıslahat istemeğe kalktı.''*[298]

Ders kitaplarında bugünkü Avrupa'nın temellerini atan iki büyük medeniyetin Roma ve Yunan medeniyeti olarak öne çıkarıldığından bahsetmiştik. Bununla birlikte Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu döneminden kalan kaynakların tekrar Avrupalılar tarafından okunup anlaşılması; ki bunda İstanbul'un fethinin katkıları da inkar edilmez, Rönesans ve Reform hareketlerinin doğmasına

[297] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.2, s.93.
[298] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.9.

neden olmuştur. Yani Avrupalılar, Roma ve Yunan medeniyetlerini tetkik ederek onun mahiyetini anlamış ve bu medeniyetlerden istifade etmişlerdir. Yusuf Akçura bu hadisenin, *''Yalnızca gargi ve merkezi Avrupa'ya şamil olan bir vaka''* olduğunu söylemektedir.Zaten Rönesans da *'klasik dönemlerin tekrar doğuşu'* manasına gelmektedir.[299]

Metinlerde Avrupa'da uyanışı tetikleyen unsurlar anlatılırken; Michelangelo, Da Vinci, Dante gibi şahsiyetlerden dem vurulmuş, dinde reform konusunda Martin Luther'den büyük ilim sahibi bir kahraman olarak bahsedilmiştir. Luther kilisenin gücünü sarsacak fikirleri ile bütün garp alemini etkilemiştir:

> *''Islahate en ziyade Almanya'da Martin Luther ön ayak oldu. Luther, Saksonyalı idi. Darülfünundan mezundu. Luter daima mukaddes kitapları okudu. Kilisenin bozulduğunu anladı. Bu devirde papa saraylar yaptırıyor, israfa para yetişmiyordu. Bunun için ahalinin günahlarını para ile çıkarmak meydana kondu. Papazlar şehir şehir dolaşıyorlar, herkesin ettiği ve edeceği günahları para ile çıkarıyorlardı. Luter buna karşı isyan etti. Papa tarafından afaroz edildi. Fakat o bunu tanımadı. Papanın fermanını ateşte yaktı.''*[300]

> *''Luter'in kitab-ı mukaddesi Almancaya da tercüme edildi. Ondan etkilenenler birçok dini ilahiler bestelediler. Halk da dünyanın ne demek olduğunu anladı. İncil okumaktan, daima okumaktan başka ibadet kalmadı. Dualar halkın kendi lisanı ile oldu. Onlar da ne söylediklerini, Allah'tan ne istediklerini anladılar. O zamana kadar halk hep latince dua ediyor, ne söylediklerini bilmiyorlardı. Bu suretle papazların iktidarına nihayet verildi. Bunlar hep Luter'in fikirleri ile oldu.''*[301]

Yusuf Akçura, Rönesans'tan sonra ortaya çıkan *'Islahat-ı diniyenin'* Avrupa'nın çehresini değiştirdiğini ifade eder. Nasıl ki eski Antik Yunan kaynaklarına dönmek yoluyla yeniden doğuşun başlaması Avrupalılara özgü bir

---

[299] Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi, 1926-1927-1928 Ders Notları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s.39.
[300] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.15.
[301] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.2, s.95-97.

durumsa ıslahat-ı diniyenin karşısına Katolik irticayı koymak da yine Avrupalılara özgüdür. Rönesans taraftarlarının, reform hareketlerini desteklemeleri ile Hristiyanların eski dini idealleri terk edilmeye başlamış, Protestanlık çok güçlü bir biçimde Katolikliğe düşman olmuştur.[302]

İtalya ve Almanya'da başlayan daha sonra bütün garp alemine yayılan 'uyanış' hareketleri parlamento kavramının da zihinlerde yer etmesine neden olmuştur. Bu hususta İngiltere'deki parlamento hareketleri metinlerde müspet bir dil ile anlatılmış, parlamentonun faziletlerinden övgü ile bahsedilmiştir:

> *''Her milletin olduğu gibi İngiltere'de de krallar tebaalarından vergi alırlardı. Fakat İngiltere'de krallar, tebanın rızası olmadan kendilerinden vergi almak imkanı olmadığını anladılar. Bunun için bir meclis topladılar. Bu meclise parlamento denildi. Parlamentolar kamaralara ayrıldı. Lordlar kamarası, Avam kamarası. Bu parlamento musavatsız halklara emsal oldu ''*[303]

> *''... bu suretle İngiltere'de parlamento milletin vekili oldu. Milletin hakkını krallara karşı kullanmağa başladı. Hakimiyet krallardan çıkarak milletin eline geçti.''*[304]

Avrupada meydana gelen uyanış hareketinin garp dünyasının temellerini attığı fikrinin ders kitaplarında güçlü bir biçimde vurgulandığından bahsetmiştik. Bu etkileri Rus Çarı Petro'nun yaptığı inkilapta da görmekteyiz. Rus Çarı Petro'dan *'Büyük Petro'* olarak bahsedildiği gibi, Petro'nun Rusların adetlerini değiştirip, Rusları *'Avrupalılaştırması'* büyük bir inkilap hareketi olarak görülmüştür.

Avrupamerkezci tarih görüşü ile kaleme alınan, Osmanlı'da ilkokul ve ortaokul öğrencilerine okutulan tarih dersi kitapları dünyadaki en büyük medeniyetin Avrupalılar olduğu düşüncesini hemen bütün satırlarda hisettirir. Petro'dan evvelki Rusya'dan: *''Ruslar, uzun sakal bırakırlar. Uzun esvab giyerler. Barbarlara benzerlerdi. Kadınlarını erkekten kaçırırlardı. Sanayiden anlamazlar, Garplılardan*

---

[302] Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi Notları*..., s.40.
[303] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.2, s.158
[304] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.20.

*nefret ederlerdi.''*[305] gibi ifadelerle bahsedilirken, Rusların arasına Avrupalıların karışması, Ruslar'ın medeniyetle tanışması olarak ifade edilmiştir:

> *''Rusya'nın Avrupa ile rabıtası yoktu. İlk Çarlar Rusya'yı ıslah edememişlerdi. Hangi memleketi alırlarsa o memleketin ahalisinden bir kısmını memleketlerine getirmeği adet etmişlerdi. Bu sebepten Baltık sahillerine sefer eden Çarlar, memlekete Almanlar getiriyorlar, diğer taraftan tacir devletler madenci, eczacı gibi birtakım kimliksizleri ve İngilizleri de kabul ediyorlardı. Bu suretle Rusların arasına Avrupalılar da karışıyordu.Ruslar böylelikle garp medeniyeti ile tanıştılar. Medeni dünyayı tanıyıp, ıslah olmaya başladılar''*[306]

Nihayet, Petro'nun Rusya'yı cebren Avrupalılaştırmaya karar vermesiyle, Rusya büyük bir memleket haline dönüşmeye başlamış, 'Rus imparatorluğunun binasını' tesis etmiştir:

> *''Nihayet Büyük Petro Çar oldu. Memleketi düçar olduğu hastalıktan kurtarmayı düşündü. Petro iyi tahsil görmedi. İmla bile bilmezdi. Memleketindeki ecnebilerle düştü kalktı. Nihayet Avrupa'ya seyahat etti. Tahsil görmek üzere beraberinde iki yüz genç götürdü. Avrupa'dan dönüşte Rusları Avrupalılaştırmaya çalıştı. Ahali gayet mutaasıptı. Kendisine karşı duracaktı. Petro düşündüklerini zorla kabul ettirmeğe karar verdi. Uzun sakalları yasak etti. Saray adamlarının sakallarını kendi eliyle kesti. Sonra bir irade neşir etti. Bütün memurların Avrupalılar gibi giyinmelerini emir etti. Kadınlar yüzlerini örterlerdi. Petro, kadınlara yüzlerini açtırdı. Erkek cemiyetlerine girmelerini emir etti. Bu cemiyetler de Avrupalılar da olduğu gibi, onlarla dans edildi. Kadınlar Avrupalılar gibi yetişmeye başladı. Mutaasıp ahali Petro'nun bu ıslahatına dayanamadı. Petro memleketi az zamanda Avrupalılaştırdı. Rusları kabalıktan kurtardı. Rus İmparatorluğunun binasını kurdu. Ordusunu Alman usulünde ıslah etti.*

[305] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.2, s.171.
[306] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.2, s.177-179.

*Avrupa usullerince donanma yetiştirdi. Memleketin idaresini garp tarzında meydana getirdi. Petro, Avrupa'yı Ruslara zorla kabul ettirdi.''* [307]

Ahmet Refik'in umumi tarih kitabında ortaya koyduğu düstur,Avrupa'nın yalnızca ilim ve fen alanında değil, bütün kültürel ögeleriyle farklı bir milleti 'medenileştirecek' kadar büyük bir medeniyet olduğunun vurgulanmasıdır. Petro, Rusların inanç, düşünce ve kültür dünyalarını 'cebren' bütünüyle değiştirmiş, böylelikle Rusları Avrupalıştırarak büyük bir devlet kurmuştur. Ahmet Refik Bey'in umumi tarih kitabında ve Ali Seydi ile Ali Reşat Beylerin umumi tarih kitabında Petro'dan övgüyle bahsedilmesi ve kullanılan resminde *'Büyük Petro'* olarak ifade edilmesi, meseleyi açıklar niteliktedir.

### c. Fransız İhtilali ve Sanayi İnkilabı

Fransız İhtilali hadisesi, incelediğimiz ders kitaplarında tavsilatlı bir biçimde kendisine yer bulmuştur. 1908 yılında İttihat ve Terakki mensuplarının İkinci Meşrutiyet'i ilan etmesinden sonra, Meşrutiyet'i ilan eden kadronun kendisini Fransız İhtilalini gerçekleştirenlerin bir uzantısı olarak görmesi incelediğimiz metinlerde Fransız İhtilali meselesinin ziyadesiyle önemsenmesine neden olmuştur. Bu yüzden Fransız ihtilali ile Meşrutiyet arasında direkt olarak bir bağlantı kurmak mümkündür. Metinlerde özellikle vurgulanan kavramlar ise *'özgürlük', 'eşitlik', 'halkın hakimiyeti', 'adalet'* olarak öne çıkmaktadır.

1789 Fransız İhtilali ile beraber toplumların siyasal düzeni yıkılmaya başlamıştır. Hükümdarların sınırsız otoritesine karşı, kişinin varlığı ve bu varlığın sahip olduğu temel hak ve hürriyetler, sınırlayıcı bir unsur olarak öne çıkmaktadır. İşte bu yüzden siyasal düzen, hükümdarın otoritesi ile kişinin insanca yaşama ilkesi arasında kurulan bir dengeye dayandırılmak istenmiştir.[308]

İncelediğimiz ders kitaplarında, Fransa'da başlayan ve etkisi bütün garp dünyasına yayılan Fransız ihtilalinin başlama sebepleri olarak şunlar gösterilmektedir:

---

[307] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.55-56.
[308] Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2012, s.24

*''16.Asırdan sonra Avrupa'da hükümdar ve prensler hükümdar-ı mıutlak gibi davrandılar. Fransa'da krallar kendilerine saraylar yaptırırken, halk sefalet içindeydi. Krallar ve prensler savaşlara gitmekten vazgeçtiler, Tebaaları ile birlikte düşüp kalkmadılar. Onları kendilerinden daima uzak tuttular. Hükümdarlar kendilerine insanların üstünde bir imtiyaz verdiler.''* [309]

*''Avrupa'nın her tarafında olduğu gibi Fransa'da da musavatsızlık vardı. Millet üç sınıfa ayrılmıştı: Zadegan, Ruhban, avam. Zadegan ile ruhban vergiden hemen hemen muhaf idi. Bütün vergiler avama yüklenmişti. En büyük askeri memuriyetler ile saray memurlukları zadegana mahsustu. Fransa'da Kral 16.Lui idi. Maliye açık vermiş, giderler artmıştı. Millet fakirdi ve sokaklara dökülerek hakkını istedi. Bu dönemde Zadegan ile ruhban, avam ile aynı mecliste bulunmak istemediler. Bunlar da milli meclisi ilan ettiler. Fransa'ya Kanun-i Esasi verilmedikçe mecliste toplanmayacaklarını ilan ettiler.''*[310]

İncelediğimiz ders kitapları Fransız İhtilalini, tarihin seyrini değiştiren mühim bir hadise olarak değerlendirmektedir. İhtilal esnasında yaşanan hadiseleri sembolize eden çizimlere kitaplarda sıkça yer verilmiştir. Bu yüzdendir ki kullanılan dil ve üslup oldukça coşkuludur:

*''Saray meclisi zorla toplanmak istedi. Bu sefer Paris halkı ayaklandı. Rahiplerin mallarını müsaadere etti. Hükümete verdi. Zadeganın bir çoğu ecnebi memleketlere kaçtılar. Kralda kaçtı fakat yakalandı. Paris'e getirildi. Üç sene sonra ahali saraya hücum etti. Meclisi fesih ederek Cumhuriyeti ilan ettiler. On altıncı Lui idam edildi. Esaret kalktı. Kanun-i Esasi ilan edildi. Milli meclis ilan edildi. Buna da Konvansiyonel meclis dendi. Millet kendi kaderini kendi tayin etti.''*[311]

[309] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.12.
[310] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.32.
[311] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.73.

*''Paris ahalisi Bastil'i zapt etmişlerdi. Ahali ayaklanarak buraya hücum etti. Muhafızlarla çarpıştılar. Fakat çok kan dökülmedi. Kapıları kırdılar, içeriye girdiler. Tahliye edilen mahpuslardan çoğunun el ve ayaklarında demir zincirler vardı. Bunlara hürriyet verdiler. Ellerindeki, dizlerindeki zincirleri kopardılar.''*[312]

*''Bastil'i basan halk, kalenin harabeleri üzerinde toplandılar. Meşaleler yaktılar ve dans ettiler. Fransız inkilabı kral ve krallığın sonunu getirdi. Bütün cihana hürriyet yayılmağa başladı.''*[313]

İncelediğimiz metinlerde Fransız inkilabı önce hukuk sonra da hürriyet ile özdeşleştirilmiş, hakimiyetin milletin eline geçtiği ve bunun Fransa'dan sonra bütün Avrupa'ya yayıldığı ifade edilmiştir. Fransız İnkilabı dendiğinde zihinlerde uyanan tasavvur hürriyet ve hakimiyet-i milliyedir. Ahmet Refik, Büyük Tarih-i Umumi'sinde Fransız İnkilabını şöyle anlatmaktadır:

*''İnkilabın en mühim kaidesi: hakimiyetin milletin olması, bütün millet efradının kanun nazarında müsavi bulunması, herkesin her mallarının ve şahsiyetinin hükümete karşı korunmasından ibaretti. Demokrasi ve hukuk önce Fransa'yı sonra bütün Avrupa'yı tesiri altına aldı. Milletler kendi kaderini kendilerini tayin ettiler.''*[314]

Ali Seydi ve Ali Reşit Beyler yazdıkları umumi tarih kitabında Fransız İnkilabının mimarlarından birisi olarak Jan Jak Rosso'yu göstermektedir: *''Fransa hakimiyetinin esası insanların hakkını kurtarmaktı. Bu fikirlerin uyanmasını Jan Jak Rosso'nun yazdığı eserlerin büyük tesiri oldu. İnsanların hak ve hukuğunun doğuştan olduğu söylendi.''*[315]

Ahmet Refik ve Sırrı Cemil de yazdıkları umumi tarih kitaplarında *'milletin hakimiyeti'* düşüncesine dikkat çekmişlerdir. Sırrı Cemil, Fransız İnkilabıyla birlikte

[312] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.36.
[313] Sırrı Cemil, Küçük *Tarih-i Umumi*, C.3, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1910, s.98.
[314] Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, C.4, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1911, s.105.
[315] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.37.

*''kendini idare hakkının millete ait olduğunun''* tescilllendiğini ifade etmektedir.[316] Ahmet Refik de yazdığı umumi tarit kitabının üçüncü cildinde: *'' Millet hakimiyeti elinde tuttuğunda kendini ihtiyarlara idare ettirmeyebilir. Millet hükümetlere parçalanmamalıdır. Her millet, toplu ve müstakil bir devlet teşekkül etmelidir. İşte milletin kaidesinin esası bundan ibarettir.''*[317]

Ahmet Refik'in umumi tarihinde kullandığı *'Her millet toplu ve müstakil bir devlet teşekkül etmelidir''* sözü kanaatimizce oldukça enteresandır. Umumi tarih kitaplarını kaleme alan yazarların, İttihad-ı Anasır düşüncesiyle, Osmanlıcılık düsturu ile hareket ettiği düşünüldüğünde, milletlerin kendi devletlerini kurması, Osmanlı Devleti gibi çok uluslu imparatorluklara zarar vermiş bir durumdur. Ahmet Refik beyin buna rağmen, kaleme aldığı ders kitabında böyle bir ifade kullanması oldukça dikkate değerdir. Yazarların, ders kitaplarının büyük kısmını Fransız ders kitaplarından yalnızca çeviri yöntemiyle hazırladığı ortaya çıkmaktadır.

Yusuf Akçura, Fransız İhtilalinin meşrutiyet idaresini, İngiltere adasından Avrupa'nın kara kısmına naklettiğini ifade etmektedir. Akçura, *''O zamandan itibaren diğer Avrupa memleketleri de usul-i meşrutiyetin tatbikine kalkışmışlardır. Birtakım gidip gelmeler, zikzaklarla nihayetinde bugün Avrupa'nın içinde meşruti olmayan hiçbir memleket kalmadı''* diyerek, 19.Asır itibariyle mutlakiyetin bütün Avrupa'da ortadan kalktığını ifade etmektedir.[318]

Metinlerde Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkileri üzerinde de durulmuştur. Ahmet Refik son derece 'noksan' bir bakış açısı ile 'Avrupa inkilabının Türkiye'de hiç tesiri olmadı' ifadesini kullanmıştır. Bir yandan da Fransız ihtilali ile birlikte Sultan III.Selim'in bilhassa ordu ıslahında garplıları örnek aldığını ifade etmektedir:

> *''Sultan Selim memleketinin eski haliyle yaşayamayacağını anladı. Sultan Selim düşmanlarına mukavemet etmek için evvela orduyu ıslah etmek, memlekete ilim ve fen sokmak istedi. Orduya Avrupalılar gibi zabit*

[316] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.3, s.98,101.
[317] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.39.
[318] Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi Notları...*, s.66.

*yetiştirecek mektepler açtı. Fransa'dan, İsveç'ten, İngiltere'den zabitler getirdi''.*[319]

Yusuf Akçura Fransa'da meydana gelen inkilabın Avrupa'daki bütün milletleri etkisi altına aldığını ifade etmektedir. Fransa'da başlayan inkilap hareketi, İtalya'ya, Almanya'ya, Avusturya'ya, yansıdığı gibi Osmanlı Devleti'ne yansımıştır. Fransız ihtilalinin etkisiyle nizam-ı kadim yerine *'nizam-ı cedid'* hareketi konulmaya çalışılmış, III.Selim döneminde büyük ceditçilik faaliyetlerine girişilmiştir.[320]

Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler de Osmanlılarda ilim ve fen işlerinin Fransız İnkilabından sonra uyanmaya başladığını ifade etmektedir:

*''Osmanlılarda ilim ve fen daha çok Fransız inkilabından sonra uyanmaya başladı. Fransızca'dan kitaplar tercüme edildi. İstanbul'da Fransızlardan nefis eserler basılmaya başladı. Sultan Selim Fransız İmparatoru Napolyon Bonapart ile dostu. Napolyon ile mektuplaşıyordu. Islahatları ile ülkemizi garp alemi gibi güçlendirdi.''*[321]

Sırrı Cemil, Küçük Tarih-i Umumisinde Sultan Selim'in yaptığı ordu ıslahı ile birlikte, *''askerlerimizin Avrupalı askerler gibi giyindiğini, kışlaların ve mekteplerin Avrupalılarınki gibi imar edildiğini''* ifade eder. [322] Ahmet Refik de tekniğinden askerlerin kıyafet şekline, kullanılan silahlara kadar tamamen Fransızvari bir ordu oluşturulduğunu şöyle ifade etmektedir:

*''Selim Salis ordumuzu da ıslah etti. Bu askerler iki alay piyade, iki büyük süvari idi. Askerlerin elbisesi kırmızı, ceket mavi, pantalon kırmızı idi. Silahları Fransız fişenk, eğri kılınç ve süngü idi.Selim Salis bu suretle orduyu terbiye etmeye başladı.''*[323]

Görüldüğü üzere Fransız ihtilali, başta Fransa olmak üzere tüm dünyanın seyrini değiştiren; cihandaki tüm devletleri *'hak'*, *'hukuk'*, *'hakimiyet-i milliye'*

[319] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.88.
[320] Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi Notları...*, s.62.
[321] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.43
[322] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.3, s.101.
[323] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.88.

kavramları ile tanıştıran mühim bir hadise olarak nakledilmiştir. Ders kitaplarının satır aralarında gezerken hissettiğimiz Fransız medeniyetinin, tüm medeniyetler aleminde birinci sıraya konulduğudur. Fransa'dan devşirilmesi gerekenler ise önce hürriyet, sonra da hakimiyet-i milliyedir. Fransız medeniyetinin hukuk ve anayasa açısından ön plana çıkartıldığını söylemek mümkündür. Yine de Ahmet Refik gibi tarihçiler, Osmanlı'nın Fransa'yı askeri ilim ve teknik açısından örnek aldığını ve bu nispette geliştiğini ifade etmektedir. Öyle ki Napolyon ile mektuplaşan Sultan Selim'in ülkesini garp alemi ile yarışır bir hale getirdiği ifadelerinin kullanılması da Fransız medeniyetinin, diğer bütün medeniyetlerden üstte tutulduğunun göstergesidir.

Sanayi İnkilabı meselesi, ders kitaplarında kendisine çok da fazla yer bulmamıştır. Fransız İhtilali ile kıyaslandığı vakit, Sanayi İnkilabından çok az bahsedilmesini dikkate değer bulmaktayız. Ders kitaplarında, garp medeniyeti içerisinde Fransa'nın öne çıkartıldığını söylemek doğru olacaktır. Ali Seydi ve Ali Reşat'ın tarihi umumisinde sanayi inkilabı için, *''19.Yüzyıl tarih-i siyasiyesinin en önemli olaylarından biridir''*, *''bütün Avrupa'yı zengin etti''* denmiş ve şu ifadeler kullanılmıştır:

> *''İngiltere'de servet-i umumiye arttı. İmal edilen eşyalar tüm cihana gönderildi. Osmanlı coğrafyası Pazar haline geldi. Ucuza ürün bulundu. Osmanlı esnafı bundan şikayetçi oldu. Mallarını satamaz oldular. İflas ettiler. Avrupa zenginleşirken, sanayileşeyemen devletler fakirliğe duçar oldu.''*[324]

Görüldüğü üzere sanayi inkilabının bilhassa İngiltere olmak üzere Avrupa'yı zengin ettiği, Osmanlı ekonomisinin bu yüzden tükenme noktasına geldiği üzerinde durulmuştur. Ahmet Refik umumi tarihinde, *'şark memleketleri sanayi inkilabı ile baş edemedi'* ifadesini kullanarak, buhar makinelerinin serüvenini şu şekilde anlatmıştır:

> *''Buhar makinesi, insan veya hayvan kuvvetini birçok misli arttırmıştır. İlk buhar makinesi İngiltere'de kömür ocaklarındadır. Fransız*

[324] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.139.

*inkilabının arefesinde buhar makineleri kullanılmağa başlanmıştır. Daha sonra ziraat ve dokumada da fabrikalara geçilmiştir. İngilizler iktisadi bakımdan ilerlemiş, şark memleketleri bununla baş edememiştir.''*[325]

Sırrı Cemil de Küçük Tarih-i Umumi'sinde, makinelerin icadının işçi ve ameleleri rahatsız ettiğinden bahsetmektedir: *''İngiltere'nin serveti artarken, işçiler mal satamaz olmuş, iflas etmiş ve ekonomik buhran dönemi yaşanmıştır.''*[326]

[325] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.127.
[326] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.3, s.125.

# B. OSMANLI DEVLETİ İLE AVRUPA ARASINDAKİ MÜNASEBETLERDE AVRUPA İMGESİ

## 1- Osmanlı Devleti'nin Avrupa İle İlişkileri Üzerine

Osmanlı Devleti'nin garp alemi/Avrupa ile ilişkilerini konu alan metinler, incelediğimiz umumi tarih kitaplarında çok da büyük bir yer tutmamaktadır. Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler'in kaleme aldığı Umumi Tarih isimli çalışmanın 2.cildinde Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemi olarak tabir ettiğimiz azametli dönemine yalnızca 13 sayfa yer ayrılmıştır. Kitabın üçüncü cildinse ise Fransa'ya sayfalarca yer verilmesine karşın, Osmanlı Devleti Fransa'ya nazaran çok kısa bir behis konusudur. Osmanlı Devleti'nden evvel diğer Avrupa devletlerinden uzun uzadıya bahsedilirken, Avrupa devletlerin sömürgelerine ve Amerika'ya da değinilmiştir. Kanaatimizce umumi tarih kitaplarında Osmanlı Devleti'nin işgal ettiği bu yer, kitabın yazarlarının medeniyet tasavvuru ile alakalıdır. Kitabın dilinde Osmanlı Devleti garp medeniyetinin etrafında komşusu konumunda bir yerde vazifelendirilmiştir.

Diğer umumi tarih kitapları da Ali Seydi ve Ali Reşat'ın kitabından farksızdır. Ahmet Refik'in tarihi umumisinin üçüncü cildinde, Osmanlı medeniyeti isimli bölümde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan ve teşkilatlanmasından bahsedilirken, Şark meselesine kadar olan dönem anlatılmış, çalışmanın diğer ciltlerinde Osmanlı devletine değinilmemiştir. Sırrı Cemil'in tarihi umumisinde de tıpkı diğer tarih-i umumilerde olduğu gibi ikinci ve üçüncü ciltte Osmanlı devletinden bahsedilmiştir. Ancak bu çalışma da diğerleri gibi zengin değildir ve Osmanlı devleti garp medeniyetinin etrafında, medeniyete çok da katkısı olmayan bir devlet gibi konumlandırılmıştır.Kanaatimizce bu zihniyet, yazarların yabancı kaynakları neredeyse tıpkıbasım gibi kullanmasından ileri gelmektedir. Osmanlı'ya, ötekinin, Avrupa'nın, garb aleminin gözünden bakılmıştır.

Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler, kaleme aldıkları umumi tarih kitabının ikinci cildinde Osmanlı devletinin kuruluşundan Farih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasına kadar geçen dönemi anlatmaktadır. Osmanlıların kısa sürede sınırlarını genişletmesini 'güzel ahlak sahibi' olmalarına ve orduya ehemmiyet vermelerine bağlayan yazarlar, yeniçeri ocağının da bu büyüme ve gelişmeye büyük katkı verdiğini ifade eder:

> *'' Bu devirde gelen Osman Gazi, Orhan Gazi, Murad Hüdavendigar, Yıldırım Bayezid en büyük padişahlarımızdandı. Kâffesi vatan için, millet için canlarını feda ederlerdi. Askerlerine gayet iyi bakarlar, adalete ve hakkaniyete son derece riayet ederlerdi. Bunun için garplılarla muharebeleri daima kazanırlardı. Kimsenin hakkını kimseye verdirmezler, millete kendileri numune olurlardı''.*[327]

Sırrı Cemil ve Ahmet Refik'in metinlerinde de Osmanlı'nın klasik dönemine bakış açısı neredeyse aynıdır:

> *''Ordumuz, dünyanın en birinci ordusu idi. Asker zabitana itaat eder, vatan uğrunda canını feda eylerdi. Muharebeden sonra köyüne döner; çifti, çubuğu ile meşgul olurdu. Harb olur olmaz bütün millet silaha sarılırdı. Yeniçeri ordusu, dünyanın en müthiş bir ordusu idi. Bu ordudan bütün garp hükümetleri titrerdi. Orduya her sene Hristiyan çocukları (Devşirme) usulüyle asker alınır, gayet güzel terbiye edilirdi. Bunların nazırları Yeniçeri Ağası idi.''*[328]

> *''İlk devirde gelen padişahlar, cesur ve adil idiler. İnançlı Müslüman idiler. Din ve Osmanlılık uğrunda muharebe ederler. Adetlerinden ayrılmazlardı. En ziyade askerliğe ehemmiyer verirlerdi. Ordularına hiç yabancı sokmazlardı. Bu yüzden ordu garplıları hep mağlup etti.''*[329]

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemde *'Garplılara daimi bir üstünlük sağladığı'* üzerinde durulmaktadır. Bu üstünlüğün en önemli

---

[327] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.2, s.74-75.
[328] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.2, s.87.
[329] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.22.

sebebi olarak da ordumuzun çok güçlü olması üzerinde durulmuştur. Bir diğer husus da padişahların kabiliyetli olması ve askerlere iyi bakmasıdır. Avrupa'daki üstünlüğümüz ordunun gücü üzerinden anlatılmıştır. Tarih-i umumilerde Devlet-i Aliye'nin klasik dönemdeki halinin müspet bir bakış açısıyla anlatıldığını söylemek mümkündür. Ahmet Refik, umumi tarihinde, *'din ve Osmanlılık uğrunda harp ederek başarılı oldular'* değerlendirmesini yaparken, Küçük Tarih-i Osmani isimli ders kitabında, Kanuni'ye kadar olan dönemi anlatırken,*''Hiçbir devlet Osmanlılar kadar parlamamıştı. Fakat memleketimiz büyüdüğü halde, onu kuvvetlendirecek işler yapılmıyordu. Yalnız yerler alınıyor, oralardaki ahali kendimize ısındırılmıyordu.''* diyerek Osmanlı'nın askeri zaferlerin, kültürel ve sosyal çalışmalarla taçlandırılımadığını ifade etmektedir. Kanaatimizce metinde geçen *'Millet çok okumuyor'* ifadesi, Osmanlıların Avrupa karşısında ilerleyememe nedenine etken olmasından ötürü önem arz etmektedir:

> *''Millet çok okumuyor, askerlikten başka işle meşgul olmuyordu. Komşularımızın ise askerliği bizden aşağı olduğundan biz onları daima bozuyor, memleketlerini pek kolay zabt ediyorduk.''*[330]

Ahmet Refik, Tarih-i Osmani'sinde milletin okumadığını ifade ederken, padişahlardan müspet bir dille bahsetmekten vazgeçmez. Refik'e göre ilk dönem padişahları memleketi geliştirmeye ve milletin zihnini açmaya yönelik adımlar atmışlardır:

> *''Edebiyat ve sanayi henüz mükemmel bir derecede değildi. Fakat padişahlar dine dair kitaplar okurlar, milleti de okumaya teşvik ederlerdi. Şehirlerde medreseler, camiler açtırırlar; milletin zihnini açmaya, onlara dinlerini, vazifelerini öğretmeye gayret ederlerdi.''*[331]

İncelediğimiz tarihi umumilerin hepsi Kanuni Sultan Süleyman dönemini bir dönüm noktası olarak görmektedir. Osmanlı Devleti Kanuni'nin ölümünden sonra fütuhata devam edip, toprak kazanmıştır ama garp alemi karşısında güç kaybetmeye başlamıştır. Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler, umumi tarih kitabında, *''Avrupalılar*

[330] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.20.
[331] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.22.

*Türkleri hala güçlü zannediyordu. Bu nedenle toprak kaybı yaşanmadı''* demektedir.[332] Metinde, Kanuni Sultan Süleyman döneminden I.Ahmet'e kadar olan dönemin bu şekilde devam ettiği vurgulanırken bu döneme *'devr-i tevakkuf'* ismi verilmiştir. İncelediğimiz diğer umumi tarihlerde de Kanuni dönemi müspet bir dille anlatılmış, Avrupa karşısındaki kesin üstünlüğümüz ifade edilmiştir:

> *''Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar Osmanlı devleti pek ziyade ilerledi. Memleket büyüdü. Ordumuz dünyanın en mükemmel ordusu oldu. Çünkü itaatli idi. Muharabede devletin şanı için, her türlü fedakarlığı yaparlardı.''*[333]

> *''Kanuni zamanında zenginlik arttı. Sefahat çoğaldı. Saray entrikaları baş gösterdi. Devlete rüşvet sokuldu. Kanuni'den sonra fütühat devam etti ama garp alemi daha ziyade gelişmeğe başladı.''*[334]

Ahmet Refik, umumi tarih kitabında, Kanuni'ye kadar Avrupa'ya karşı olan üstünlüğümüzü anlatırken, Avrupa'daki ordular ile Osmanlı ordusunu mukayase etmiş ve 'paralı askerlik' meselesesi üzerinde durmuştur. Ne zaman ki Avrupalılar ordularını ıslah etmiş, Osmanlı devleti bu değişime ayak uyduramamıştır; işte o vakit Avrupa bize üstünlük sağlamaya başlamıştır:

> *''Osmanlılar daha 14.Asırdan itibaren daimi ordu yapmışlardı. Avrupa hükümdarları ise 17.Asra kadar hep ücretli askerler kullandılar. Bunun için bir kumandanla mukavele yaparlardı. Kumandan askerini toplar, maaş mukabilinde her hükümete hizmet ederdi. Ordu her medeniyetten para ile toplanmış serserilerden ibaretti. Ordunun üniforması yoktu. Savaşta birbirlerini düşmandan zannedip öldürüyorlardı. Bu dağınık ve inançsız ordulara karşı pek başarılı idik. Avrupalılar bu ordunun eksiklerini gördükçe ıslah ettiler. Ücretli askerlerin yerine daimi bir ordu teşekkül edildi. Askerler doğrudan doğruya hükümdarın hizmetinde bulunurlar. Orduya girenler hep*

---

[332] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.176-178.
[333] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.43.
[334] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.2, s.114-115.

*köklü idi. Bunlar delikanlıları bulurlar, askere almak için kandırırlardı. Böylelikle garp bizi savaşlarda mağlup etmeğe başladı.''*[335]

İncelediğimiz tarih dersi kitaplarında Kanuni dönemini anlatan bölümlerde en güçlü figürlerden birisi dönemin kudretli sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'dır. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra tahta çıkan II. Selim ve III.Murat dönemlerinde Sokollu'nun kudreti ve muvaffakiyetiyle fütühatın devam ettiği anlatılır. Ancak Sokollu'nun ölümü de metinlerde *'bir dönüm noktası'* olarak ifade edilmiştir. Ahmet Reşit, *'Tarih-i Osmani Okuyorum'* isimli çalışmasında *'Sokollu'nun ölümüyle devleti rüşvet ve iltimas'ın ele geçirdiğini'* ifade etmektedir:

*''Saray takımı devletin işine karışmaya, rüşvet alınmaya başladığından hep bu fenalıklar devletin düzenini bozmuştur. Sokollu ölünce devlet düzeni bozuldu. Sultan III. Murad temiz yürekli, yumuşak tabiatlı bir padişah ise de saray takımına ve dalkavuklara çok yüz verdiğinden bunun zamanında devletin idaresi bozuldu''*[336]

Avrupa ile münasebetlerimizin izlerini sürdüğümüz ders kitaplarında Köprülüzade ailesine de özel bir yer ayrılmıştır. Devlet-i Aliye'ye sadrazamlık gibi mühim kurumlarda hizmet eden bu köklü aile, yaptıkları ıslahatlar ile Osmanlı'nın garp alemine karşı üstünlük sağlamasına büyük katkıda bulunmuştur. Ali Reşat ve Ali Seydi tarihi umumilerinde: *''Sultan Mehmet avcılıkla meşgul olduğu için devletin bütün idaresi Köprülü'nün elinde idi. Köprülü'nün zamanı garp alemine karşı muzaffer olundu. Köprülüzadeler bu milletin en büyük adamlarıdır''* demektedir. [337]

Sırrı Cemil, Küçük Tarih-i Umumi isimli çalışmasında Köprülüzade ailesi ile ilgili şunları söylemektedir:

*''Köprülü ve gerek kendisinden sonra sadrazam olan oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın yirmi sene kadar süren müddet-i sadaretleri pek parlak*

[335] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.14-15.
[336] Ahmed Reşit, *Tarih-i Osmani Okuyorum*, s.21-22.
[337] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.185.

*geçdi. Ordularımız Lehistan'da ve Nemçe'de büyük büyük muzafferiyetlere nail olmuştur.''*[338]

Sultan İkinci Ahmet dönemi ile ilgili yazılanlar da kanaatimizce önem arz etmektedir. Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler, İkinci Ahmet döneminde memleketimizin Avrupa medeniyetine girmeye başladığını ifade etmektedir:

*''Ahmed Salis zamanında memleketimize Avrupa medeniyeti girmeye başladı. İstanbul'da ilk defa olarak Macarlı İbrahim Müteferrika tarafından matbaa açıldı. O zamana kadar hep kitaplar yazma olduğu halde o andan itibaren matbaalarda basıldı.* [339]

İncelediğimiz tarih dersi kitapları, Avrupa ile ilişkilerimizi genel itibariyle askeri hadiseler üzerinden anlatmıştır. Osmanlı'nın geri kalma sebepleri anlatılırken, Avrupa'daki ordularla rekabet edememesi gösterilmiştir. Avrupa'daki memleketlerin ücretli askerlik ile ordularını oluşturduğu dönemde, Osmanlı garp alemine karşı mutlak güç sahibir. Ancak 17.Asır itibariyle işler değişmeye başlar; zira Avrupalılar ordularını modernize etmiştir.

Ders kitaplarında, Kanuni döneminden sonraki süreçte genel itibariyle Osmanlı'nın girdiği savaşlar ve aldığı sonuçlar anlatılmıştır. Avrupa ile olan münasebetlerimizin anlatılış biçimi, Sultan Üçüncü Mustafa döneminde değişmeye başlamıştır. Artık Avrupa, önümüzde diz çöken ordulara sahip değildir. Osmanlı Devleti, Avrupa'yı örnek alarak ordusunu ıslah edecek, böylelikle Avrupalıları yakalayacaktır:

*''Üçüncü Sultan Mustafa zamanında mektepler açtırdı. Baron de Tott Macarlı bir top ustası idi. Mekteplerde öğrenci yetiştirdi. O zamanlar ak sakallı gemicilerin mektep sıralarında ders dinledikleri görüldü. Birkaç ay içinde Avrupalı gemiciler gibi alim gemiciler yetişti.Gemiler için Avrupa'dan planlar getirildi.Bu devir ıslahat devri idi. Avusturya ve Rusya'ya karşı uğradığımız mağlubiyetler, bizde de uyanıklık hasıl etmeğe başladı.*

[338] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, C.2, s.125.
[339] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.187-188.

*Ordularımız Avrupa orduları gibi teşekkül etmesi gerektiği anlaşıldı. Onlar gibi muntazam ve talimli asker yetiştirmenin önemi anlaşıldı.''*[340]

İncelediğimiz umumi tarih kitaplarında, nasıl Rus Çarı Petro'dan *'büyük'* ünvanı ile bahsedilip, övüldü ise benzer durum Rus çariçesi Katerina için de geçerlidir. Osmanlı'ya savaş açan ve oldukça zor durumda bırakan Katerina, adeta bir Avrupalı tarihçi gibi anlatılmıştır. Osmanlı'da ordusunu Avrupalılar gibi, yeterince ıslah edemediği için Katerina'nın ordularına mağlup olmuştur:

*''Rusya, yarım asırdan beri Türkiye'yi mahrumiyete çalışıyordu. İkinci Katerina çariçe olduğu zaman bu meseleyi daha şiddetle takip etti... Bab-ı Ali Rusya'ya ilan-ı harp etmek istiyordu. Fakat ordumuz muntazam değildi. Nihayet Rus Kazakları, Osmanlı topraklarını taciz edince, Rusya'ya ilan-ı harp edildi. Ruslar evvela mağlup edildiler. Bilahere Eflak ve Boğdan'ı işgal ettiler. Katerina bu muzafferiyetlerden sonra daha parlak emeller peşinde koştu. Yunanistan'a casuslar gönderdi. Rumları kendi hakimiyetine almak için teşvik etti. Papaz oğlunun teşviki ile bütün Yunanistan'ı ayaklandırdı.''* [341]

*''Rusya, İngiltere tarafı ile Mora'ya donanma gönderdi. Rumlar ayaklandı. Fakat Osmanlı kuvvetleri düşmanı ezdi. Ruslar, Mora'yı boşaltmaya mecbur oldular. Diğer bir donanma ile Gazi Hüseyin Paşa kumandasındaki donanmamızı bozdular. Bu felaket İstanbul'da korku hasıl etti. Rus donanması ile İngiliz donanması arasında ittifak hasıl olmadı. Bu esnada Baron de Tott büyük gayret gösterdi. Fakat ordumuz işe yaramayacak derecede bozuktu. Katerina'nın azameti büyük ordusu ile baş edemezdi. Katerina muzaffer oldu.''*[342]

Ahmet Refik, Küçük Tarih-i Osmani isimli eserinde Rusya ile yapılan savaştan sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte: *''Kaynarca muahedesinden sonra memlekette ıslahata başlandı. Bütün bu bozgunluklarımızın*

[340] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.68.
[341] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.188.
[342] *Sırrı Cemil, Küçük Tarih-i Umumi, C.2, s.194.*

*sebebi ordumuzun nizamsızlığı olduğundan evvela orduyu düzeltmeye gayret edildi''* demektir.[343]

Ahmet Refik, Tarih-i Umumisinde Katerina'nın komisyon kurmasına ve kanunları değiştirmesine vurgu yapar. Avrupa ulemasını taktir eden Katerina, hükümdarın millet için olduğu hükmüne varmıştır. Yani, Avrupalılar gibi milletin önemini anlamıştır:

> *''Katerina Osmanlı Devletini mahkum etmek, eski Bizans İmparatorluğunun yerine geçmek istediğini açıkça ilan etti. Rusları uyandırmayı en büyük emeli bildi. Kırım Han'ı Şahin Giray'ı elde etti. Kırım'da isyan çıkardı ve Kırım'ı işgal etti. Rusya'da İkinci Katerina Rusları gittikçe güçlendirdi. Katerina Rusya'da kanunları değiştirdi. Avrupa ulemasını taktir ediyordu. Komisyon yaptı. Bu komisyonlara vilayetlerden murahaslar geliyordu. Hepsinin fikirlerini aldı. Nihayet şu düsturu koydu: Millet için hükümdar için değildir, Hükümdar, millet içindir.''*[344]

İncelediğimiz tarih dersi kitaplarında Sultan III.Selim'in yaptığı faaliyetler büyük önem arz etmektedir ve bu faaliyetlere oldukça geniş yer verilmiştir. Avrupa imgesinin izlerini aradığımız metinlerde, Sultan Selim Ordumuzu Avrupalılar gibi düzeltmek için çalışan çok önemli bir padişah olarak tanıtılmaktadır. Osmanlı ordusunun Avrupalılar gibi yetişmesi ziyadesiyle faydalı görülmektedir:

> *''Selim Salis, bütün bu bozgunlukların başı orduda olduğunu anladı. Evvela ordumuzu Avrupalıların orduları gibi düzeltmek istedi. Muharebe biter bitmez ordumuzun kuvvetleştirilmesine başladı. Vükelanın kararı ile (Nizam-ı Cedid) namında bir asker yetiştirdi. Mektepli zabıt yetiştirmek için topçu mektebini açtı. Birçok kitaplar Avrupa lisanından Türkçeye tercüme edildi. Haritalar yapıldı. Askerimiz, Avrupa askerleri gibi*

[343] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*,s.88.
[344] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.71-72.

*talim yapmaya, çalışmaya başladı. İşler düzelmeye, ordu biraz yoluna girmeye başladı.''*[345]

Dönem itibariyle Osmanlı Devleti, Fransa-Rusya-İngiltere arasında yaşanan değişimlerden etkilenmekle birlikte, Fransa merkezli bir siyaset izlemek durumunda kalmıştır. Sultan III.Selim, Napolyon ile dostluk ederken, Fransa'ya karşı İngiltere ve Rusya ile ittifak anlaşmaları imzalamak zorunda kalmıştır. Zira Napolyon hükümeti, Osmanlı'nın sınırlarına saldırmaya başlamıştır. Dost bildiği Fransızların Mısır'a saldırmalarıyla hayal kırıklığına uğrayan III.Selim: *''altı senedir kafirler bizi iğfal eyledi. Biz daha altı altı mah kadar onları iğfal eyleyip mümkün mertebe işimize baksak''* diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir.[346]

*''Bu sırada Fransa'da Napolyon Bonapart devleti idare ediyordu. Fransa'da büyük inkılab olmuş, milletler kralların pençesinden kurtulmuştu. Bonapart devletimizin dostu idi; hatta Selim Salis ile mektuplaşır, bizim hizmetimize bile gelmek isterdi. Böyle iken Bonapart yine Mısır'a asker gönderdi. İngilizler derhal bize yardım ettiler. Askerimiz ile beraber Mısır'ı Fransızların elinden kurtardılar. Napolyon karadan Akka'ya geldi; kalemizi muhasara etti. Fakat kale kumandanı Cezzar Ahmed Paşa, Napolyon'u derhal püskürttü. Bu muharebede Nizam-ı Cedid'in faidesi görüldü. Ordumuzun Avrupa askerleri gibi yetişmesinden pek çok faide hasıl oldu. Bu askerlere dünyanın en meşhur kumandanı olan Napolyon Bonapart bile karşı duramadı.''*[347]

Metinlerde II.Mahmut ile ilgili algı, III.Selim'den farksızdır. II.Mahmut memleketi Avrupalılar gibi geliştirmek için çalışan bir padişah olarak övgüye mahsar olmaktadır:

---

[345] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.189.
[346] Süheyla Yenidünya, Kaos ve Kriz Ortamında(1807-1808) Fransa'nın Babıali Üzerindeki Etkisi, *History Studies*, Volume 5, Ocak 2013, s.408.
[347] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.96-97.

*''Mahmud Sani adaleti sever bir padişah idi. Milleti felaketten kurtarmak, Avrupalılar gibi ilerletmek için pek çok çalıştı.''*[348]

*''Yeniçerileri ortadan kaldırarak devleti büyük bir beladan kurtardı. Avrupa'dan muallimler getirtti. Ordumuzu fevkalade düzeltti. Mekteb-i Harbiye'yi açtırdı.''*[349]

İncelediğimiz ders kitaplarında Sultan Abdülaziz dönemi de büyük önem arz etmektedir. Tıpkı III.Selim ve II. Mahmut da olduğu gibi Sultan Abdülaziz de Avrupa askeri yönden örnek alınacak bir dünya olarak ortaya konmuş. Abdülaziz'in Avrupa'yı örnek olarak memleketimizi geliştirdiği ifade edilmiştir. Bu tarihi hadiseler anlatılırken, Avrupa'dan *'Düvel'i Muazzama'* olarak bahsedilmesi de kanaatimizce Avrupa'nın mutlak üstünlüğünün tezahürüdür.

*''Sultan Abdülaziz'in efkar-ı askeriyesi var idi. Ordunun tanzim ve tensîki ile kuvvetli bir orduya ve mükemmel bir donanmaya malik olmak başlıca emeli idi. Afrika ve Avrupa'da o vakitler yeni icad olunan iğneli ve martini tüfengleriyle Osmanlı Ordularını teslih ettiği gibi Avrupa'dan zırhlı gemiler mübâyaa ederek Osmanlı Devleti'ni düvel-i muazzama meyanına idhâle muvaffak oldu.''*[350]

*''Devletimizin kuvvetli bir hükümet haline gelmesi içun bahri ve berri birçok ıslahata lüzum görüldüğü cihetle Sultan Aziz olvakitler Avrupa'da yeni yeni icad edilmiş olan toplar ve kuyruktan dolar Martini tüfengleri alarak askeri bunlarla silahlandırdığı gibi bir haylide zırhlı gemiler mübâyaasıyla donanmamızı kuvvetlendirmiştir.''*[351]

*''İşte bu suretle Devlet-i Osmaniyye düvel-i muazzama arasında kuvvetce ehemmiyetli bir mevki tutub bahriyemiz İngiltere'den sonra ikinci*

[348] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.108-109.
[349] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.195.
[350] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.138.
[351] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.199.

*dereceyi buldu. Bundan başka tershane ve tophanede dahi yeni usullerde toplar dökmek ve zırhlı gemiler yapmak içun fabrikalar yapıldı.''*[352]

İncelediğimiz tarih dersi kitaplarında Avrupa medeniyetine ayak uydurmanın faziletleri anlatılırken, ısrarla *'şark meselesi'* tabirine yer verilmemiştir. Avrupalıların Osmanlılar üzerindeki emelleri anlatılırken bu tabir kullanılmadığı gibi İngiliz ve Rusların işgal ettiği topraklardan bahsedilirken de bu kelime kullanılmaktan kaçınılmıştır:

*''Hindistan'daki krallıkları birer birer zapt eylediler. Üç yüz milyonluk tebaya hakim oldular. Hindistan'a ticaret için gittiler. İngilizler burada yerlilerden kendi birliklerini vücuda getirdiler. Ruslar Kafkas dağlarından, İngilizler Himalaya dağlarından ileri gitmediler. İran, Afganistan, Türkistan Ruslar'da bulunuyordu. Ruslar bir taraftan İstanbul'a da göz koymuşlardı. İngilizler buna mani oldular.''*[353]

Görüldüğü üzere Rus ve İngilizlerin sömürgecilik faaliyetlerindeki mücadelesi anlatılırken, şark meselesi tabiri kullanılmamış, toprakları işgal ettiklerine değinilmemiştir. Bu noktada da ders kitaplarının Avrupamerkezci tarih tasavvuru ile yazıldığı ayan beyan ortaya çıkmaktadır. Yalnızca Ahmet Refik, *'Küçük Tarih-i Osmani'* isimli çalışmasında, Şark meselesine yer vermiştir. Yazarın, yazdığı tarih-i umumide şark meselesi tabirine yer vermeyip, Osmanlı tarihi kitabında yer vermesi ziyadesiyle ilginçtir:

*''Ahval-i harbiyemiz pek fena idi. Devletin hududu evvelce (Viyana)'ya dayanırken, Macaristan da elimizden çıktı. Avusturyalılar Tuna'ya kadar ilerledi. Ruslar küçük bir devlet iken, Büyük Petro sayesinde büyüdüler. Daha sonra onlarda bize hücum ettiler. Ordumuz bozulmuş, hazinemizde para kalmamıştı. Evvelce kendilerini mağlup ettiğimiz devletler bu fırsattan istifade ettiler. Askerlerini mükemmelleştirdiler; kendilerinden feth ettiğimiz yerleri birer birer elimizden aldılar. Memleketimiz gittikçe küçüldü. Avusturya tarafları kuvvetleştirilecek iken, boş yere İran ile*

[352] Nüzhet, *Yeni Küçük Osmanlı Tarihi*, s.49.
[353] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.143

*uğraşıldı. Avusturya ile Rusya beraber olarak bizi pek çok defa bozdular. Eski bozgunluklarının acısını çıkarmaya çalıştılar. Yeniçerilerin isyanları bizi perişan etti. Memleket karışıklıktan kurtarılamadı. Eski aldığımız yerler birer birer elimizden çıktı. Devletin eski şerefi kalmadı. Avrupalılar memleketimizi paylaşmak istediler. Fakat bir türlü uyuşamadılar; buna da (Şark Meselesi) dediler ki, bu meseleyi bitirmek demek, memleketimizi paylaşmak, bizi Avrupa'dan çıkarmak için uyuşmak demekti.''*[354]

Yusuf Akçura'ya göre Şark meselesi bütün Avrupa'nın üzerinde ortak çalıştığı bir meseledir ve bütün Avrupa'nın faaliyetlerini kapsar.

*''Nihayet bütün Avrupa büyük devletlerinin müştereken halline çalıştıkları, bizi yakından alakadar eden bir mesele-i tarihiyeden bahsetmek isterim ki o da Şark meselesidir. Şark meselesi Yalnız Fransa'nın, yalnız İngiltere'nin, yalnız Almanya'nın, hareket ve faaliyetlerinde yer tutmaz. Bütün Avrupa devletleri Şarkla meşgul olurlar. Şark meselesinin amillerindendir.Şark meselesi, yani garp akvamının şarkı istilaya, şarkı istismara, şark kavimlerini yutmaya yöneliktir ki tekrar ediyorum faaliyet bir devlet veya millete has değildir. Bütün Avrupa kavim ve milletlerinin bilhassa 18. Ve 19.Asırda alakadar oldukları bir meseledir. ''*[355]

Şark meselesine kadar olan süreçte tespit ettiğimiz önemli hususlardan birisi de devletlerin yaptığı savaşlarda ve toprak kazanımlarında kullanılan dilin devletten devlete farklılık arz etmesidir. Osmanlı Devleti'nin anlatıldığı dönemlerde; sözgelimi, *'Osmanlı, Mora'yı, Eflak'ı, Mısır'ı işgal eyledi'* gibi ifadeler kullanılırken, Avrupalı devletlerin aynı faaliyetleri anlatılırken; örneğin, *'Napolyon Mısır'a asker çıkardı'*, *'İngilizler Hindistan'a çıkarma yaptı'* gibi ifadeler kullanılmıştır. Görüldüğü üzere Avrupalılar herhangi bir yeri işgal eylemez, oraya medeniyet götürür. Avrupalılar dışındaki devletler ise bir yere asker gönderdiğinde orayı işgal eylemiş demektir. Bu husus incelediğimiz bütün tarih dersi kitaplarında kendisine yer bulmuştur.

---

[354] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.93-94.
[355] Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi Notları...*, s.42.

## 2- Osmanlı'da Reform Hareketleri Üzerine

Osmanlı Devleti 18. yüzyıl itibariyle Avrupa'nın kaydettiği gelişmeyi takip etmeye başlamış ve 19. yüzyılda bu gelişmeleri kendi sınırlarında tatbik etmeye girişmiştir. Bu durum 1908 – 1913 yılları arasında yayınlanan tarih dersi kitaplarında da kendisini hissettirmiştir. Yapılan reformların Osmanlı devletini modernleştirdiği ve Düvel-i Muazzama ile rekabet etmesini kolaylaştıracağı algısı ders kitaplarının hemen hepsinde mevcuttur. Bu yüzdendir ki Avrupalı/Batılı olma yolunda yapılan reformlar, Lale devrini dışarıda bırakacak olursak müspet bir dille incelenmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1913) tarih dersi kitaplarında modernleşme süreci genel itibariyle III. Selim dönemi ile başlatılmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nde Batı'nın örnek alınması, yeniliklerin memlekete girmesi aşamasında Lale Devri'nin (III. Ahmet Dönemi)[356] önemini göz önünde bulundurursak eserlerde bu devire nasıl bakıldığını incelememizin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bahsi geçen devir ders kitaplarında çoğunlukla müsriflik olarak belirtilmiş ve olumsuz bir bakış açısı ile anlatılmıştır:

> *"İstanbul'da herkes rahat ve huzura daldı. Lale sefahati denilen ve mülk ve millete en büyük zararı dokunan eğlenceler bu zamanda sadrazam olan (Damat İbrahim) Paşa yadigârıdır."*[357]

Bu devre bakış açısının olumsuz olmasının yanında döneme ait yeniliklere İbrahim Müteferrika'nın matbaayı kurmasının haricinde yer verilmemiştir:

> *"Ahmed Salis zamanında memleketimize Avrupa medeniyeti girmeye başladı. İstanbul'da ilk defa olarak Macarlı İbrahim Müteferrika tarafından matbaa açıldı. O zamana kadar hep kitaplar yazma olduğu halde o andan itibaren matbaalarda basıldı."* [358]

Lale devrinde Osmanlı Devleti'nin geçirdiği sürecin menfii bir dille anlatılması dönemin devlet idarecilerinin *'müsriflik'* yaparak devlete ekonomik

---

[356] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s.10.
[357] Ahmed Rasim, *Resimli Ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani*, İstanbul 1329-1911, s.61.
[358] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.83.

yönden zarar verdiği ve eğlence kültürünün yerleşmesi ile sosyal düzenin bozulduğu düşünceleri ile açıklanabilir. Esasında Lale Devri diye bildiğimiz dönem Osmanlı Devleti'nin modernleşme yolunda ilk adımları olarak kabul edilebilir. Şerif Mardin'e göre Lale Devri, Osmanlı modernleşmesinin ilk devresidir ve Batı'nın askeri teknik anlamında Osmanlı'dan daha ileri duruma gelmeye başladığı düşüncesi ilk kez bu dönemde akılcı bir yaklaşım ile dillendirilmeye başlamıştır.[359]

Lale Devri'nin eleştirildiği tarih dersi kitaplarında modernleşme sürecinin başlatıldığı III. Selim ve dönemi hakkında ise olumlu bir anlatım tarzı benimsenmektedir. Dönemin yeniliklerini baltalamaya çalışan devlet idarecileri ve bilhassa Nizam-ı Cedid hareketine karşı başlayan Kabakçı Mustafa isyanı için kullanılan aşağılayıcı, küçümseyici dil tarih dersi kitaplarında oldukça baskındır. Kitaplarda, III. Selim'in karakteri ve ıslahat faaliyetleri için şöyle denilmiştir:

> *"Sultan III. Selim pek akıllı idi ve Avrupalıların ilerlemişinin sebeplerini ve bizim geri kalmamızı anlamış olduğundan devleti düzeltmek için ne lazımsa onu yaptı. Nizam-ı Cedid namıyla talimli asker ihdas etti. Mühendishane ve bahriye mekteplerini açıp Avrupa'dan havaceler getirtti. Yeniden gemiler yapmak için büyük havuzlar yaptırdı. Hasılı devleti Avrupalılara karşı koyacak bir hale getirdi"*[360]

> *''Selim Salis memleketimizde birçok mektepler açtırdı. Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart ile dost oldu. Yeniçerileri ortadan kaldırıp ordumuzu gençleştirmek istedi. Memleketimize Avrupa'dan muallimler getirtti. Fakat ahali müteassıb olduğundan hiçbir şeye muvaffak olamadı. Milleti ileri götürmek için ne yaptı ise boşa gitti.''*[361]

Kurulan Nizam-ı Cedid ordusu için Akka Kalesi'nde Napolyon'a karşı gerçekleştirilen başarılı savunma sonrasında: *"Şu hâl Nizam-ı Cedid askerinin ne*

---

[359] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi,* s.10.
[360] Ahmed Reşit, *Tarih-i Osmani Okuyorum*, Kasbar Matbaası, 1328-1910, s.35.
[361] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*,s.101.

*derecelerde işe yaradığını birçok kimselere anlattı''*[362] denilirken, isyancı Yeniçeri ve Kabakçı Mustafa için şöyle denilmiştir:

> *''Devletimiz bu derece karışık bir halde bulunduğu sırada dahilde de fesat çıktı. Yeniçeriler Nizam-ı Cedid askerini çekemediler. Şeyhülislamın teşviki ile ahaliyi Nizam-ı Cedid aleyhine sevk ettiler. Kendileri cahil ve zorba olduklarından Nizam-ı Cedid kaldıkça kendilerinin işe yaramayacaklarını anladılar. Nizam-ı Cedid in kaldırılması için isyan ettiler. Rast geldikleri ahaliyi soydular. Kabakçı Mustafa namında birini kendilerine reis yaptılar. Nizam-ı Cedid askerlerini öldürmeye başladılar. Daha sonra saraya hücum ettiler. Hükumet Nizam-ı Cedid'i çoğaltıp Yeniçerileri kâmilen ortadan kaldıracak kadar kuvvet bulamamıştı. Bunun üzerine Sultan Selim çârnâçâr Yeniçerilerin istediklerini yapmaya mecbur oldu. Nizam-ı Cedid'in kalktığını ahaliye ilan etti. Asi Yeniçeriler kendi faideleri için devletimizi büyük bir felakete ittiler.''*[363]

> *''Ancak bu iş Yeniçeri azgınlarının işine gelmediğinden boğaz yamaklarından Kabakçı'nın çıkardığı fitne üzerine Sultan Selim tahttan indi ve Nizam-ı Cedid Ocağı ve yeni usuller bütün bütün ortadan kaldırıldı''.*[364]

1839 yılında Mustafa Reşid Paşa'nın girişimi ile ilan edilen Tanzimat Fermanı hakkında ise:

> *''Ahaliye hürriyet verildi. İslamlarla Hristiyanların kardeş gibi geçinmeleri, aralarında insanlıkça hiçbir fark olmadığı anlatıldı. Bu hareketimiz Avrupalıların pek hoşuna gitti. Milletimiz terakki yolunu tuttu.''* [365] denmiştir.

> *''Mustafa Reşid Paşa'nın himmetiyle Gülhane'de Hatt-ı Hümayun okunup Tanzimat-ı Hayriyye ilan edildi. Avrupalılar bundan çok*

[362] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Osmani*, İkram Matbaası, 1327-1909, s.104.
[363] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.99-100.
[364] Ahmet Reşit, *Tarih-i Osmani Okuyorum*, s.35.
[365] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.108-109.

*hoşlandılar. Bu gayretli padişah Reşid Paşa gibi bir sadrazama malik olduğundan Avrupalılar bizden tarafa olmuşlar idi.*[366]

*''Sadrazam Reşid Paşa'nın himmetiyle Gülhane'de Hatt-ı Hümayun okundu. Bunda İslam Hristiyan tebaamızın kanun nazarında bir olduğu ve kimsenin malına canına dokunulmayacağı ilan edilerek Avrupalıların hakkımızdaki fena fikirleri ortadan kaldırıldı''*[367]

Tanzimat fermanı hususunda kullanılan dil bizce ziyadesiyle ilginçtir. Fermanın ilan edilmesiyle Avrupalıların bizden taraf olduğu, Avrupalıların hoşuna giden bir hareket yaparak büyük bir devlet olduğumuz ve Avrupalıların fikirlerini değiştirdiğimiz gibi ifadeler, Avrupa/Batı kavramının öykündüğümüz bir değer olduğu ortaya çıkmaktadır.

Abdülaziz dönemi ise Reşid, Ali ve Fuat Paşa'lar öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı aşamada değerlendirilmiştir. Reşid Paşa için:

*"Fransa'da birçok zaman oturmuş, onların nasıl ilerlediklerini görmüştü. Sonra memleketimize de Fransızların usulünü tatbik etti. Devlet şeref kazanmaya başladı."*[368] denilirken Ali ve Fuat Paşaların da *"büyük himmetler gösterdiğinden"*[369] söz edilmiştir. Adı geçen paşaların var olduğu dönemlerde Abdülaziz'in Avrupa'ya seyahat eden ilk padişah olması burada gördüklerini memlekette tatbik etmeye çalışması övgü ile anlatılırken paşaların vefatından sonra yönetimi tek başına ele alması eleştiri ile ortaya koyulmuştur:

*"Abdülaziz yalnız başına kalınca devleti istediği gibi idare etmeye başladı. Milletin parasını israf etti. Hiç yoktan saraylar, köşkler yaptırdı. Vükelaya, büyük adamlara hakaret etti. Devletin hazinesinde bir para kalmadı. Millet ezildikçe ezildi."*[370]

---

[366] Ahmet Reşit, *Tarih-i Osmani Okuyorum*, s.38-39.
[367] Nüzhet, *Yeni Küçük Osmanlı Tarihi*, Vezir Hanı 48 Numaralı Matbaa, İstanbul 1225, s.47.
[368] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.111.
[369] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.111.
[370] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.112-113.

Abdülaziz'in bu şekilde hareket etmesine karşın Genç Osmanlıların ortaya koyduğu hareketler takdir edilerek onlardan şu şekilde bahsedilmiştir:

> *"Şu ahval ile devletin fena ve çıkmaz bir yola girdiğini herkes göremeyip ancak parlak fikirli bir takım gençler bunu his ile şikâyette bulunuyordu. Bunların birçoğu Avrupa'ya giderek hükumet adamları aleyhine gazeteler çıkarmaya, halkın fikrini açmaya çalıştılar. İşte bunlara (Yeni Osmanlılar) veya (Jön Türkler) denilir ki fikir açmak hususunda bunların çok himmet ve hidmeti görüldü. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal Beg, Ali Suavi Efendi, Ziya Paşa, Şinasi Efendi bunlardandı."*[371]

Eserlerde Abdülaziz döneminde eğitim alanında yapılan yeniliklere devam edildiği: *"Ahalinin fikrini uyandırmak için mektepler açtırttı. Reşid Paşa Fransa'da bir çok zaman oturmuş, onların nasıl ilerlediğini görmüştü. Sonra memleketimize de Fransızların usulünü tatbik etti. Devlet, şeref kazanmaya başladı."* [372] cümlesinden anlaşılmaktadır. Eğitimde Fransızların örnek alınması muhtemeldir ki Fransız İhtilali'nin etkilerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bilhassa Balkanlarda yaşadığı isyanlar ve nihayetinde parçalanma süreci, aynı zamanda devleti Fransa'yı takibe sürüklemiş ve Avrupa'nın pek çok bölgesinde etkisini hissettiren ihtilalin sonuçları örnek alınmıştır.

Daha III. Selim döneminde askeri alanda başlayan Fransız reformlarını takip süreci Abdülaziz döneminde eğitim alanında yapılan reformları takip ile devam etmiştir. Dönemin önemli aydınları Ali ve Fuat Paşalar, Mithat Paşa, Abdullah Cevdet ve Genç Osmanlılar aralarında çok ciddi görüş ayrılıkları var olmasına rağmen Avrupa'da cereyan eden genel durum karşısında devletin uyguladığı reformların başarıya ulaşabilmesi için eğitimin önemi konusunda birleşmiş ve 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin hazırlanmasına öncülük etmişlerdir. [373] Genel olarak nizamname: *"dinler ve milliyetler arası ortaöğretim okulları*

---

[371] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Osmani*,s.129.
[372] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.111.
[373] İbrahim Caner Türk, Mine Çağır, ''1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri'', *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.11, 2017, s.64.

*açılması, fen, tarih, hukuk, idare okutacak bir üniversite kurulması ve genel kitaplıkların açılmasını"* [374] kapsamaktaydı.

Genel anlamda daha önceki eğitim reformları gibi sadece İstanbul'u kapsamamakta ve ülke genelini hedeflemekte olan bu nizamname ile Osmanlı Devleti eğitimi ilk kez sistemleştirecek bir adım atmış ve etkisini uzun süre hissettirecek bir takım kurallar ortaya koymuştur. İmparatorluk çapında Sıbyan, Rüştiye, İdadi ve Sultaniler açılması öngörülürken, İstanbul'da ise daha önce temeli atılan fakat bitirelemeyen Darülfünun'un yanı sıra Darülmuallimin, Darülmuallimat ve Kız Rüştiyelerinin de açılmasını planlamıştır. [375]

İncelediğimiz ders kitaplarında Abdülhamid döneminin de devamlı surette eleştirildiği görülmektedir:

> *''Sultan V. Murad vefat ettikten sonra Abdülhamid sâni tahta çıktı. Abdülhamid tahta çıktığı zaman Kanun-i Esasi'yi ilan ile millete hürriyet vermiş idi. (1293/1876) Millet buna çok sevinmişti. Fakat bu sevinç çok sürmemiştir. Abdülhamid damarlarındaki istibdat kanının hükmünü icra için millet meclisini kapattı, mebusları sürdürdü. Hasılı millete 33 sene kan ağlattı.''*[376]

> *"Millet buna hiç ses çıkaramadı. Abdülhamid, milletin başına birçok hafiyeler musallat etti. Bunlarla hürriyeti seven, milletin ilerlediğini isteyen parlak fikirli adamların evlerini bastırdı. Bazılarını Yemen'e, Fizan'a sürdürdü; bazılarını Marmara Denizi'ne attırdı. Mithad Paşa'yı Yemen'e sürdü. Milletin ahlakını bozmak için elinden geleni yapmaktan geri kalmadı. Kardeşi Sultan Murad'ı otuz üç sene Çırağan Sarayı'na hapis etti. Sultan Murad vefat ettiği zaman cenazesini dört hafiye ile kaldırttı. Sultan Murad'a acıyanları sürgüne gönderdi. Mekteplerde fikir açacak kitaplar okutturmadı. Tarih büsbütün yasak oldu. Birçok kitapları ateşe yaktırdı. Milletin parasını hafiyelere dağıttı. Devletin ilerlemesi için her şey mevcud iken, Abdülhamid*

[374] Niyazi Berkes, *a.g.e*, s.237.
[375] İbrahim Caner Türk, Mine Çağır, *a.g.m*, s.66.
[376] Ahmet Reşit, *Tarih-i Osmani Okuyorum*, s.40.

*kendini tahttan indirmesinler diye kimseye göz açtırmadı. Hain olduğu için kalbine korku girdi. Otuz üç sene sarayına kapandı. Sarayından verdiği iradelerle milleti kahr etti. Nihayet Mithad Paşa'yı Taif'te boğdurdu.*[377]

Yine Abdülhamid dönemindeki 93 Harbi(1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) için şöyle söylenmektedir:

*''Ruslar Ayastefanos önüne, İstanbul kapılarına kadar geldiler. Sultan Abdülhamid mütareke istedi ve Rus Çarı'nın her teklifine razı oldu. Ayastefanos ile yapılan muahede mucibince Sırbistan ile Romanya'nın istiklali ilan edildi. Bulgaristan üç kısma ayrıldı. Türkiye'nin Rumeli'deki birliği elden gitti. Abdülhamid'in politikaları ve basiretsizliği neticesinde millet parçalandı.''*[378]

*''Ruslar Plevne'den sonra ilerlediler. İstanbul önlerine kadar geldiler. Bizi kendileriyle uzlaşmaya mecbur ettiler. Elimizden güzel yerlerimizi aldılar. Bizi kendileriyle uzlaşmaya mecbur ettiler. Elimizden güzel yerlerimizi aldılar, devletimizi zayıf düşürdüler. Sultan Abdülhamid Han'ın basiretsizliğinin kurbanı olduk. Atalarımızın kan dökerek aldıkları yerleri Bulgarlara, Romanyalılara, Karadağlılara teslim ettik.''* [379]

*''Abdülhamid'in korkaklığı muharebeyi mağlubiyetimizle neticelendirdi. Ayastefanos Muahedesi ve Berlin Kongresi ile milletimiz parçalandı. Muharebeden sonra Abdülhamid istibdadı arttı vehmî galip olduğundan birçok insanları sürdü. Milletin fedakar yavrularını zindanlarda çürüttü. Saray halkı her türlü fenalığa alet oluyorlar idi. İsrafatına milletin hazinesi kifayet etmiyor idi. Mithat Paşa gibi fedakar vezirleri yanına uğratmayıp Taif zindanlarında boğdurdu. Hasılı devr-i istibdadın muzalleli yazmakla bitmez. Bir çok gençler Avrupa'ya firar ederek oradan milleti uyandırmaya başladılar. Akıbetinde millet içinde fikirli adamlar çoğaldı. Herkes istibdadın yıkılmasına dört gözle bakıyorlar idi. 1324 Temmuz'unun*

---

[377] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.120-121.
[378] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.137.
[379] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.196.

*onunda Rumeli'de doğan hürriyet güneşi derhal heykel istibdadı temelinden yıkıp milletin hakk-ı sarihi olan hürriyetin iadesiyle gönüllere ferah vermiştir.*[380]

*''Millet meclisinin açılmasından sonra Rusya devleti devletimize ilan-ı harb ederek orduları Tuna'yı geçub Rum İli'ye yayıldı. Askerimiz bir bir Moskofları perişan ve hele Plevne'de kahramanlıklarını âleme ilan ettiler ise de Abdülhamid'in korkaklığı ve tedbirsizliği ve askeri Yıldız'dan kumanda etmek gibi yolsuzluklara kalkışması mağlubiyetimizi netice verdi ve Ayastefanos ve Berlin muahedelerini kabule mecburiyet gösterdi''.*[381]

II. Abdülhamid dönemi ise her konuda olduğu gibi eğitim konusunda da en çok eleştirilen dönem olarak karşımıza çıkmaktadır: *"Kullandığı hafiyelere verilen paralar ile beş on darülfünun yapılabilir iken bütün mektepleri kapatacak bir hale getirdi."*[382] Bir diğer eserde ise özellikle Abdülhamid Han'ın tarih derslerine karşı takındığı tutum eleştirilmiştir: *"Tarih büsbütün yasak oldu. Birçok kitapları ateşe yaktırdı."*[383]

Tam bu noktada incelediğimiz tarih dersi kitaplarına bir şerh düşmenin isabetli olacağı kanaatindeyiz. Elbette incelediğimiz tarih dersi kitaplarının, İkinci Meşrutiyetin vermiş olduğu hürriyet havasında ve yeni yönetimin gölgesinde yazılması hasebiyle Abdülhamit döneminin her açıdan eleştirilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Netice itibariyle, Abdulhamit'in yönetimden el çektirilmesi ile özellikle neşriyat ve eğitim hususlarında serbestlik ve büyük gelişmeler yaşanmıştır. Ancak ders kitaplarında bahsedildiğinin aksine Sultan Abdulhamit'in eğitim konusunda çok büyük hizmetler ettiğini belirtmek gerekmektedir.

Abdülhamit döneminde kurulan yeni okullarda öğrenci sayısı fazlasıyla artmıştır. 28 yıl içerisinde sadece rüştiyelerde okuyanların sayısı dört katına çıkmış, kız öğretmen okulları açılarak, kızların eğitim almasının önü açılmıştır.[384]Bununla

---

[380] Ahmet Reşit, *Tarih-i Osmani Okuyorum*, s.41,42,43.
[381] Nüzhet, *Yeni Küçük Osmanlı Tarihi, s.52.*
[382] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Osmani*,s.134.
[383] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s. 120.
[384] Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I* , Cumhuriyet Yayınları, Ankara 2006,s.38.

birlikte okullarda okuyan öğrencilerin yabancı dil bilenlerinin sayısında da artış görülmüştür. Sultan Abdülhamit için batıcılık,batının tekniğini, idari sistemini, askeri teşkilatını ve eğitimini almaktır. Bu nokta-i nazarda Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiyenin programları geliştirilmiş, okullarda bilgili bir kuşak yetişmesi sağlanmıştır. Her üç kuruluşun öğrencileri de batıyı esas güç kaynağı olarak görmüşlerdir. [385]

II. Abdülhamid yönetimine muhalefet eden Genç Osmanlılar eserlerin hemen hemen tamamında desteklenerek öğrencilerin örnek alması gereken kişiler olarak ön plana çıkarılmaktadır:

> *"...Milletin bu haline dayanamayan vatanperverler birer birer Avrupa'ya kaçtılar. Burada gazeteler, kitaplar bastırarak ahalinin fikrini açmaya çalıştılar. Abdülhamid'in ne kadar zalim bir padişah olduğunu millete anlattılar. Abdülhamid bunları elde etmek istedi. Avrupa'ya hafiyeler gönderdi. Paralar vaat etti. Fakat bir türlü muvaffak olamadı. Yeni Osmanlılar mütemadiyen çalıştılar. Her sefalete katlandılar. Milleti Abdülhamid'in zulmünden kurtarmak için ne lazımsa yapmakta kusur etmediler.''*[386]

> *'' Bu devirde edebiyat ve ilim oldukça terakki etti. Selim Salis birçok mektepler açtıdı. Hevace ishak gibi alimler, Akif Paşa, Şinasi, Kemal Beg, Ziya Paşa gibi edipler yetişti. Kemal Beg lisanımızı pek ziyade düzeltti. Millete vatan muhabbetini öğretti. Yeni Osmanlılar içinde pek büyük bir nam kazandı. Vatanımızın en büyük, en parlak bir şairi oldu. Fakat sanayi ve ticaret hiç terakki edemedi. Bunun için milletimiz daima fakir kaldı''.*[387]

Genç Osmanlıların hürriyeti getirmek istemelerinin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğunda bir meşveret meclisi kurulmasını sağlayarak bir kuvvetler ayrılığı sağlamaya çalışmışlardır. Amaçlanan, *'Babıali Üst Bürokrasisi'* kurmak ve anayasa

---

[385] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s.15.
[386] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s. 121-122.
[387] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s. 126.

ile Osmanlı devletini bir kanun devleti haline getirmektir. [388] Genç Osmanlıların, Osmanlı'yı bir kanun devleti haline getirmek istemeleri ve nihayetinde 1908 yılında Meşrutiyetin ilanı ile amaçlarına ulaşmalarındandır ki incelediğimiz ders kitaplarında Genç Osmanlılar hareketi devletin geleceğini kurtaran ve Osmanlı'yı ileriye taşıyan bir hareket olarak anlatılmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in 24 Temmuz'da Kanuni Esasi uyarınca Meclis-i Mebusan'ın açılmasını ve hemen seçime gidilmesini emreden bir ferman yayınlamıştır. İkinci Meşrutiyetin önemli bir ayağı olan bu vaka eserlerde şöyle anlatılmıştır:

> *"... Rumeli'de Sultan Hamid aleyhine bir cereyan hasıl oldu Gen Türkler (İttihat ve Terakki Cemiyeti) namıyla bir cemiyet teşkil etmişlerdi. Bu muhterem cemiyet faaliyete geldi. Memlekette büyük bir ihtilal çıkacak idi. Sultan Hamid korktu. 1324 senesi Temmuz'unun onunda Sultan Hamid gasp ettiği Kanun-i Esasi'yi millete verdi. Bu senenin Kanun-u Evvelin başında (Meclis-i Mebusan) açıldı. Fakat Sultan Hamid ile taraftarları el altından iş görüyorlardı. 1325 senesi Mart'ının otuz birinci günü İstanbul'da bir askeri ihtilal zuhur etti. Asker aldatılmış idi. Yollarda 'şeriat isteriz' diye bağırıyorlardı. Halbuki şeriatımız meydanda duruyordu. Meşrutiyet şeriatın eseridir. (Sultan Hamid) cahil halkı bu suretle ayağa kaldırıp yine eskisi gibi idareyi eline almak istiyordu.*
>
> *İstanbul tam on bir gün dehşet içinde kaldı. Fakat Rumeli'de bulunan kahraman askerlerimiz bu hileyi anladılar. Üçüncü ve ikinci ordu kahramanları (Mahmud Şevket) Paşa gibi hamiyetli emarenin kumandasında olarak İstanbul'a geldiler. Nisan'ın on birinci Cuma ertesi sabahı şehre girerek asi askerleri tedip ettiler. Üç gün sonra da (Sultan Hamid)i hal' ederek Selanik'e yolladılar. Meşrutiyetimizi, Kanun-i Esasi'mizi yeniden istirdad ettiler. "*[389]

[388] Şerif Mardin, *Jön Türklerin...*, s.33.
[389] Ahmed Rasim, *Resimli Ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani*, s.80-81.

Meşrutiyetin önemini anlatan cümleler neredeyse bütün ders kitaplarında karşımıza çıkmaktadır:

*"10 Temmuz'da zindanlarda inleyen biçareler, sürgünde bulunan zavallılar kurtuldular. Artık çalışmak, vatana, millete, serbest serbest hizmet etmek zamanı geldi. Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Rum; Ermeni, Yahudi, hepsi (Osmanlı) namı altında ittihad ettiler. Bundan böyle müsavat, adalet, uhuvvet cari olarak, herkes nazar-ı kanunda bir tutulacaktır."*[390]

*"Şimdi padişahımız Sultan Mehmed Han Hamis'tir. Milletmizin pederi, ordularımızın başkumandanı odur. Bütün arzusu milleti hür yaşatmak, terakki ettirmektir. Padişahımızı sevelim. Vatanımıza el birliği ile hizmet edelim!"*[391]

*''Abdülhamid'in son zamanlarında istibdad olanca kuvvetiyle devam etmekte ve Makedonya ahvali ehemmiyet-i mahsusa peyda ettiği gibi Reval mülakatı dahi vuku bularak devletimizin inkıraz bulacağı hamiyetli Osmanlılar ve İttihad ve Terakki cemiyeti erkânı tarafından his edildiğinden artık Kanun-i Esasi'nin ilanı ile Abdülhamid'in idare-i zalimanesine nihayet verilmek zamanı gelmekle 10 Temmuz sene 1224 tarihinde cebren Kanun-i Esasi ilan olunarak milletimiz meşrutiyet-i idareye yeniden nail oldu. Ve biraz sonra sözünde durmayan ve milletin saadet halini arzu etmeyen Abdülhamid verilen fetva-i şerif mucibince hal' olunarak Sultan Mehmed (Reşad) Han Hamis Hazretleri taht-ı Osmani'ye cülus buyurmuştur.''*[392]

II. Meşrutiyet'in aleyhinde bir ayaklanma olan 31 Mart Ayaklanması için ise:

*"Asker aldatılmış idi. Yollarda 'şeriat isteriz' diye bağırıyorlardı. Halbuki şeriatımız meydanda duruyordu. Meşrutiyet şeriatın eseridir.*

---

[390] Ahmed Rasim, *Resimli Ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani*, s.79.
[391] Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani, s.123.*
[392] Nüzhet, *Yeni Küçük Osmanlı Tarihi, s.54.*

*(Sultan Hamid) cahil halkı bu suretle ayağa kaldırıp yine eskisi gibi idareyi eline almak istiyordu.''*[393]

*''Hadise-i İrticaiye'yi Abdülhamid yanlısı ve milletin Terakki ve tealisini hazmedemeyen erbab-ı fesat çıkardı. Bir de derviş vahdeti namında bir serseri İttihat-ı Muhammedi namı altında Volkan Cemiyyeti teşkil edip, Volkan namıyla bir de gazete çıkardı. Şeriat isteriz, İttihat ve Terakki Cemiyeti hepimizi dinsiz yapacak diyerek İstanbul'daki avcı taburlarını yanlarına çektiler.''*[394]

Yaşanan olayların ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine yerine Sultan V. Mehmed'in tahta geçmesi ise şu şekilde anlatılmıştır:

*"Şehzade Reşad Efendi (Beşinci Sultan Mehmed) unvanıyla Osmanlı tahtına çıktı. Devletin hayatı tazelendi. Müsavat, adalet, uhuvvet kelimeleri yani her Osmanlının din ve mezhep farkı olmaksızın kanun nazarında bir olduğunu bildiren esaslar hükmetmeye başladı.''*[395]

Çalışmamızın bu bölümünde, Osmanlı'daki reform hareketlerini, daha ziyade Tarih-i Osmaniler üzerinden anlatmaya gayret ettik. Tarih-i Osmaniler, dil ve üslup bakımından Osmanlı'nın reform hareketlerine müspet bir açıdan yaklaşmaktadır. Ancak umumi tarihlerde de durum farksızdır. Örneğin, Ali Reşat ve Ali Seydi'nin umumi tarih kitabında, Midhad Paşa, *'şehid-i hürriyet'* olarak anılmış Yeni Osmanlılar hareketinden de övgü ile bahsedilmiştir. Keza Abdulhamit dönemi sert bir üslupla eleştirilmektedir. 31 Mart olayını çıkartanlar, Kabakçı Mustafa isyanını çıkartanlarla bir tutulmuş, Abdülhamit döneminde, istibdat dönemi yüzünden Müslümanların gayrimüslimler karşısında ilerleyemediğine değinilmiştir.[396]

Ders kitaplarını yenilik hareketleri ve modernleşme bağlamında incelediğimiz vakit, Avrupa'ya öykünerek ortaya koyduğumuz başta askeri olmak

[393] Ahmet Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*,s.121-122.
[394] Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani*, s.58-64.
[395] Ahmet Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, s.81.
[396] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.176,178,205, 206.

üzere neredeyse bütün yenilikler müspet bir biçimde değerlendirilmiştir. Hülasa III.Selim, Nizam-ı Cedid reformunu ortaya koyan bir kahramandır ve Avrupalıların ilerleme sebeplerini tespit ettiği için büyük bir padişahtır. Keza Fransa İmparatoru Napolyon ile dostluğu da önemli bir husus olarak anlatılmıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanının başat aktörü olan Mustafa Reşit Paşa, Avrupa'da gördüklerini tatbik eden ve okullar açtırarak Osmanlı'yı yücelten büyük bir devlet adamıdır. Keza bu dönemde bürokrasinin en güçlü figürleri olan Ali ve Fuat Paşalar da devamlı surette övgüye mazhar olmuştur. Sultan Abdülhamid, hemen her behiste eleştirilere maruz kalırken, *'devleti uçuruma sürükleyen', 'kanında istibdat akan', 'hürriyetin önündeki engel'* gibi ifadelerle ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Genç Osmanlılar hareketine öncülük eden, hürriyet fikrinin savunucusu kişiler, milleti Sultan Abdülhamit'in zulmünden kurtarmak için mücadele eden aydın kişiler olarak anlatılmıştır. Bilhassa Namık Kemal, Ali Suavi, Şinasi Efendi, Ziya Paşa gibi kimseler Avrupa'ya giderek, Türk halkının gözünü açmaya çalışan kimseler olarak anlatılmış, hürriyet yolunda mücadele eden abidevi şahsiyetler olarak anılmışlardır. Meşruti yönetim tarzı ve Kanun-i Esasi Osmanlı'yı çağdaş devlet yapan faktörler olarak anlatılmıştır.

Avrupamerkezci tarih yazımının tam da bu noktada karşımıza çıktığını söylemek yanlış olmaz. Batı, bilhassa Fransa örnek alınması gereken devlettir ve Mustafa Reşit Paşa ile yanındaki devlet adamların Fransa'da yaşadıkları dönemde gördüklerini Türkiye'ye getirerek, büyük bir iş yaptıkları devamlı surette vurgulanmıştır. Yani Genç Osmanlılar, Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar Fransa'yı örnek aldıkları nispette güçlü figürlerdir. Bununla beraber Genç Osmanlılar hareketi mensupları Avrupa'da tatbik ettikleri fikirleri Türkiye'ye getirdikleri için övgüye mazhar olmuştur. Fransız İhtilalinin getirdiği hürriyet fikirlerinin ders kitaplarını kaleme alan tarihçilerde hayranlık uyandırdığı aşikardır.

# C. BALKAN SAVAŞLARI VE AVRUPA İMGESİ

Balkan Harbi'nin kaybedilmesi ve Osmanlı Devleti'nin 550 senelik anavatanının elden çıkması, Türkler açısından birçok yıkıcı etkiye neden olmuştur. Yaşanan büyük bozgun ve imparatorluk bakiyesi toprakların çok kısa sürede elden çıkması, Türklerin hemen her alanda kendisini sorgulamasına neden olmuş, bir muhakeme süreci başlamıştır. Yüzyıllardır birlikte yaşadığımız Balkan milletlerinin Osmanlı'yı maruz bıraktığı zillet hali,İttihat ve Terakki'nin 1908 itibariyle uygulamaya çalıştığı İttihad-ı Anasır/Osmanlıcılık düşüncesinin çökmesine neden olurken, Türkçülük fikri siyasi ve sosyal manada kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır.

Modernleşmenin getirdiği yenilikleri Osmanlı üst kimliği ile harmanlayan zihniyetin Balkan Harbinde yerle yeksan olmasıyla birlikte, elde tutunacak iki kimlik kalmıştır: Türk ve İslam kimlikleri... Osmanlı üst kimliğinin yerini alması istenen milli ve dini duygular da özellikle 1912-1913 yıllarında yoğun bir şekilde hemen her metinde işlenmiştir. [397]

Dönemin aydınlarının *'Balkan Harbini neden kaybettik'* sorusu ile kendilerini muhakeme ettikleri bu halet-i ruhiye, maarif alanında da etkisini göstermiştir. İlkokul ve ortaokullarda okutulan tarih-i Osmani, tarih-i umumi, kıraat ve Osmanlı coğrafyası kitaplarında ideolojik değişiklikteki keskinliği görmek mümkün olduğu gibi *'Balkan Harbini neden kaybettik'* sorularına da cevaplar aranmıştır. [398]

İncelediğimiz ders kitaplarının Balkan Harbine kadar olan tarih aralığında avrupamerkezci bir tarih yazıcılığının da etkisiyle, *'modernleşme'* ve *'batı'* kavramları müspet bir dille anlatılmıştır. Balkan Harbinin kaybedilmesine müteakip ortaya konan dil ise bilhassa *'batı'* kavramına yönelik olarak oldukça menfiidir. Avrupa/Batı memleketimize açıkça düşmanlık eden bir öteki diliyle anlatılmıştır.

---

[397] Yahya Kemal Taştan, *a.g.e*, s.132.
[398] Yahya Akyüz, *a.g.e*, s.290-292.

Balkan Harbi'ndeki yenilginin sebeplerini arayan, *''Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk''* isimli eserde, *'tarih bilmemek'* yaşanan bozgunun en önemli sebebi olarak gösterilmektedir. Yazara göre tarih *'tekrardan ibaret'* ve insanların *'ibret'* almaları içindir. Bu doğrultuda yaşamak isteyen bir millet de mazide yaşanan olaylardan ibret almalıdır. Yazara göre Osmanlılar, tarihe önem vermedikleri için uğradıkları felaketlerin sebeplerini araştırmamışlar, ne kendi yaşadıkları felaketlerden, ne de benzer felaketlere uğrayan diğer milletlerin halinden ibret almışlardır. Osmanlılar yaşadıkları felaketlerden ibret almadıkları için devamlı surette aynı hataları tekrarlamışlardır. Elif rumuzu ile kaleme alınan bu mühim yazıda, tarihin bir mefkure kaynağı olduğundan da bahsedilmiştir.[399]

Söz konusu eserde *'Milletin Kusurları'* bölümünde:

> *''Balkan Harbi'nde zahiren Türk ve Bulgar orduları, hakikatte iki milletin maddiyat ve maneviyatları çarpışmıştı. Bir harpte zannedilmesin ki yalnız toplar-tüfekler patlar. Hayır, muharebe eden daima iki milletin maneviyatı ve ruhudur.''*[400]

Benzer düşüncelere sahip olan Kılıçzade Hakkı da Balkan Harbi'nin kaybedilme nedenlerini şöyle sıralamaktadır:

> *''Balkan Harbini kaybettik çünkü bir gaye-i millinin adem-i mevcudiyetini ve hissiyat-ı milliyeyi henüz inkişaf edemedik''* [401]

Tanin gazetesinin başyazarlarından olan Hüseyin Kazım Kadri, savaş esnasında bizzat tanık olduğu bir hadiseyi şöyle anlatmaktadır:

> *''Beş asır evvel Ankara savaşı sırasında orduyu ve memleketi bırakıp kaçan nasıl şehzade ve sadrazam idiyse şimdi de aynı durum gerçekleşmektedir. Türk ordusu, Bulgarların önünden kaçtığı sırada*

---

[399] Mehmet Kaan Çalen, '' II. Meşrutiyet Dönemi Ders Kitaplarında Balkan Savaşları ve Rumeli'de Kaybedilen Topraklar'', *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*, C.2, Çanakkale 2017, s.230.

[400] A., ''*Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk''*,Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1329-1913, s.83.

[401] Kılıçzade Hakkı, ''Neden Mağlup Olduk'', *İçtihad*, 1329-1913, s. 1292.

*Kayserili bir nefer, ne için kaçtığını ve nereye gittiğini soran bir zabite: 'Adam sen de! Kayseri ovası benim neme yetmez' demiştir.''* [402]

Balkan Harbine bizzat tanık olmuş bu ve bunun gibi birçok aydının düşüncesi benzerdir. Türklerin savaşı kaybetmesinin en önemli sebebi olarak manevi olarak güçsüz ve bilinçsiz oluşumuz, vatan ve millet mefhumlarının zihinlere nakşedilememsi ve eğitimsizlik gösterilebilir. İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra devleti yöneten kadroların *'milletin geleceğini ancak eğitim kurtarır'* düsturu ile yola çıkmış olmaları isabetli olmakla beraber, eğitim reformu konusunda atılan adamlardan çok kısa bir süre sonra Balkan Harbi'nin çıkması, kaçınılmaz sonu hazırlamıştır.

Balkan Harbi'nin kaybedilmesiyle birlikte başta Balkan Devletleri olmak üzere Avrupa mefhumuna karşı *'öteki'* ve *'düşman'* algısının yerleştiğini belirtmiştik. Dönemin aydınları kaleme aldıkları yazılarda her daim bu algıyı zihinlerde canlı tutmaya çalışmıştır. Celal Nuri Bey, *'Şime-i Husumet'* isimli yazısında, Balkan Harbi'nin kaybedilmesinin getirdiği öfke ve hezeyanı şu şekilde ifade etmiştir:

*''Türk ve Müslüman milletine, Türk ve Müslümanların vatanlarına, Al-i Osman'ın idaresinden çıkıp ağlamaklı olan vatan parçalarına karşı beslenilen muhabbetten büyük bir aşk tasavvur ve tahayyül edemem. Bu sevda çoşkusu ve seli bir de her an-yükselen bir düşmanlıkla- bir husumeti barındırmaktadır ki, bundan büyük, bundan daha dürüst ve haysiyetli bir fazilet tasavvuru da elimde değildir... Evet! Husumet yüce ve ulvi bir haslettir. Düşmana düşman olmak üstün bir seciye, güzel bir meziyet, mükemmel bir vazife, mukaddes bir dini farz ve önemli bir hak ve hukuktur. Kalbinde düşmanlara karşı büyük bir husumet beslemeyen bir millet, esir olmaya aday olmuş bir millet de demektir.''* [403]

---

[402] Yahya Kemal Taştan, *a.g.e*, s.55.
[403] Celal Nuri, ''Şime-i Husumet'', *İçtihadın İçtihadı-Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar*, Lotus Yayınevi, Ankara 2008, s.182.

Celal Nuri Bey'in Avrupa'ya karşı öfkemizi diri tutma hissiyatı dönemin hemen bütün aydınlarında görülmektedir. Türkler için kutsal sayılan Selanik, Edirne, Girit, Yanya, İşkodra, Manastır gibi şehirlerin vatan sınırlarından kopması kabul edilebilir bir durum değildir. Bu hissiyatı belki de en iyi yansıtan Kılıçzade Hakkı olmuştur:

*''Evet, yarım asır evveline gelinceye kadar önümüzde diz çöken, söz söylerken yüzümüze bile bakmaya cesaret edemeyen Bulgar,Sırp, Yunan ve Karadağlılara neden karşı koyamayarak mağlup olduk. Hem öyle bir mağlubiyet ki binlerce senelerden beri mevcut olan Türk ordularından hiçbirinin başına gelmemiştir. Hiçbir Türk neferi silahını atıp kaçmamış idi. Hiçbir Türk zabiti, şimdiye kadar arakdaşlarına, askerine kaçınız,düşman geliyor gibi alçak ve sefil bir cümle söylememiş idi. Evet, hakikat ne kadar elim ve kavurucu olsa da yine itiraf etmeliyiz. İşte bu cenk içinde bu büyük felaketi Türklüğün ebedi ve silinmez bir yüz karası olan tüfengi yere atıp kaçmasını ve kaçınız geliyor demesini gördük, duyduk. Acaba bunu kimler yaptı ve söyledi. Kim olursa olsun, Türk ordusu namına, Müslüman birinin nefer ya da zabit olsa bile yine çoktur ve Türklüğün an'anat-ı şan ve şerefi için bir kara damgadır... Ey asırlarca dünyanın üç büyük kıtasını ezen, titreten Türk! Cinayetini düşün. Ecdadının lanetlerini gözlerinin önüne getir ve titre! Kaba Bulgarlardan, miskin Yunanlı'dan korkup kaçtığın için istiğfar et!''* [404]

Celal Nuri, Şime-i Husumet isimli eserinde, Avrupalılara duyulan husumetin Türkler'i diri tutacağını ve kaybedilen yerlerin geri alınma hayalinin baki olduğunu ifade eder:

*''Havsalam yaşadığımız felaketleri tam olarak algılayamıyor. Ya! Demek ki Selanik, Manastır, Trablus bizim değil? Şimdi Üsküp'te Kral Petro adına hutbe okunuyor? Arnavut dindaşlarımız bizden ayrıldı ve bir gayrimüslim hükümdara biat edecekler! Bazen uykuda, bunlar hatıra geldikçe birdenbire silkiniyor, yatağımdan fırlıyor ve isyan ediyorum. Bütün*

[404] Kılıçzade Hakkı, *a.g.m*, s.1242-1243.

*Avrupalıları en kuzeyden en güneye kadar elimle kesecek mertebede kendimde coşan husumet duygusunu duyuyorum... Ruhumuz, kalbimiz, milletimiz,dinimiz asla Selanik'i, Trablus'u, İşkodra'yı sonsuza dek teslim etmedi. Binlerce şehidin pak ve temiz ruhu şimdi Balkan silsile dağlarının üzerinde irademizi, hareketlerimizi gözetlemekte ve beklemektedir... Dünya bizim hasmımızdır. Bulgaristan'da esir olup da kurtulan zabıtlar söylüyorlar. Bulgar kavmi ezelden beri mektep çocuklarına Türk husumeti fikrini aşılamışlar. Mahalle mekteplerinde, kiliselerde, mahfillerde, kulübelerde, tarlalarda daimi ve daima bu Türk düşmanlığı mukaddes ateşini çocuklarına öğretmeye çalışıyorlarmış. Küfür alemi aleyhimizdedir. Avrupa'ya muhabbet, tasavvur edebileceğim en kötü şeydir. Japonya elde etmiş olduğu kuvvet ve celadetini Avrupa'ya hasım olmaktan alıyor.''*[405]

Gerçekten de Balkan Harbi'nin kaybedilmesi, Batıcılık fikrine yönelik eleştirilerin sertleşmesine neden olmuştur. Viyana Kapılarına kadar dayanmış olan cihanşimul bir devletin, Avrupa'ya bağımlı hale gelmesi ve çok kısa bir zaman önce vilayeti olan devletlere yenilmesi, Avrupa'ya yaranmak düşüncesinin yerini sorunların çıkış noktasını Avrupa'da aramak düşüncesine bırakmasına neden olmuştur:

*''İlk Tanzimatçılık fikrinin zuhurundan beri her teşebbüsümüzde Avrupa'ya beğendirmeyi birinci şart ittihat ediyoruz. O vakitten beri ne ıslahda bulunmuş isek, hareketimizi hep bu gaye tayin ve sevk etmiş. Öyle bir hal ki sırf Avrupalıların lütuf ve müsamahaları sayesinde vücud bulan Balkan'ın küçük hükümetlerinde bile bu kadar gülünç ve acınacak bir gaye hedef ittihaz edilmemiştir. Biz sanki siyasi bir mevcudiyet sahibi, müstakil bir devlet olduğumuzu unutmuşuz. Bir vakitler Viyana kapılarına kadar dayandığımızı... hatırımızdan çıkarmışız da bugün Cenubi Avrupa'nın bir köşesinde sığıntı gibi kalmışız.''*[406]

---

[405] Celal Nuri, *a.g.m*, s.183-184.
[406] Feridun Vecdi, ''Sana Senden Gerek Alemde Ger İmdat Lazımsa'', *Tasvir-i Efkar*, 1328-1910, s.7

Bu hususla alakalı hemen her metinde dünün *'komşuları'* bugünün düşmanları Bulgarlar, Sırplar, Yunanlar, Karadağlılara dair sert ve keskin ifadeler içeren yazılar yayınlanmıştır. Düşman askerleri kötülenmiş ve öteki unsur haline getirilmiştir. Balkan milletleri, birçok yazıda *'domuz çobanı'* olarak tarif edilirken, *'Osmanlı'ya zarar veren mikroplar'* olarak nitelendirilmişlerdir. Ömer Seyfettin'e göre ötekiler, *'Türklerin koyunlarında beslediği yılanlardır.''* [407]

Söz konusu zihniyet ders kitaplarında ağırlığını hissettirmektedir. 'Türklerin koyunlarında beslediği yılanlar' iptidai öğrencilerine *''Düşmanlarımız çoktur, fakat en hainleri Bulgarlar ve Yunanlılardır''* [408] *''Eski vilayetlerimiz Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar ve Karadağlılar Osmanlıların vatanını işgal eylemişlerdir''*[409] gibi ifadelerle tanıtılmıştır.

Aydınların bu hususta ki görüşleri, devlet erkanında da mühim bir karşılık bulmuştur. 1913 tarihli, 'Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkat'ında *'bilhassa Osmanlı tarihi, bilhassa Osmanlı coğrafyası'* vurgularıyla milli tarih ve milli coğrafya okutulması istenmektedir. Tarihe verilen bu önem müfredata da yansımıştır.

Balkan Harbi'nden sonra yazılan bütün ders kitaplarında, vatan vurgusu yapılmaktadır. Balkan faciası da tarih dersi ile ilgili kısımlarda kendisine yer bulmuştur. Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından neşredilen *''Coğrafya'nın Usuıl-ı Tedrisi'* isimli risale de de sık sık vatan mefhumu vurgulanırken, *''Vatanı sevmek ve uğrunda ölmek için onu tanımak ve bilmek lazım gelir''* ifadeleri ile coğrafya, tarih gibi bilimlerin önemine dikkat çekilmiştir:

> *''Coğrafyanın memleketlerimizde okutulması lazımdır çünkü nesl-i ati ancak bu ilim sayesinde vatanın kaybedilen parçalarını, Tuna'yı, Trablusgarp'ı, Rumeli'yi... tanıyacak, sevecek, bunların hatıratını kalbinde taşıyacaktır. Coğrafya bilmeyen bir köylüye ne İtalyanların, Bulgarların,*

[407] Yahya Kemal Taştan, *a.g.e*, s.119,121.
[408] Ahmet Refik, *Tarih Okuyorum*, s.93.
[409] Ali Seydi, *İptidailere Mahsûs Tarih-i Osmanî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1328-1910, s.73-75.

*Yunanların tecavüzlerini, ne de elden giden memleketlerin büyüklüğünü ve zenginliğini anlatmak mümkün olmayacaktır.''*[410]

İncelediğimiz ders kitaplarında, Balkan Harbi felaketi tarihi bir silsilenin son halkası olarak ele alınmıştır. Öncelikle 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) ile başlatılan süreç; Rusların topraklarımız üzerindeki emellerini anlatmak suretiyle Balkan Harbine kadar getirilmiştir.

*''Rusya'nın gizli tertibatı üzerine Balkan Hükümetleri aleyhimize ittifak ettiler. Arnavutluk'taki dahili karışıklıktan ve İtalya muharebesinden bilistifade Rumeli'deki toprağımıza hücum ettiler.''*[411]

Kitapları incelediğimiz vakit karşımıza çıkan bir diğer husus, Balkan Harbine giden yol anlatılırken, Trablusgarp savaşının da üzerinde durulmasıdır. Osmanlı'nın Trablus'taki İtalyan işgali ile uğraştığı günlerde, Balkan devletlerinin bunu fırsat bilip, Osmanlı'ya savaş açtığı üzerinde durulmaktadır:

*''Trablusgarp pek uzakta, donanmamız İtalya donanması kadar mükemmel değildi. Trablusgarp'ı müdafaa için donanma gönderemedik. Bereket versin ki kahraman zabitlerimiz karadan gittiler, oradaki Müslüman kardeşlerimizle birleştiler, vatanımızın bu parçasını düşmana karşı müdafaa ettiler. Kendilerine kuvvet gönderilemediği için nihayet teslim etmeğe mecbur oldular. Donanmasızlık bizi bu felakete düçar etti. Balkandaki devletler bize hücum için bu fırsatı gözettiler. Rumelini aralarında paylaşmak istediler. Köylerimizi çetelerle yaktılar. Müslümanları kestiler. Gafletimizden istifade ettiler, hepsi birden üzerimize yürüdüler.''*[412]

*''Biz böyle bin güçlük içinde düşman ile uğraşırken Sırp, Bulgar, Karadağ birleştiler, üzerimize yürüyüş ettiler. Biz bu yeni düşmanlarla*

---

[410] Mehmet Kaan Çalen, *'' II.Meşrutiyet Dönemi Ders Kitapolarında Balkan Savaşları ve Rumeli'de Kaybedilen Topraklar''* s.232.
[411] Ahmet Refik, *Muhtasar Resimli Tarih-i Osmani*, s.61.
[412] Ahmet Refik, *Tarih Okuyorum*, s.79.

*uğraşmak için mecbur olduk, o canım Trablus'u bazı şartlarda düşmana bırakarak İtalyanlarla uyuştuk.''*[413]

Balkan Harbinin bitiminden hemen sonra 30 Mayıs 1913'te Londra'da imzalanan anlaşma çok ağır şartlar içermektedir. Gelibolu yarımadası hariç tüm Trakya toprakları Bulgaristan'a bırakılırken; uzun bir müddet direnen Yanya, İşkodra ve Edirne toprakları da düşmana terk edilmiştir. [414] Selanik gibi cephelerde yaşanan gaflet hali ve tüm bu acziyete rağmen başta Edirne olmak üzere Yanya, İşkodra gibi şehirlerde vuku bulan müdafaanın azameti incelediğimiz ders kitaplarına oldukça müspet bir biçimde yansımış ve *''Yunanlılar, Selanik'i bir kurşun atmadan aldılar.'' ''Yanya, İşkodra, Edirne kahramane mukavemet etti.'' ''şanlı bir biçimde aylarca muhasaraya dayandılar''*[415] gibi ifadelere kitapların ilgili kısımlarında sıkça yer verilmiştir:

*''Ordumuz mükemmel değildi. Harbe iyi hazırlanmamıştı. Askerlerimiz Rum elinde yalnız Lüleburgaz'da Bulgarları durdurdular. İşkodra'yı, Yanya'yı, Edirne'yi fedakarcasına müdafaa ettiler. Nihayet düşmanın kuvvetine dayanamadılar, birer birer teslim oldular.''*[416]

*''Edirne, İşkodra, Yanya gibi kalelerimiz aylarca muhasaraya dayandılar. Düşman yolları kesmişti. O kalelere imdat gönderemiyorduk. Nihayet hepsi birer birer şanlı bir surette sükut etti.''* [417]

*''Edirne, İşkodra ve Yanya kaleleri uzun müddet merdane müdafaada bulundu.''* [418]

Dönemin aydınları kaleme aldıkları hemen her metinde Balkan Harbi ile *'bozgun', 'vahşet' 'felaket' 'musibet'* kelimelerini eşleştirmektedir. Pek tabi ders kitapları da zihinlerde ziyadesiyle yer eden bu kavramlardan nasibini almıştır:

---

[413] İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih Dersleri*,s.63.
[414] Sina Akşin, s.87 88.
[415] Ahmet Refik, *Muhtasar Tarih-i Umumi*, s.250; Ahmet Refik, *Tarih Okuyorum*, s.79. Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s. 141.
[416] Ahmet Refik, *Tarih Okuyorum*, s.79.
[417] Ahmet Refik, *Muhtasar Tarih-i Umumi*,s.250;
[418] İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih Dersleri*,s.118.

*''Balkan felaketi bizim için büyük bir musibet oldu. Osmanklı milleti böyle perişanlık görmemişti. Atalarımızın 150 senede aldıkları yerler birkaç ayda düşman eline geçti. Kahraman padişahlarımızın mezarları elimizden çıktı. Düşman, Müslüman kardeşlerimizi kılıçtan geçirdi. Çoluk çocuk perişan oldu. Askerlerimizin pek çoğu koleradan, açlıktan kırıldı. Geceyi gündüze katalım, bu felaketleri tamire uraşalım''* [419]

*''Bütün Rumeli düşman ayaklarıyla çiğnendi. Düşmanlarımız ne ev, ne bark, ne can ne mal ne de bir şey bırakmadılar. Hepsini mahvettiler, bitirdiler. Erkek, kadın, çocuk ne buldularsa kestiler. Rumeli'de ne can kaldı ne namus! Camilerimize haçlar asıldı, mezarlarımız açıldı. Koca Osmanlılık bir ay bile sürmedi. Pamuk gibi atıldı.''* [420]

*'' Ordumuzu hezimete uğratan bu memleketler,üç yüz dört yüz seneden ziyade bizim adi birer vilayetimiz idi.Bu hükümetler, Rumelideki bütün şehirlerimizi birer birer aldılar. Birçok Müslümanları gaddarane öldürdüler. Camilerimize haçlar astılar. Biçare anaları, çocuklarıyla beraber, kapalı yerlerde yaktılar.''* [421]

Görüldüğü üzere ders kitaplarında Osmanlı Ordusunun maruz kaldığı hezimet duygusal ifadelerle, kendisini kuvvetli bir biçimde hissettirir. Kitapları kaleme alan yazarlar, Balkan devletlerini küçümseme yoluna gitmiş ve Türklere uygulanan vahşeti ön planda tutan metinler kaleme almışlardır. Burada hedeflenen kitaplarla muhattap olan Türk çocuklarının öfkesini diri tutarak, yaşananlardan ders alınmasını sağlamaktır. Tarihe bir ödev bilinci ile yaklaşılmış ve bu büyük felaketten alınacak dersler olduğu anlatılmıştır. Bunun da ilk aşaması harbin kaybedilme sebeplerini irdeleyen bir anlayış olarak, kitaplarda yer bulmuştur:

Savaşın kaybedilme sebebi olarak evvela ordunun hazır olmaması gösterilmiştir. Ahmet Refik, kaleme aldığı *'Tarih Okuyorum'* isimli ders kitabında: *'Ordumuz mükemmel değildi, harbe iyi hazırlanmamıştı. Askerlerimiz Rumeli'de*

[419] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, s. 141.
[420] İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih Dersleri, s.114.*
[421] Mehmed Asım-Ahmet Cevat, *Anadolu Yavrusunun Kitab-ı Tarih*, s.272-273.

*bozuldular.'* [422] İfadelerine yer vermiştir. Metinlerdeki bir diğer husus da ordunun doğru yönetilemediğidir:

> *''Askerin sevki ve idaresinin yolunda gitmemesi, birtakım ümera ve zabitanın vazifelerini takdir edememesi, bizi büyük, pek büyük bir hezimete uğrattı.''*[423]

> *''O zamanki vükelamız ve kumandanlarımız ordumuzu iyi idare edemediler.Askerlerimiz bozuldu.''* [424]

Bütün bu askeri nedenlerle birlikte harbin kaybedilmesiyle ilgili iki husus dile getirilmektedir: iç çekişmeler ve devlet adamlarının yanlış kararları ile gaflet hali:[425]

> *''Bu büyük musibete biz müstehak olduk. Çünkü evvel ahir düşmanı düşünmedik; içeride birbirimizle boğuştuk durduk.''*[426]

Birinci Balkan Harbi'nin bitmesinin hemen ardından, İttihat ve Terakki mensuplarının 23 Ocak 1913 yılında Bab-ı Ali baskınını gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen ihtilalden sonra Müdafaa-i Milliye Cemiyetini kuran İttihatçılar, devlet destekli propaganda faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bu kerteden sonra gerçekleştirilen mitingler ve bilhassa İttihatçı gazetelerde çıkan yazılarda Edirne'nin düşmesi ile Türklüğün tehlikeye girdiği, verilen mücadelenin bir ölüm kalım savaşı olduğu ifade edilmiştir. [427]

İncelediğimiz ders kitaplarında Bab-ı Ali baskınının gerçekleşmesinin ardından olumlu bir tablo çizildiğini söylemek mümkündür. Ders kitaplarında, hükümetin değişmesinden sonra ordunun toparlandığının üzerinde durulmaktadır. Pek tabi bu olumlu tabloda Edirne'nin geri alınmasının da önemli bir rolü bulunmaktadır:

---

[422] Ahmet Refik, *Tarih Okuyorum*, s.91-93.
[423] İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih-i Umumi*, s.117-118.
[424] Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid, *Küçük Mekteblilere Osmanlı Tarihi*, s.54
[425] Ahmet Refik, *Muhtasar Tarih-i Umumi*, s.250; Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid, *Küçük Mekteblilere Osmanlı Tarihi*, s.54,
[426] İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih-i Osmani, Mekatib-i İptidaiye*, s.114.
[427] Yahya Kemal Taştan, *a.g.e*, s.64-66.

*''Bulgarlar Çatalca'ya kadar geldiler. Daha öteye geçemediler. Osmanlı sebatı karşısında durakladılar. Bu sırada düşmanlarımızın da arası bozuldu. Vatanımızı paylaşamadılar. Yer yer yine hücum ettiler. Ordumuz bu fırsattan istifade etti. Edirne'ye yürüdü. Güzel Edirne'yi almaya muvaffak oldu. Nihayet Avrupa'nın büyük devletleri bizi düşmanlarımızla uzlaşmağa mecbur ettiler. ''*[428]

*''Nihayet düşmanla müzakere yapıldı. Mütareke esnasında kabine değişti.İtilafçıların yerine İttihatçılar geldiler. Harbe devam etmeğe karar verdiler. Bu sırada Yanya, İşkodra, Edirne şanlı bir müdafaadan sonra sükut etti. Düşmanlarımızın ittifakı çok sürmedi. Yunanlılar ile Bulgarlar bozuştular. Birbirleriyle harbe tutuştular. Ordumuz bu fırsattan istifade etti. Edirne'yi işgal eyledi. Bu suretle Osmanlılılığın mühim bir şehri kurtarıldı.''* [429]

*''İstanbul'da eski bir vükelanın yerine açık fikirli, genç, fedakar amirler geçtiler. Ordumuzu hemen düzelttiler. Askerlerimiz Çatalca'yı çok güzel müdafaa ettiler. Biraz sonra bizden aldıkları memleketleri paylaşamadıkları için müttefikler birbiriyle mücadeleye başladılar. Ordumuz bu fırsattan istifade ederek, Avrupa devletlerinin kuru tehditlerine rağmen Edirne'yi istirdad etti.''*[430]

*''Nihayet düşmanla müzakere yapıldı. Mütareke esnasında kabine değişti. İtilafçıların yerine İttihatçılar geldiler; harbe devam etmeğe karar verdiler... Düşmanlarımızın ittifakları çok sürmedi. Yunanlılar ile Bulgarlar bozuştular; birbirleriyle harbe tutuştular. Ordumuz bu fırsattan istifade etti. Edirne'yi işgal eyledi. Bu suretle Osmanlılığın mühim bir şehri kurtarıldı.''* [431]

---

[428] Ahmet Refik, *Tarih Okuyorum*, s.79.
[429] Ahmet Refik, *Muhtasar Tarih-i Umumi*, s.240.
[430] Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid, *Küçük Mekteblilere Osmanlı Tarihi*, s.55.
[431] Ahmet Refik, *Muhtasar Tarih-i Umumi*, s.250

Şüphesiz ki Balkan Harbinin kaybedilmesi, Osmanlıcılık düşüncesinin yerine Türkçülük düşüncesinin gelmesine zemin hazırlayacaktır. Edirne'nin geri alınma sürecinde meseleyi *'Hilal ile Haç'ın kavgası, ölüm kalım meselesi, Türklüğün elden gitmemesi için topyekûn cihat gibi söylemlerle açıklayan'*[432] ve propaganda sürecini oldukça başarılı bir biçimde yöneten İttihat Terakki kadroları, *'elde avuçta kalan'* toprak parçasından ortak bir vatan mefhumu yaratmayı başarmıştır. Balkan faciasından sonra Osmanlı'yı yöneten kadrolar ve mütefekkir sınıf, Türkçülük fikrine sarılmıştır.

Bir kimlik olarak ortaya çıkan Osmanlılık fikri, Devlet-i Aliye'nin ayrılıkçı milliyetçi fikirlerle bölünmesine engel olmak için ortaya atılmış bir fikir hareketedir. Devlet-i Aliye'nin temel unsuru olan Türkler, Ziya Gökalp'in de ifadesiyle: *'kendi devletlerini kendi elleriyle parçalamamak adına*' Türkçülük yapmamıştır. Türkler ancak büyük bozgunun yaşanması ve anavatanın kaybedilmesiyle Türkçülük fikrine itibar etmeye başlamıştır. [433]

Balkan Harbine kadar Avrupamerkezci bir tarih refleksi ile Avrupa/Batı'ya öykünen ve o yapıya eklemlenmeye gayret eden bir üslubun tarih kitaplarında yer bulduğunu ifade etmiştik. *''Balkan savaşlarına kadar daha seküler, daha laik temalar olan vatan, anayasa,parlamento, siyasal partiler, vergiler gibi konuların işlendiği ve aktarıldığı bir eğitim ve değerler sistemi benimsenmiştir.''* Balkan savaşlarından sonra ise Türkçülüğün İslamcı bir söylem ile harmanlandığını söylemek mümkündür. Bu anlayış aynı zamanda erken dönem Türk-İslam sentezi olarak kabul edilebilir. [434]

Balkan Harbinin kaybedilmesinden sonra ateşli bir biçimde Türkçülük fikrini savunan aydınlarımız şu düsturla hareket etmiştir: *''Türk milleti ve Türkçülük fikri Osmanlı'nın teminatıdır.''* Gaspıralı İsmail Bey: *''Osmanlı demek Türk demektir''* diyerek Türklüğün bittiği gün Osmanlı'nın da biteceğini ifade eder. Ömer

[432] Yahya Kemal Taştan, *a.g.e*, s.202,212.
[433] Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık...*,s.112.
[434] Mehmet Ö.Alkan, ''Balkan Savaşlarının Osmanlı Eğitim Sistemine Etkileri ve Ders Kitaplarına Yansıması'', *Uluslararası Balkan Sempozyumu-Balkan Savaşlarının 100.Yılı*, İstanbul 2012, s.145.

Seyfettin de aynı hususa dikkat çekerek: *''Osmanlılar(!) Rumeli'de Türk bırakmadı. Bu yüzden Balkanlar'da Osmanlı da kalmadı''* demiştir. [435]

Yusuf Akçura, dönemin kara günlerinde, Balkan faciasının tam da en hezeyanlı günlerinde Türkçülerin milli bilinci geliştirme çabaları ile ilgili şunları ifade etmiştir:

> *''Ferden ve içtimaen ölmemek, ölmemeye azmetmek, siyaseten tekrar iktisab-ı hayat olunabileceğine kavi bir delildir. Ferden ve içtimaen yaşayan bir millet, zayi olmuş istiklalini er geç bulup kazanacaktır. Bütün siyasi Türklük için bir ba'su ba'del-mevt haktır... Devlet-i Osmaniye'nin siyasi istikbalini büsbütün karanlık görerek yalnız şahsını ve ailesini kurtarmak kaygısına düşenlere: Osmanlı Devleti'nin başına Allah göstermesin, bir kaza gelse bile, Türk milleti baki kalacaktır; o milletin devam-ı hayatını, terakki ve tealisini ve sonra tekrar iktisab-ı istiklalini temin için olsun, şimdiden çalışmamız lazım gelir.''* [436]

İncelediğimiz ders kitaplarında da söz konusu fikirlerin tesiri altında kalındığı, Milliyetçilik fikrinin geliştiğini; Osmanlıcılık fikrinin yerini Türkçülüğe terk ettiğini söylemek mümkündür:

> *''Bu büyük felaket Osmanlılarda derin bir milliyet muhabbeti uyandırdı. Türklüğün ve Osmanlılığın terakkisi Osmanlıların en mühim gayesi oldu. Osmanlı Devleti'nde Türklük ve Müslümanlık rabıtalarını kuvvetleştirmekle ilerleneceğine kanaat hasıl edildi. Bu cereyan memleketimizde büyük bir faaliyet hasıl etti.''* [437]

> *''Bu felaketler Türklerin kalbinde ebedi bir ceriha bıraktı. Milletimizde derin bir intibah hasıl oldu. Türklüğü, Türk vatanını yaşatmak için milli bir mefkure takip etmek lazım geldiği tamamıyla anlaşıldı. Osmanlı Devleti'nin beka ve itilasının ancak Türklük ve Müslümanlık aleminin birbirine pek kavi rabıtalarla merbut bulunmasına mütevakkıf*

---

[435] Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık*...,s.114.
[436] Yusuf Akçura, ''Ba'su Ba'del-mevt'', *Türk Yurdu*, C.2, 1330-1912, s.316-318.
[437] Ahmet Refik, *Muhtasar Tarih-i Umumi*, s.250-251.

*olduğu hakikati tezahür etti. Memleketimizin her tarafında milli mefkure için büyük bir faaliyet başladı.''*[438]

Bütün bu düşünceler etrafında, Balkan Harbi'nden sonra etkisini hissettiren kavramlardan birisi de *'Esir vatan'* mefhumudur. Bu etkiyi vatandaşlık ve ahlak kitaplarında güçlü bir biçimde görmek mümkündür:

*''Ekseriya vatan kelimesinden doğduğumuz şehir, sancak veya vilayet anlaşılır. Halbuki vatan ondan pek daha vasidir. Vatan mensup olduğumuz tekmil devlettir. Hem de devletin hal-i hazırı değil, bundan evvelki hali de vatandır: Bosna'da, Arnavutluk'ta, Selanik'te,Yanya'da, Girit'te,Gümülcine'de, Filibe'de, Romanya'da, Kafkasya'da, Mısır'da, Bingazi'de, Trablusgarp'ta, Tunus'ta, Cezayir'de milyonlarla Müslümanlar vardır ki onlar bizden ayrıldıkları için mükedderdirler. ''*[439]

*''Gümülcineliler,Bosnalılar, Trablusgarplılar vesair bizden ayrılan Müslümanlar... düşmanlarının idaresinden ve hakimiyetinden memnun değildirler. Bilakis tekrar bizimle birleşmeye aynı idareye, aynı hakimiyete malik olmaya heveskardırlar. Öyleyse onlar taht-ı tabiyetinde bulundukları devleti vatan addetmiyorlar, belki devlet-i Osmaniye'yi vatan biliyorlar. Niçin öyle oluyor? Çünkü orada kalan Müslümanlarla o memleketleri istila eden vatandaşlar arasında tarihen hiçbir iştirak yoktur; bizimle ise bütün tarihleri müşterektir... Cümlemiz Elhamdüllillah Müslümanız. Lisan-ı münasebet ise bundan da aşağı değildir. Bir kere büyük bir kısmının bizim gibi Osmanlı Türkçesidir... Bu rabıtalar birleşerek vatan teşkil ederler; şu kadar ki hür ve müstakil vatanın kavanini esir vatanda cari değildir. Fakat bu inkıta muvakattir. İstikbalde o memleketler istirdad olunacak; esir kardeşler esaretten kurtulacaktır.''*[440]

İkinci Meşrutiyetin ilanıyla beraber tarih öğretiminin amaçlarından birisi 'makbul vatandaşı' ortaya çıkartmaktır. Bu doğrultuda tarih dersleri bir ibret aracı,

---

[438] Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid, *Küçük Mekteblilere Osmanlı Tarihi*, s.55.
[439] Ahmet Cevat, *Musahabat-ı Ahlakiye, Sıhhiye, Medeniye, Vataniye, İnsaniye*, s.73.
[440] Ahmet Cevat, *Mektepte Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Dersleri*, s.181-182.

bir ödev olarak görülmüştür. Balkan Harbinin kaybedilmesiyle birlikte kaleme alınan metinler de de esir vatanı kurtarmak düşüncesi ortaya çıkmış ve bu vazife devamlı surette telkin edilerek, öğrencilere çok çalışmaları, vatanlarını sevmeleri öğütlenmiştir.

Düşman ordularının Çatalca hattına dayandığı sıralarda *'Ümit ve Azim'* isimli bir makale kaleme alan Fuat Köprülü, Türk gencine verdiği öğütlerde şunları söylemektedir:

> *''Göğsümüzün, bileklerimizin, dimağımızın metanetini uğradığımız musibetler oranında artıralım, ümitsizliği, kalbimizdeki o karanlık düşünceleri terk ederek nefsimize güvenelim ve sarsılmaz bir iman ile söyleyelim ki Türklük, düşmanlarından mutlaka intikam alacaktır... Asırlarca evvel gelen fedakar, büyük bir Türk hakanının taştan sütunlar üzerinde hala kazılı ve canlı duran bu ulu sözleri, mukaddes Türklüğün şimdiye kadar ne fedakar, ne milliyetperver kişiler yetiştirdiğini, hükümdarun bile milletin şan ve şerefinden başka bir şeyi düşünmediğini ispat ediyor. Sen ey Türk genci, düşmanın mahvetmek istediği mukaddes, şerefli milletini kurtarmak ve bir gün ondan mutlak intikam almak istersen, yorgunluk ve ümitsizlik dakikalarında gözlerini kapa ve ecdadının ölümü Asya sahralarından, Altaylardan kopup gelen o hiddetli ve kutsal sesini dinle: Türk milleti için gece uyumadım; gündüz rahat etmedim, ölünceye kadar çalıştım!''* [441]

Ders kitaplarında da sıkça *''Geceyi gündüze katalım, bu felaketleri tamire uğraşalım'' ''vatanı müdafaa etmek için çok lazım gelir''* [442] gibi ifadeler yer almaktadır:

> *''İtalya ve Balkan felaketleri ise büsbütün gözümüzü açmıştır. Bundan sonra çalışalım. Tarihimizden ibret alalım. Hatalarımızı düzeltelim.*

[441] M.Fuat Köprülü, ''Ümit ve Azim'', *Türk Yurdu*, C.2, 1330-1912, s.240-247.
[442] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3,s. 141.

*Vatanımızı sevelim. Avrupalılar gibi biz de her şeyde ilerlemeye gayret edelim.''*[443]

*''Milletini sev. Müslümanlık için,insanlık için uğraş. Trablus felaketi, Balkan Muharebesi, Harb-i Umumi musibeti zihninden çıkmasın. Şunu da bil ki, düşmandan öç almak, bilgi ile çalışmak ile olur. Milletinin tarihi oku, atalarının büyüklüğünü gör. Onlardan ibret al. Vatanın çektiği felaketleri gözünün önüne getir. Onları tamire çalış. Felaketten yılma. Türk milleti her felakete göğüs gerer. Sen de milletinin büyüklüğünü göster.''*[444]

*''Bu felaketler Türklerin kalbinde bir intibah husule getirdi. Herkeste milliyet fikri uyandı. Memleketi yükseltmek için hiç vakit kaybetmeden, Avrupalılar gibi çalışmak lüzumunu bütün millet anladı.''* [445]

*''Bilgimizi yükseltelim. Vücudumuzu kuvvetlendirelim. Hep birleşelim, birbirimizi sevelim. Canımızla,varlığımızla canımızı, o mübarek toprağımızı koruyalım, kurtaralım.''* [446]

Balkan Harbi Avrupa tasavvurunu çok keskin bir biçimde değiştirmiştir. Harbin kaybedilmesiyle birlikte hemen bütün aydınlarımız Avrupa'yı mutlak düşman/öteki olarak tanımlamıştır. Ders kitaplarında da benzer ifadeleri görmek mümkündür:

*''Avrupa'nın büyük devletleri bizi uzlaşmağa mecbur ettiler. Bütün Rumelini elimizden aldılar. Bize yalnız Edirne'yi bıraktılar. Midilli, Sakız gibi en güzel adalarımızı Yunanlılara verdiler. Devletimizi pek zayıf düşürdüler.''*[447]

---

[443] Ahmet Refik, *Muhtasar Tarih-i Umumi*, s.251.
[444] Ahmet Refik, *Tarih Okuyorum*, s.80.
[445] Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid, *Küçük Mekteblilere Osmanlı Tarihi*, s.93.
[446] İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih Dersleri*, s.64.
[447] Ahmet Refik, *Tarih Okuyorum*, s.93.

*''Bu acıklı hallere medeni Avrupa devletleri hiç ses çıkartmadılar.''* [448]

*''Medeni Avrupa, bu vahşiliklere seyirci kaldı.''* [449]

*''Bizim kadar düşmanlara malik hiçbir millet yoktur. Bahusus bizden başka müstakil hiçbir Devlet-i İslamiye olmadığından eskiden beri İslamı mahvetmek isteyen mutaasıb milletlerin umumiyetle husumetini celp etmiş bulunuyoruz.''* [450]

*''Bu ayrılık hem bize hem bizden ayrılmak felaketine duçar olan o bedbaht kardeşlerimize vatanın kıymetini takdir ettirmeğe kafidir. Onlar şimdi, memleketlerini istila etmiş olan gaddar düşmanların: Yunanlıların, Bulgarların, Sırpların, Karadağlıların, İtalyanların, Fransızların, Moskofların tazyikatı altında eziliyorlar.''* [451]

[448] Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid, *Küçük Mekteblilere Osmanlı Tarihi*, s.53.
[449] İhsan Şerif, Çocuklara Tarih-i Osmani, s.114.
[450] Ahmet Cevat, Mektepte Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Dersleri, s.13.
[451] Ahmet Cevat, Musahabat-ı Ahlakiye, Sıhhiye, Medeniye, Vataniye, İnsaniye, s.74

# D. TARİH DERS KİTAPLARINDA BATININ GÖZÜYLE TÜRKLER

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Türkçülük gelişmeye başlamıştır. Her ne kadar incelediğimiz umumi tarih kitaplarının yazarları batıcılık fikrinden etkilenerek, Fransız ekolünü takip eder bir tarihçilik izleseler de Tarih-i Umumilerde Türklere önemli bir yer ayrılmıştır. Tezimizin bu bölümünde Avrupa'yı şahika bir medeniyet olarak ele almış olan tarihçilerimizin, Türk dendiğinde nasıl bir tasavvur yarattığını incelemeye gayret edeceğiz.

Ali Reşat Bey'in, Sultaniye Mektepleri için hazırlamış olduğu Tarih-i Umumi'de Türklerle alakalı şunlar söylenmektedir:

> *''Türklerin esas memleketi Orta Asya'da Tiyanşan ve Himalaya dağları arasındaki geniş arazi idi. Türkler buradan Asya'nın batı taraflarına Avrupa'ya yayıldılar. Çinliler, İranlılar, Araplarla minasebette bulundular. Hazar denizinden, Çin'e,Sibirya'nın güneyinden Himalaya dağlarına, Ural nehrinden Balkaş gölüne kadar uzanmış olan memleketlerde muhtelif Türk kabileleri sakin oldular. İşte bu ülkeye Turan denilir.Türkler evvelce Kıpçak, Uygur, Kanklı, Kalaç, Karluk namıyla 5 kısma ayrılmışlardı. Kıpçak çöllerde,Uygur şehirlerde oturanlara deniliyordu.''*

> *''Türkler pek eski zamanlarda mevcudiyetlerini göstermişlerdir. İran hükümdarı Dara'nın muharebe ettiği İskitler, Türk kabilelerindendir. Hititlerin Türklerden olması muhtemeldir. Sonraları Karadeniz sahillerinde Avrupa'da görülen Hunlar, Avarlar, Peçenekler, Türklerin muhtelif kabileleri idi. Türkler göçebe halinde yaşar, hayvan yetiştirirlerdi. Hücuma uğradıklarında vatanlarını bırakırlar, buzlu çorak çöllelere kaçarlardı.*

*Bunlara Kırgız, Kazak denilirdi. Çöllere kaçanlar fırsat bulunca yine eski yerlerine dönerlerdi.'' [452]*

Rıdvan Nafiz'in 1913 yılında yazmış olduğu Küçük Türk Tarihi kitabı da Türk milletine atfettiği değerler ve kullandığı dil itibariyle bu hususta önem arz etmektedir. Balkan Harbi faciasının yazarlarımız üzerinde yarattığı hezeyan ve tarihin büyüsünü kullanarak Türklüğü yüceltme düşüncesi kitabın hemen her satırında kendisini göstermektedir. Ayrıca Balkan faciasından sonra İttihad-ı Anasır düşüncesinin de çökmesiyle güçlü bir *'Turan'* mefhumu göze çarpmaktadır:

*''Kardeş; sen Türksün, ulu ve şerefli bir kavimsin... Senin ataların bir zamanlar dünyayı titretmişlerdir. Türk bayrağı önünde hakanlar çökmüş, Türk hakanının buyruğuna milletler baş eğmişlerdir. Fakat bugün kardeş, bugün Türklük karanlıklar içindedir. Senden ışık bekliyor. Türklük hastadır, dermanını sen vereceksin. Dedelerinin yastık yerine kılıca yaslanarak kazandığı mübarek topraklar üzerinde dünkü uşaklarımızın kirli bayrakları dalgalanıyor, onları sen parçalayacaksın. Ölmüş kavmı sen diriltecek, yoksul kavmi sen zengin edecek, çıplak kavmi sen giydireceksin''*

*''İşitiyor musun? Bak ataların ne diyor: Türk oğlu! Senin bir vazifen, büyük, pek büyük bir vazifen var... kollarının kuvvetini, damarlarının kanını, ruhunun ateşini hep o vazifeni yapmak için sarf etmelisin: Dile ve bütün varlığınla uğraş ki Türklük yine dünyaya buyursun, Türk bayrağı her şeyin üzerinde yükselsin, Türk vatanı kurtulsun... Türk vatanı... Fakat bu yalnız Türkiye değildir... Hayır arslanoğlu! Türkiye sana pek küçük gelir. Türk vatanı, Türk ayağının bastığı, Türk dilinin söylendiği, Türk mezarının bulunduğu yerlerdir. Türk vatanı, Turan denen o geniş ülkedir ki tarih Türklüğü oraya bağlanmıştır.Evet... Dinle ve bütün varlığınla uğraş ki, orası yine Türklüğün olsun!'' [453]*

Yine Ali Reşit ve Ali Seydi Beylerin birlikte kaleme aldıkları Tarih-i Umumi kitabında Türklerin soyu ile ilgili ifadelere yer verilmiştir:

---

[452] Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331-1912, s.36.
[453] Rıdvan Nafiz, *Küçük Türk Tarihi*, (Yay. Haz.: Cem Sili) Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s.6,7.

*''Osmanlıların ceddi Horasan tarafında sakin Türk aşiretlerindendir. 7.Asırda vuku bulan Tatar istilası üzerine Türk kabilelerinden her biri bir tarafa firar etmiştir.''* [454]

Sırrı Cemil'in kaleme aldığı Küçük Tarih-i Umumi ve Ahmet Refik Bey'in kaleme aldığı Tarih-i Umumi'de de benzer ifadeler göze çarpmaktadır:

*''Osmanlılar Horasan'da oturan Kayı Han kabilesindendir. Bundan 700 sene evvel o taraftlara Tatarlar hücum ediyordu. Türk Kabilesinin reisi Süleyman Şah olup, birçok Türklerle Erzurum ve taraflarına gelmiştir.''* [455]

*''Osmanlılar, Asya'dan Anadolu'ya gelen Türk kabilesindendir. Türkler Asya'yı kana bulayan Cengiz'in tebaasından kurtulmak için Anadolu'ya geldiler. Türklerden Selçuklulara biat ettiler. Bu biat mukabilinde Söğüt ve Domaniç taraflarına yerleşmişler, komşuları Bizans hükümetiyle muharebeler ederek az zamanda Rumeli'ye geçmişlerdir.''* [456]

İhsan Şerif Bey tarafından kaleme alınan ve dönemin en önemli ilkokul tarih dersi kitaplarından birisi olan *'Tarihte İlk Adım'* isimli kitap, Türklerden ve tarih sahnesine çıkışlarından bahsediş şekli itibariyle fevkalede önemlidir:

*''Osmanlı Türklerinin en eski ataları Çin'in kuzeyinde, Horasan'da ve Asya'nın dağlık bölgelerinde yaşamaktadır. Türklerin birinci hakanları büyük Oğuz Han'dır. Padişahlarımız Oğuz'un Gün Han evladından, Osmanlılar da Türklerin Kayı Han oğullarından türemiştir.''* [457]

Yine Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid beyler tarafından kaleme alınan Küçük Mekteplilere Tarih-i Umumi isimli ders kitabında da Türklerin insanlık tarihinin en eski kavimlerinden birisi olduğu vurgulanmış ve Türklerin anavatanları, boyları, göç ettikleri yerler detaylıca anlatılmıştır ve Türklerin soyuyla ilgili:

---

[454] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*,C.3,s.70.
[455] Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi*, s.87.
[456] Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, s.21,22.
[457] İhsan Şerif, *Tarihte İlk Adım*, s.3.

*''Bugün yeryüzünde milyonlarca Türk vardır. Asya'dakilerden maada Baltık denizi sahilindeki Finlandiya'nın eski ahalisi olan Firavunlarla, Macarlar hep Türk neslindendir."* [458]

Görüldüğü üzere her ne kadar Fransız ve batıcı bir ekolle kaleme alınan Tarih-i Umumiler mevzu bahis olsa da Türklük dendiğinde zihinlerde uyanmaya başlayan tasavvur iyiden iyiye değişmeye başlamıştır. Osmanlıdan evvel *'dört yüz çadırlık bir topluluk'* olarak görülen Türkler'in, Anadolu'ya gelmeden önceki macerasının, anavatan Türkistan'a kadar giderek anlatılması kanaatimizce önemlidir ve İttihad-ı Anasır düşüncesinin çökmesiyle açıklanabilir. Aynı zamanda ders kitaplarında Osmanlılardan bahsedilirken Türk olduklarının vurgulanması ve Kayı aşiretine mensup olduklarından bahsedilmesi zihniyet değişikliğini görmemiz açısından büyük önem arz etmektedir. İkinci Meşrutiyet dönemi tarih yazarları biraz da Türkçü saiklerle hareket etmiş ve *'Turan'* coğrafyası ders kitaplarına girmeye başlamıştır.

Ali Reşat'ın yazmış olduğu Tarih-i Umumi'de Türklerin yaşayış ve kültürüne dair şunlar vurgulanmıştır:

*''Türkler debbağlık sanatını bilirler.Yün dokumalardan elbise yaparlar, binicilikte, silahşorlukte büyük maharet gösterirlerdi. Bayraklarının başına altından bir kurt takarlardı. Yazılı kanunları yok idi. Her şey adeta tabi idi. Türkler büyüklerine pek çok hürmet ederlerdi.İtaatsizlik edenler idam olunurdu. Harp meydanında ölmek şeref, yatakta ölmek ayıp idi. Subaylara, en çok saydıkları kimselere ağa, ihtiyarlara ata derlerdi. Yemin ile ant ile birbirlerine kardeş olurlardı. Muhtelif kabileden olan iki kişi kanlarından çıkardıkları kanı süt veya kımıza karıştırırlar, bunu içerek ant yani kardeş olurlardı.''*

*''Bir peder vefat ettiği zaman ailenin toprağı hanesi en küçük oğluna kalırdı. Buna tekin denilirdi. Büyük oğul hayvan sürülerini, nakli mümkün olan sair şeyleri alırdı. Ortanca oğul mirastan hisse almaz, oku ve*

[458] Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid, *Küçük Mekteplilere Umumi Tarih*, s.22-23.

*yayı ile kalırdı. Ortanca oğullara adsız denilirdi. Adsızlar atlarına binerek uzaklara giderler, bazen büyük mevkilere nail olurlardı. Hatta bazıları hükümdar olmuştur.''*[459]

Burada henüz Müslüman olmamış Türklerin ne denli büyük bir millet olduğundan övgüyle bahsedildiğini görüyoruz. Türklerin maharetlerinden uzun uzun bahseden Tarih-i Umumiler, Türklerin örf ve adetine bağlı kimseler olduğundan bahsetmektedir. Müslüman olmayan Türklerin örf, adet ve kültürlerinden bu şekilde bahsedilmesi, kanaatimizce; Müslüman olmadan önce de Türklerin büyük bir millet olduğunu anlatmak içindir ve Müslüman olmayan Türkler vurgusu metinlerde epeyce hissedilmektedir.

Aynı Tarih-i Umumi'de Türklerin soyunun nereden gelmiş olabileceği ile alakalı şunlar anlatılmıştır:

*''En eski rivayetlere göre Türkler, Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundandır. Yafes'in oğullarından olan TÜRK, Issı göl kenarına gidip, orada bir hükümet tesis etmiştir.Türk'ten sonra birbirini takip eden birçok hükümdarlar gelmiştir.Bunlardan Alınça Han'ın Tatar ve Moğol isminde iki oğlu bulunmaktadır. Memleketini bunlar arasında taksim etmiştir.Moğol Han'ın yerine Kara Han geçmiş, Kara Han'ın oğlu Oğuz Han büyük bir hükümdar olmuştur.Çin'i, Suriye'yi, Mısır'ı zaptetmiştir. Oğuz Han'ın evladından Gün Han Osmanlıların ceddidir.''*[460]

Türklerin soyu Hz. Nuh'un oğlu Yafes'e kadar dayandırılırken, Tatar ve Moğolların Türk kimliklerine dair göndermelerde de bulunulmuştur. Bu husus önemlidir. Bu dönemde yapılan tarihi tartışmalarda Cengiz Han, bilhassa Anadolu'da devletler teşekkül etmiş olan Türklere büyük zararlar verdiği için bir 'düşman' şahsiyet olarak algılanırken, yalnızca Yusuf Akçura bunun yanlış bir değerlendirme olacağını, Cengiz Han'ın Türk soylu, büyük bir Türk hükümdarı olduğunu anlatmıştır.[461]

---

[459] Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, s.38.
[460] Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, s.38.
[461] Mehmet Kaan Çalen, *Modern Türk Düşüncesine...*, s.119.

*''Hayır efendiler, bin defa hayır! Kendi büyüklerimizi mütemadiyen tahkir ve tel'in edegelmemizin sebebi, onların hakikaten tahkir ve tel'ine müstehak olmalarından değil, asla değil, ancak onları başkalarının gözüyle görmemizden, başkalarının beyniyle anlamamızdandır... Cengiz'e fitne-engiz, Timur'a püşur dedirten, etrakı bi-idraklık, Tatar'ın hunharlık ile vasfettiren neden budur..."*[462]

İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte, bilhassa Balkan Savaşlarından sonra kültürel Türkçülüğün yerini siyasi Türkçülüğe bırakmasıyla birlikte Türk dünyası mefhumu Türkçü metinlerde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Metinlerde, Turan coğrafyasında yer alan Kırgız, Tatar, Özbek gibi kavimlerin soyunun Türk kökenli olduğu işlenmiş en azından zihinlerde, bütün Türkler tek bir çatı altında toplanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ağırlıklı olarak kullanılan kahraman figürlerden birisi Türkçü Cengiz Han figürüdür. Bu yüzden başta Yusuf Akçura olmak üzere, Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet Bey, Rıdvan Nafiz gibi Türkçüler hemen her yazılarında Türkçü Cengiz Han mefhumunu kullanarak Türkçü bir tarih tasavvuru yaratmışlardır.

Bir Kırım Tatar Türkü olan Yusuf Akçura, Türk-Tatar- Moğol birliğini devamlı surette vurgulamıştır. Yusuf Akçura, Cengiz Han etrafında kurgulamış olduğu söylem ile 'Bütük Türklük' kavramını meşrulaştırmış, ezilen Osmanlı Türklerine de yeniden büyük devlet olma imkanını sunmuştur. [463]

İncelediğimiz tarih dersi kitaplarında Cengiz Han hususunda değilse bile Türk-Tatar-Moğol birliği bağlamında hareket edildiğini görmekteyiz. Kitaplarda Türklerle ilgili hemen her kısımda Türk-Tatar Moğol üçlemesine vurgu yapıldığını görüyoruz. Örneğin, kitaplarda, Ergenekon destanı şu şekilde incelenmiştir:

*''Eski Türk masallarına göre Tatarlardan kaçan Moğollar karlı dağlardan geçtiler.Güzel bir vadiye giderek orada yerleştiler.400 sene*

[462] Yusuf Akçura, ''Tarih ve Asar-ı Atika: Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han'', *Türk Yurdu*, I/I, 1327-1910, s.17-18.
[463] Francois Georgeon, *a.g.e*, s.81-82.

*oturdular.Nesilleri çoğaldı. Sonra vadiden çıktılar.Tatarlara galabe ettiler.Nerede olduğu bilinmeyen bu vadiye Ergenekon denilmiştir.''*[464]

Ergenekon'dan çıkan Türklerin Moğol olarak isimlendirilmesi de kanaatimizce ilginçtir. Burada yaşanan mücadele bir Tatar-Moğol mücadelesi olarak anlatılmış, Ergenekon destanı Moğol ismi üzerinden aktarılmıştır.

Ali Reşat'ın yazmış olduğu Tarih-i Umumide Cengiz Han başlığı işlenirken, Moğol aşiretlerinden Tatarların bir cüzü olarak bahsedilmiştir. Moğol reislerinden Timuçin'in bütün Türk, Moğol ve Tatar kabilelerini idaresi altına aldığı, sonra da Karakurum şehrini başkent yaparak Cengiz Han ünvanını aldığı metinlerde anlatılmaktadır. Söz konusu ifadeler şu şekildedir:

*''Maksadı bütün aşiretleri, kabileleri bir millet halinde birleştirmek, kendisi de bunlara hakan olmaktı. İşte bu maksatla büyük ordular toplayan Cengiz, evvela bütün Çin kıtasını zaptetti. Sonra garbe döndü; Türkistan ve Horasan cihetlerinde bulunan Harezm devleti arazisine girdi. Bu devleti mahveyledi. Artık Cengiz'in bütün İslam memleketlerini zaptetmesine mani kalmadı. Çünkü Abbasi halifeliği pek zayıf idi. Onun için Cengiz her tarafı tahrip ve yağma ede ede Dicle kenarına kadar geldi. Bu istila esnasında mamur şehirler harap oluyor, ahali katliam ediliyordu. Elhasıl Cengiz Bahri Asferden Almanya hududuna, Himalaya dağlarından Sibirya içlerine kadar imtidad eden memleketlerden mürekkeb büyük bir devlet vücuda getirdi. 25 sene saltanattan sonra vefat etti.''*

*''Cengiz putperest idi. Fakat diğer dinlere taarruz etmedi. Tarihte Cengiz büyük fakat kanlı bir nam bırakmıştır. Muharebelerde milyonlarca nüfus telef olmuş, İslam memleketlerinin en mamur kıtaları, şehirleri kan ve ateş içerisinde kalmış, İslam medeniyeti çok zarar görmüştür.''*[465]

Ders kitaplarını incelediğimiz vakit karşımıza çıkan belki de en mühim tespit şudur: Ders kitaplarında, bilhassa umumi tarih kitaplarında, tarihi konular

[464] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.40.
[465] Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, s.130-132.

anlatılırken kullanılan dil, ötekinin yani Avrupa'nın dilidir. Türk tarihi Avrupalıların kelime ve kavramları ile işlenmiştir. Şüphesiz ki bunda tarih kitaplarının Seignobos gibi Avrupa-Fransız ekolünden gelen tarihçilerin kitaplarından aynen çevrilmesidir. *Yani Avrupa'nın kelime, kavram ve üslubu ile Türklerin tarihi yazılmış, ötekinin gözüyle, bizim tarihimize içeriden bakılmıştır.* Metinlerde Ergenekon destanı işlenirken, Türklerden Moğol olarak bahsedilmesi, Cengiz Han'ın bütün cihanı kana bulayan bir putperest olarak anlatılması,Avrupa'nın/Ötekinin kavramları ile tarih yazıcılığı yapıldığına esaslı bir örnek teşkil eder.

Cengiz Han'dan bahsedilirken, *'İslam diyarlarını mahveyledi, kana buladı'* ifadeler kullanılması ise Ali Reşat bey gibi tarihçilerin bu dönemde de Osmanlıcı tarih tasavvuru ile hareket ettiğinin göstergesidir. Zira Osmanlıcı tarih anlayışının gözünde Cengiz Han, Osmanlı ve islam medeniyetini, Anadolu coğrafyasını parçalayan eli kanlı bir hükümdardır. Buradan hareketle Yusuf Akçura'nın oluşturmaya çalıştığı *'Büyük Türk Hükümdarı Cengiz'* düşüncesinin ders kitaplarında kendisine yer bulamadığını söylemek mümkündür.

Yine aynı şekilde İslam öncesi Türklerden putperest olarak bahsedilmesi Türk tarihini anlatırken, ötekinin dilinin kullanıldığı hususana dair önemli bir örnektir.

> *''En eski Türkler putperest idiler. 5 kuta itikat ederlerdi. Demir, toprak, ağaç, ateş, su idi.Sonraları Buda mezhebini kabul ettiler. İran tarafına gidenler zerdüşt oldular.Hristiyanlıkta Türklerin bazı kabileleri arasında yayıldı. Nihayet İslam zuhur edince Türkler Müslüman oldular.''*

Türklerin İslamiyet'i kabulü de eserlerde şu şekilde anlatılmaktadır:

> *''Türkler, Asya'nın en kavi,en faal kavmi idiler.Pek eski zamanlarda Çin, İran memleketleriyle münasebette bulundular. İslam'ın zuhuruyla birlikte isimleri İslam Tarihine geçmeye başladı. Emevi hükümeti zamanında Arap fatihleri Türkistan hududuna kadar ilerlediler.İslamiyet 30 yıl içerisinde İran havalisinde yayıldı. Müslüman olan Türkler, Arapların askeri hizmetine girdiler.Anadolu'ya, Irak'a, Suriye'ye gelmeye başladılar.Abbasi halifelerinin*

*saraylarında büyük bir nüfus kazandılar.Türk sergerdeleri kumandan vali sıfatıyla Abbasi devletini idare etmeye başladılar.Abbasi devletinin son zamanlarında eyaletler birer birer istiklallerini ilan ettikleri esnada Türk valileri de müstahil hükümetler kurdular.Bu hükümetler,Sasaniler,Gazneliler ve Selçuklulardır. Bu Türk hükümetleri Türkistan ve Hindistan'ın birçok yerinde İslam dinini yaydılar.''*

*''İslamiyet yayıldıktan sonra Türkler ikiye ayrıldılar. Birincisi garpde oturan Müslüman Türkler, ikincisi şarkta kalan gayrimüslim Türkler yahut Tatarlar. Tatarlar en çok Çinliler ile uğraştılar.Karahitay Tatarlarından sonra Mançu Tatarları Çin'i tamamen zapt ettiler.''*[466]

Geleneksel Osmanlı tarihçileri *"Osmanlıcılık"* düşüncesi altında eserlerinde, Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerinden önceki Türk tarihinden çok kısa bahsetmiş ve genel olarak İslamiyet öncesi Türk tarihinden bahsetme gereği duymamışlardır.[467] Bu durum Tanzimat dönemi ile birlikte değişmeye başlamış ve Türklüğün araştırılmasıyla kısmen de olsa tarih kitaplarında Türk tarihine yer verilmeye başlanmıştır. Ahmed Vefik Paşa 1863 yılında kaleme aldığı *'Hikmet-i Tarih'* adlı yapıtında Türk tarihinin Osmanlı ile başlatılmasının yanlış olduğunu, bütün Türk kavimlerinin ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.[468]

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı tarihi kitaplarında da bu değişim gözlemlenebilmektedir. Osmanlı tarihine giriş kısmında müellifler kısaca Osmanlıların soyunun Türk olduğuna şöyle değinmiştir:

*"Osmanlıların ecdadı, aslı Türk'tür. Bunlar Türkistan tarafında otururlardı. Hicretin birinci asrında Moğollar Tataristan'dan çıkıp garba doğru yürüdüler, önlerine gelen yerleri yıktılar, insanları kestiler. Bir çok Türk taifeleri de korkularından bu taraflara kaçmağa başladıkları gibi*

[466] Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, s.40.
[467] David Kushner, *a.g.e*, s.61.
[468] Mustafa Oral, *a.g.e*, s.155.

*Osmanlıların mensubu oldukları (Kayı Han) kabilesi de bunları (Süleyman Şah İbn Kaya Alp) ile birlikte (Ahlat) ve (Erzincan) havalisine geldiler.* [469]

Yine Ahmed Reşit de kaleme aldığı "Tarih-i Osmani Okuyorum" adlı eserinin hemen başında *"Osmanlılar Türk'tür. Türkistan'da türeyip Anadolu'ya geçerek Söğüt ve Eskişehir'de yerleştiler."* [470] diyerek Osmanlı ceddini belirtmiştir. Ahmed Refik ise 'Tarih Okuyorum' isimli eserinde benzer bir üslup geliştirerek, Türkler için: *"Bir memlekette oturan insanlar hep bir aile gibidir. Hepsine birden millet denir. Milletin oturduğu yer vatandır. Vatanımızın babası padişahımızdır.Bütün Müslümanların Peygamber vekilidir. Padişahımız ve bizim ceddimiz Türktür.Padişahımızın ceddi Osman Gaziden gelmektedir. Bu devleti kuran odur. Bunun için devletimize Osmanlı devleti derler... Ceddimiz Türkler ise diğer kabilelerin içinde en cesuru, en temiz yüreklisi idi."* [471] diyerek İslamiyet öncesi Türkler için övgü dolu sözcükler kullanmıştır. Eserlerde Osmanlıların kökünün Türk olarak gösterilmesi kanaatimizce Türkçülük fikrinin kitap yazarlarında tamamen egemen olduğunun göstergesi değildir. Osmanlılık kavramının her daim ön planda tutulması, İttihad-ı Anasır düşüncesi çerçevesinde metinler kaleme alındığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ali Seydi ve Ali Reşat eserlerinin başında Türk kimliğine yer vermeleri ile birlikte eserin sonunda *"Yaşasın Osmanlılar!"* [472] diyerek eserin aslında Osmanlıcı zihniyet ile yazıldığını ortaya koymaktadırlar. Fakat Ali Seydi tek başına kaleme aldığı *"İptidailere Mahsûs Tarih-i Osmanî"* adlı eserinde *"Bize (Osmanlı) denilmesi devletimizi tesis eden (Osman) Gazi'nin ismine nispetledir."* [473] diyerek aslında köken olarak Türk olduklarını ve Türkçülüğün etkisini bir kez daha ortaya koymuştur.

Benzer ifadeleri Ahmet Refik'in kaleme aldığı Muhtasar Resimli Tarih-i Osmani'de de görmek mümkündür. Kitabın ilgili bölümünde Osmanlı Türkleri ile alakalı şunlar ifade edilmektedir:

---

[469] Ali Reşad , Ali Seydi, *Tarih-i Osmani*, s.3-4.
[470] Ahmed Reşit, *Tarih-i Osmanî Okuyorum*, s.3.
[471] Ahmed Refik, *Tarih Okuyorum*, s.3.
[472] Ali Reşad, Ali Seydi, *Tarih-i Osmani, s.143.*
[473] Ali Seydi, *İptidailere Mahsûs Tarih-i Osmanî*, s.11.

*''Osmanlıların cedleri Türklerdir. Türkler, Asya'da, Altundağ'da otururlardı. Kılıç kuvvetiyle yaşarlar, komşularıyla alışveriş ederlerdi. Biz Osmanlılar da Türklerdeniz, mensup olduğumuz kabile Kayı Han kabilesidir.''*[474]

İncelediğimiz ahlak ve medeniyet dersi kitaplarında Türkler mevzu bahis olduğunda Osmanlı tarihi kitaplarıyla benzer bir algı ile karşılaşmak mümkündür. Osmanlıların anavatanı ve Türk kökenli oldukları net bir biçimde anlatılır fakat vurgulanan Osmanlı milleti düşüncesidir. Bazı durumlarda Osmanlılık ve Türklük bir tutulmuştur:

*''Biz Osmanlıyız, gerçi ilk Osmanlılar vüsta-i Asya'dan gelmiş Türklerden ibaret idiyse de sonra bu cesur ve adil ecdadın fethettiği memleketlerin kaffesinde oturan cemaatler ve kavimler Osmanlı hukukuna nail olmuşlardır.''* [475]

*''Türkler altı yüz sene evvel bir hükümet tesis ettikleri zaman ilk müessisinin namına Ona Osmanlı demişlerdir. Şu halde Türklük ile Osmanlılık birdir. Yalnız Türkler arasında bulunan ve Türk hükümetine tabi diğer birtakım kavimler vardır ki Osmanlılık namı bunlara da şamildir. Türklerle beraber hepsi Osmanlı milletini Osmanlı Devletini teşkil ederler. Bana sorsalar evvela Osmanlı, sonra Türk'üm derim... Büyük millettir Osmanlılık.''*[476]

Hakkı Behiç, iptidai mekteplerinde okutulması için yazdığı Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye isimli ders kitabında, millet ve kavim kavramlarını açıklayarak bir millet tanımı getirmiştir:

*''Millet, aralarında dini ve kavmi farklılıklara rağmen aynı siyasi sınırlar içerisinde yaşayan ortak çıkarlarını sağlamak amacıyla birleşmiş siyasi topluluktur. Fransızca nation sözcüğünün karşıladığı kavim ise*

---

[474] Ahmet Refik, *Muhtasar Resimli Tarih-i Osmani*, s.3.
[475] Ahmet Cevat, *Sıbyana Mahsus Vezafe-i Medeniye ve Ahlakiye, Terbiye-i Zatiye, Malumat-ı Ahlak ve Medeniye*, Vezafe-i Vataniye, s.23-24.
[476] Doktor Hazık, *Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye*, s.35-36.

*modern anlamıyla etniye tekabül etmektedir. Kavim, menşei, lisanları, adat ve ahlakı, efkar ve hissiyatı müşterek olan bir topluluktur. Bu bağlamda Türkler bir kavimdir. İstanbul'da yaşayan bir Türk ile Rusya'da yaşayan bir Türk arasında çevre ve içinde yaşadıkları toplumun sonucu olan zahiri farkların dışında hiçbir farklılık yoktur. Mesela Bulgarlar, Sırplar, İslavların bir şubesi oldukları halde ayrı bir hususiyet iddia ederler. Kezalik Çerkezler, Tatarlar, Moğollar Türklerin bir şubesidir.''* [477]

*''Türk milleti dünyanın birçok yerine dağılmıştır. Türk,Tatar, Kıpçak, Moğol, Nogay, Tonguz, Çerkes, Kırgız, Macar vesaire gibi birçok kavimler, hep Türk sülalesidir.''* [478]

Türklerin Osmanlı milleti ile bir tutulma isteği, dönem itibariyle yazılmış bütün kitaplarda karşımıza çıkmaktadır. Fransa'da hasıl olan kültürel milliyetçilik anlayışı İttihad-ı Anasır/Osmanlıcılık fikri ile eşdeğer görülmüştür. Ancak temel fark şudur ki; Türkler her daim imparatorluğun kurucu ve asli unsuru olarak vurgulanmıştır. Ahmet Ziya ve Ali Haydar Beyler, kaleme aldıkları Yeni-Malumat-ı Medeniye isimli çalışmalarında Türkler'den, *'Osmanlı hükümetini tesis eden, nüfusun çoğunluğunu oluşturan ve Osmanlıların içindeki en kuvvetli unsur'* olarak bahsederek Türklerin meziyetlerini şaşalı bir biçimde anlatırlar:

*''Türkler, bütün milletler içerisinde en cesur, en hamiyetli ve en temiz yürekli insanlardır.''* [479]

Batıda her daim hakim olan görüş Türklerin, barbar bir millet olduğudur. Ahlak ve medeniyet kitaplarında Türklerin üstün meziyetleri övgüyle anlatıldığı gibi barbar Türk algısına karşı çıkılmıştır ve Türklerin cihanşimul devletler kurduğuna vurgu yapılmıştır:

*''Türkler asla barbar değillerdir. Türkler bütün cihanı titrettikleri zamanlarda bile adaletten hiçbir vakit ayrılmamışlardır; hiç kimsenin*

[477] Hakkı Behiç, *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye*, s.17-18.
[478] Ahmet Ziya, Ali Haydar, *Yeni Malumat-ı Medeniye*, s.16,31.
[479] Ahmet Ziya, Ali Haydar, *Yeni Malumat-ı Medeniye*, s.16,31.

*hukukuna taarruz etmemişlerdir. Türkler şimdiye kadar fethettikleri memleketlerin ahalisi hakkında son derece alicenapane, adilane muamele etmişlerdir... Türklerin himayesine giren kavimler asırlardan beri ne dillerini, ne de milliyetlerini gaip etmişlerdir. Hiçbir milletin, hiçbir devletin yapmadığı şu büyüklüğü Türkler yapmıştır.''*[480]

İncelediğimiz ders kitaplarında; bilhassa Balkan Harbi'nden sonra kaleme alınanlarda Türkçü tarih tasavvurunun etkileri iyiden iyiye hissedilmektedir. Osmanlıcı tarih tasavvuru ile yazılanlar da bile Osmanlı üst kimliği vurgulanmakla beraber Türklerin ne denli büyük ve meziyetli bir kavim olduğundan övgüyle bahsedilmiştir. Türklerden bahsedilirken, *'korkusuzluk*, *'savaşçılık'*, *'mertlik'*, *'alicenaplık'*, *'doğruluk'*, *'hakimiyeti altındaki milletlere zulümde bulunmama'*, *'Türk kadınlarının sosyal hayattaki aktif rolü'* her daim vurgulanan olgular olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk tarihinin bir parçası, devamı niteliğinde ele alındığını söylemek yerinde olacaktır. Dönemin yazarlarının *'Turan'* vurgusu da önem arz etmektedir. Osmanlılar, büyük Turani ailesine mensuptur ve ta Turan coğrafyasından Anadolu'ya gelmişlerdir:

*''Osmanlığını sultanlığını ihdas eyleyen Türkler, Türk-Tatar-Moğol büyük ailesinin bir şubesinden ibaret Kayı Han aşiretine mensup idiler. Bu Türklerin, hepsi değilse bile mühim bir kısmı daha Küçük Asya'ya gelmeden evvel İslam dinine girmişlerdir. Bu cihetle Osmanlı devleti doğduğu zamandan itibaren bir Türk ve Müslüman devleti idi.''*[481]

Balkan Harbi'nden evvel yazılan tarih ders kitaplarına; bilhassa Tarih-i Osmani ve Tarih-i Umumilere yansıyan Osmanlıcı tarih tasavvurunun, Balkan Harbi'nden sonra yerini Türkçü bir tarih tasavvuruna bıraktığından bahsetmiştik. Bu kırılma devlet/millet gibi kavramların da zihinlere daha net bir biçimde oturmasına neden olmuştur. Yusuf Akçura, *'Üç Tarz-ı Siyaset'* isimli eserinde, Osmanlıcığın Fransız tipi milliyetçiliğe göre kurgulandığını ve bunun iradi bir millet yaratma teşebbüsünden öteye geçemeyeceğini ifade etmiştir. Ziya Gökalp'de Akçura ile aynı

[480] Doktor Hazık, *Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye*, s.35.
[481] Yusuf Akçura, 'Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe' *Bilgi Mecmuası*, Yıl:1, Sayı:1, 1330-1912, s.84

kanaattedir. Gökalp, bir Türk lisanı yerine Osmanlı lisanı yaratmanın, Türk milleti yerine de yapay bir Osmanlı milletinin oluşturulamayacağını ve bunun *'Türklüğün yüzüne aldatıcı bir örtü çekmek'* olacağı ifade etmiştir.[482]

[482] Mehmet Kaan Çalen, *Osmanlıcılık...*,s.123.

# SONUÇ

1908 yılında II.Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte, çeşitli sebeplerden ötürü Avrupa'ya gitmek durumunda kalan aydınların da İstanbul'a dönmeleriyle, Osmanlı Devleti'nin başketinde yeni dernekler, gazeteler, mecmualar, sivil toplum örgütleri ve siyasi partiler kurulmuştur. Memleket idaresinde sesini duyurmaya başlayan bu güruh, söz ve yazı özgürlüğünü de beraberinde getirmiştir. Dönemin özgürlükçü havasının da etkisiyle Osmanlı Devleti'nde daha evvel eşi benzeri görülmemiş bir yazın hayatı ortaya çıkmıştır.

II.Meşrutiyet'in ilanı bir dizi eğitim reformunu da beraberinde getirir. ''Devletin *yıkılışını ancak eğitim kurtarır''* düsturuyla başlayan reformlar, eğitimin tekşifi ve ayani yani deney ve gözleme dayalı hale getirilmesi amacıyla ortaya konmuş, tarih eğitimi de ezbercilikten kurtarılmaya çalışılmıştır. Dersler laikleştirilmiş; hemen bütün derslerin amacı vatana, millete, dinine bağlı bireyler yetiştirmek olmuştur. Bu dönemde karma eğitimin ilk denemelerinin görüldüğünü ve II.Abdülhamit döneminde başlatılan kadınlara eğitim reformunun geliştirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Sultan Abdülhamit döneminde dini içerikli bir ders olan ahlak dersi de milli bir içerik kazanmıştır. Bilhassa Balkan Harbinden sonra, harbin kaybedilme nedeni eğitimsizliğe bağlanmış, memleketi kurtaracak yegane unsurun eğitim olduğu inancı oluşmuştur.

İkinci Meşrutiyet dönemi iptidailerinin amacı, *'mütedeyyin'* ve *'vatanperver'* insan yetiştirmektir. Bu noktada yapılmak istenenin bir Türk-İslam sentezi denemesi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bununla birlikte Fransız İhtilali ve Meşrutiyet'in müşterek değerleri olarak kabul gören özgürlük, eşitlik, adalet kavramları eğitimin ana unsurlarıdır. Tarih dersinin bir ödev, genç kuşakları yetiştirmede şekillendirici bir unsur olarak ortaya konduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Esasen, *'makbul vatandaş'* oluşturmanın peşinde koşulmuştur. Derslerde sık vurgulanan davranışlar, *'devlete itaat', 'kanunlara riayet', 'vatanı sevmek'* ve *'vatan için askerlik yapmak'* gibi hususlardır.

1908 ihtilali itibariyle İttihad-ı Anasır düşüncesi devlete egemen olduğu için, öğrencilerin beyinlerine 'millet', 'milliyet' kavramı ile birlikte Osmanlılık, Osmanlı vatandaşı üst kimliği nakşedilmiştir. Bilhassa Balkan Harbinden sonraki süreçte millet dendiğinde akla gelen-getirilen Türk olmuştur.

II.Meşrutiyet'in ilanıyla beraber neşriyat faaliyetlerinin de artmasıyla popüler tarihçilik hız kazanmıştır. Fuat Köprülü bu dönemi, *'tarih modasının uyanması'* olarak tarif eder. Köprülü'ye göre *'Seignobos'tan yapılan tercümeler ile'* muhtelif tarih kitapları çevrilmiştir. Yusuf Akçura da bu dönemi 'Seignobos saltanatı' olarak ifade etmektedir. Bu dönem eğitimin yaygınlaşması, tarihin popüler bir unsur haline gelmesi ile birlikte Osmanlı tarihine ciddi bir alaka gösterilmeye başlandığını söylemek yerinde olacaktır. Ancak bilhassa Osmanlı tarihi ve umumi tarih kitaplarının Avrupa'da yazılan kitaplardan neredeyse birebir tercüme edilerek hazırlanması milli bir tarih yazılmasına mani olmuştur ve dönemin aydınları 'mükemmel bir Osmanlı tarihi' yazamama sorunsalını her daim gündeme getirmiştir.

Satı Bey, tarih eğitiminin en önemli amaçlarından birini de 'Meşrutiyet'in faziletlerini öğrencilere anlatmak' olarak ifade etmektedir. Bu dönemde öğretici tarihçilik en önemli kavramlardan birisidir. Öğretici tarihçilik, milletlerin sıkıntılı dönemlerinde; büyük felaketler, savaşlar vb, ortaya çıkan milli birlik ve beraberliği aşılamak amacıyla ortaya konan bir metottur. Özetle öğretici tarihçiliğin etkisiyle milli tarih unsurları güç kazanmış ancak bize ait, müstakil ve milli bir tarih yazılamamıştır. Bunun da en önemli nedeni Avrupalı tarihçilerin taklit edilmesidir.

Meşrutiyet'in ilanından sonra tarihçiliğimizin ilmi açıdan da geliştiğini berlirtmek yerinde olacaktır. Mükrimin Halil İnanç, Osmanlılarda bütün sosyal ve kültürel alanlarda olduğu gibi tarihe dair ilmi açıdan oldukça kaliteli eserlerin telif ve tercüme edildiğini ifade etmektedir. Bu dönemde çeşitli tarih dergileri ve monografiler de neşredilmiş, ayrıca Avrupa'daki tarih akademileri açmak tarzında (Tarih-i Osmani Encümeni) faaliyetler yürütülmüştür. Tüm bu gelişmeler, ilmi tarihçiliğin başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Dönem itibariyle iptidailerdeki tarih dersi programlarının da yeniden düzenlendiğini belirtmek gerekmektedir. İçerik itibariyle Osmanlı hanedanı ve devlet

sistematiğine(merkez ve taşra teşkilatlanması) yer verilirken; tarih derslerinde Osmanlı devleti dışındaki diğer Türk devletleriyle çok da fazla ilgilenilmemiştir. Tarih derslerinde Türk tarihine ayrılan zaman; Mısırlılara, Yunanlara, Romalılara ayrılan zamandan çok daha azdır. Daha evvel yalnızca Osmanlı tarihinden ibaret olan derslere Mısırlılar, Fenikeliler, İsrailliler, Yunanlılar, Türkler, İslam Medeniyeti, Keşifler, İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya gibi konuların eklenmesi de oldukça mühimdir. Avrupamerkezci tarih görüşü çerçevesinde yazılan kitaplar, müfredatta etkisini iyiden iyiye hissetirmektedir.

Abdülhamit döneminde tarih derslerinin neredeyse tamamen müfredattan kaldırıldığı ve umumi tarih derslerinin müfredattan çıkartıldığı düşünülecek olursa belki de en büyük yenilik bu hususta gerçekleşmiştir. Daha evvel haftada iki ders olan tarih dersi, sınıflarda kademeli olarak beş, altı ve sekize yükseltilmiştir. Önceleri toplamda 84 saat tarih dersi görerek iptidailerden mezun olan öğrenciler, yapılan değişiklerle asgari 210, azami 240 saat tarih dersi görerek iptidailerden mezun olmuşlardır.

Bu dönemde rüştiye, sultaniye ve idadiye programlarında okutulmak üzere Ali Seydi, Ali Reşat, Ahmet Refik, Ahmet Reşit, Sırrı Cemil gibi yazarlar çeşitli Osmanlı tarihi ve umumi tarih kitapları kaleme almışlardır. Kaleme alınan kitaplar, daha evvel yazılan kitaplardan oldukça farklıdır. Bilhassa Osmanlı tarihi kitaplarında farklı bir usul ve üslup izlenmiştir. Kitaplarına muhtevasında yalnızca Osmanlı tarihi ve İslam tarihi değil; Türk tarihi, Tanzimat ve reform süreçlerine de yer verildiği görülmektedir.

Ahmet Refik, Seignobos'un üç cilt olan *'Tarih-i Medeniyet'* kitabını 1910 yılında, Ali Reşat *'Tarih-i Siyasiyesini'* 1908'de, Ali Reşat, Engelhart'ın *'Türkiye ve Tanzimat'* kitabını 1910'da, Mehmet Ata Bey, Hammer'in *'Osmanlı Tarihini'* 1913 ile 1921 yılları arasında yayınlamıştır.

İfade ettiğimiz üzere yazılan tarih dersi kitapları, Avrupamerkezci bir tarih anlayışla yazılmıştır ve Fransız tarihçi Seignobos'un tercümelerinden yararlanarak hazırlanmıştır. Yusuf Akçura, bu hususu her daim şiddetle eleştirmiştir. Akçura yazdığı makalelerde, *'Osmanlı Türklerinin, dünyaya Fransız gözüyle baktığını'* ifade

etmektedir. Neşredilen umumi tarih kitapları esasen birer *'Avrupa milletleri tarihi'* kitabıdır. Buna rağmen dünya tarihi kitabı olarak yayınlanmışlardır. Tanzimat devrinden itibaren tarihçiliğimizde görülen batılılılaşma ve Fransızlaşma bu dönemde etkisini iyiden iyiye hissettirir niteliktedir. Ali Reşat, Ali Seydi ve Ahmet Refik Beylerin yazdığı umumi tarihler, Fransız umumi tarihlerinin tıpkı basımı gibidir.

1908 yılından sonra ders kitaplarının yapısında ve niteliklerinde de değişiklikler fark edilmektedir. Ders programlarında sosyal konular yer almaya başlamıştır. Tarih kitaplarına bir taraftan harita ve resimler ilave edilmiş, diğer taraftan da devlet adamlarıyla ilgili bilgiler konmuştur.

Bu dönemde kaleme alınan tarih dersi kitaplarında hürriyetçi tarih tasavvurunun etkisi ile *"devr-i istibdâd", "hürriyet mücâhedeleri" "10 Temmuz"* ve *"Kanun-i Esasi"* konularının özellikle dikkat edilerek işlenmesi talep edilirken *"Sultan Selim-i Sâlis ve Nizâm-ı Cedid"*, *''Sultan Mahmud-ı Sânî ve Vaka-i Hayriyye"* ile *"Tanzimat-ı Hayriyye ve Gülhane Hat-ı Hümâyunu"* konularından önemle bahsedilmesi aslında yeni rejimin kendisini modernleşme sürecinin devamı olarak kabul ettiğinin de bir göstergesidir.

İkinci Abdülhamit döneminde yok sayılan V.Murat, Abdülaziz, Mithat Paşa, Genç Osmanlılar ve onun mensupları Fazıl Mustafa Paşa, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Süavi, Kanun-i Esasi'nin ilanı, ilk parlamentonun toplanması önemli birer tarihsel gelişme olarak işlenmeye başlamıştır. Eserlerde özellikle modernleşme sürecine doğrudan etki eden aydınlara özel bir ilgi gösterilmiş, Mustafa Reşid Paşa, Namık Kemal, Şinasi ve Mithat Paşa gibi önemli karakterlerin resimlerine de sıkça yer verilmiştir.

Gençlerin idareden basın aracılığıyla şikayetleri, İkinci Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'yi ilanı, Mebusan Meclisi'nin açılışı, kapatılması, Abdülhamit'in istibdadı, İttihat Terakki Cemiyeti gibi konular ders kitaplarının önemli konuları olarak müfredatta yer almıştır.

Ders Kitaplarında yakın siyasal tarih Jön Türklerin eylemleri ile İttihat ve Terakki iktidarını meşrulaştırıcı bir tarzda anlatışmış, İkinci Abdülhamit öğrencilere olumsuz bir portre çizilerek anlatılmıştır. İkinci Abdülhamit'in saltanat yılları imparatorluğun en kötü yılları olarak anlatılmıştır: *''Devletin en fena, en tehlikeli, en itibarsız zamanı''* Ayrıca Sultan Abdülhamid'in Kanun-i Esasi'yi ilan etme sözü ile tahta çıkmasına karşın, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbini bahane ederek meclisi kapatması kitaplarda eleştiri konusu yapılmış, devletin ve milletin düştüğü güç durum eleştirilmiştir.

Ders kitaplarında vatandaşlara nasıl siyasi bir terbiye verilmeye çalışılmış ise ahlak ve medeniyet kitaplarında da medeniyeti yakalamak için aydınların tasavvur ettiği örnek Osmanlı vatandaşı modeli anlatılmıştır. Tasavvur edilen vatandaş tipi, çağdaş uygarlık düzeyinin gerekliliklerine yerine getiririp; aile kurar, çalışıp, kazanarak ülkesine katkıda bulunur, aynı zamanda çeşitli konularda bilgilidir.

Bu dönemde Türk dünyası da  dönem ders kitabı yazımında vatan olarak adlandırılmaya başlamıştır. Vatan/Memleket, kişinin doğduğu yeri ifade eden dar anlamı dışında ve ötesinde: mensup olduğumuz tekmil devlettir.Hem de devletin hal-i hazırı değil bundan evvelki hali de vatandır'' biçiminde tanımlanmaktadır. Vatan *'hür ve müstakil vatan'* ve *'esir vatan'* olarak ikiye ayrılmaktadır. Aynı şekilde millet de 'hür Osmanlılar' 'esir Osmanlılar' olarak ikiye ayrılmaktadır. Örneğin Bosna, Arnavutluk, Selanik, Yanya, Girit, Gümülcine, Filibe, Romanya, Kafkasya, Mısır, Bingazi, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir'deki milyonlarca Müslüman işgal altındadır ve zarar görmektedir. Oraları davatanının esaretle inleyen kısımlarıdır. Bu tespit ardından öğrencilere şu görev yüklenmektedir: *'' Vazifemiz bütün vatanımızı sevmek, esarette kalanları kurtarmak emelini beslemek, kurtarmağa çalışmaktır.''*

Balkan Savaşları tarih dersi kitaplarının üslubu ve tarih tasavvurunda çok mühim değişmelere neden olmuştur. Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti'nin hezimete uğraması, 550 senelik anavatan Rumeli'nin elden çıkması, buna karşılık batılıların statüko değişmeyecek demelerine rağmen verdikleri sözde durmamaları Osmanlı aydını ve toplumu üzerinde büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır demek yanlış olmaz. Meseleyi bu bağlamda değerlendirdiğimiz vakit, batıya olan

hayranlığın yerini öfkeye bıraktığını,Osmanlıcılık düşüncesinin zihinlerde de iflas ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Dolayısıyla bu dönemde Türkçülük ve Türkleri bir araya toplayan Turan fikri hayat bulmuştur. Ülkenin kurtuluşu İttihad-ı Anasır'da değil, Türkçülük fikrinin yayılmasında görülmüştür. Bu dönemde yazılan tarih dersi kitaplarında ve tarih müfredatında da bunun etkileri görülmektedir.

Balkan Savaşları ders kitaplarına 'öteki' kavramının girmesine vesile olmuştur. Balkan Harbinde yaşanan hezimetten sonra kaleme alınan tarih dersi kitaplarında: *''Yunanlıların, Bulgarların, Sırpların ve Karadağlıların Osmanlıların vatanını işgal ettiklerine''* değinilmiştir. Gramer kitapları da dahil biz ve onlar eksenindeki milliyetçi ideolojinin 'düşmanları' tanıtılmaktadır. Onlar Yunanlılar ve Bulgarlardır; Balkan savaşları sırasında yaptıkları vahşetlere ilişkin çizimler kitapların içinde yer almaktadır. Bir ders kitabında şu ifade yer almıştır: *''Düşmanlarımız çoktur, fakat en hainleri Bulgarlar ve Yunanlılardır''*

1908'den sonra basılan ders kitapları, Osmanlı Hanedanı'nın Orta Asya ve Türk kökeninin vurgulanmasıyla, Kayı aşiretinin 8.Yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya göçünü belirten bir girizgah ile başlamaktadır. 1909'da Ahmet Refik Osmanlıların, Türk kökenini, 'Osmanlıların Başlangıcı', 'Türklerin Hayat Tarzı', ' Cengiz Han', 'Ertuğrul'un Anadolu'ya varıp' ve 'Osmanlı vilayetinin bağımsızlığı' gibi temaları alt başlıklarda vermiştir.

Ders kitaplarında; umumi tarih kitaplarında ve Osmanlı tarihi kitaplarında, Selçuklular ve Osmanlıların atasının Türkler olduğu açık bir biçimde anlatılmış ve müfredatta teferruatlı bir biçimde kendisine yer bulmuştur. Ayrıca bu behislerde Türklerin dünyadaki en eski medeniyetler arasında yer aldığı da vurgulanmaktadır.

Ahlak ve medeniyet kitaplarında, tıpkı diğer ders kitaplarında olduğu gibi Osmanlıların Türk olduğu üzerinde durulmuştur ancak İttihad-ı Anasır politikasının ağır basması nedeniyle Osmanlı milleti algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Türklerin, imparatorluğun asli unsuru olduğu vurgulanmakla birlikte, imparatorluğun Osmanlı milleti temelli olduğu anlatılmıştır.

Dönemin tarihçilerinin yazdığı umumi tarih kitaplarından evvel yazılmış olan tarih kitaplarında sınıflandırma yapılırken, kürun-ı cedide (yeniçağ) ile kürun-ı uhra (yakın çağ) aynı dönem olarak kabul edilmiş ve bu zaman dilimini İstanbul'un fethinden sonraki zaman dilimi olarak tasnif etmişlerdir. Bu noktada Ali Seydi ve Ali Reşat Beylerin kürun-ı cedide ve kürun-ı uhrayı farklı dönemler olarak tasnif etmesi önem arz eder. Kürun-ı cedide İstanbul'un fethi ile değil, Fransız ihtilali ile başlatılmıştır. Fransız ihtilali Avrupa'daki bütün imparatorlukların kaderini değiştirmiş, halk iradesinin saray, kral ve kilise zihniyetine galip gelmesiyle yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, günümüzde hala geçerliliğini koruyan birçok ideolojinin çıkış noktası bu mühim olaydan sonra olmuştur. Hal böyleyken, *'Seignobos saltanatının'* tarihçiliğimizde revaçta olduğu bir dönemde yazarlarımız tarihin tasnifi meselesinde dahi Avrupamerkezci bir yaklaşım göstermiştir.

Tarih-i Umumiler de ırk behislerinin izini sürerken yaptığımız önemli tespitlerden birisi de medeniyetlerden ve ülkelerden bahsedilirken, yalnızca beyaz ırka mensup olan kavimler anlatılmaktadır. Zaten Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler, Tarih-i Umumilerinde, günümüze eser bırakan milletlerin ırk-ı ebyaz (beyaz ırk) mensubu olduğunu, bunların da Kafkas kökenli olduğunu dile getirmiştir. Tarih-i Umumilerin hiçbirinde Çin veya Hint gibi mühim medeniyetlerin ayrı birer başlık olarak ele alınmaması; Türklerden ve tarihe çıkış noktaları Türkistan bölgesinden, Osmanlı'nın kuruluşu ile alakalı kısımlar haricinde bahsedilmemesi kitapların Avrupamerkezci bir tarih tasavvuru ile kaleme alındığını gösterir niteliktedir.

Yapılan tasniflerde *'batı medeniyeti'* algısı kendisini ciddi manada hissettirmektedir. Coğrafi keşiflerden bahsedilen behislerde, Çinlilerin barut yapmayı bildiğinden bahsedilir; ancak barutu silah amaçlı kullanmayı 'akıl eden' Avrupalılar olmuştur ve barudu icat eden kişi olarak Bacon gösterilmektedir. Yani icadı ileri bir noktaya taşıyanlar, Avrupalılardır. Keza Araplar, mıknatıslı ibrenin kuzeyi gösterdiğini tespit etmiştir; ancak Avrupalılar ibreyi kutu içerisine koyarak pusulayı meydana getirmişlerdir. Böylelikle coğrafi keşiflerin yolu açılmıştır. Hülasa verilmek istenen mesaj, dünya medeniyetini ileri seviyeye taşıyan medeniyetlerin batı medeniyeti olduğudur.

Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler'in kaleme aldıkları Tarih-i Umumilerde dünyanın en eski medeniyetlerinden bahsedildiği kısımda *'Barbarlar'* isimli bir başlık bulunmaktadır. Burada Hunlar'dan, *'Asya'dan gelen bir kavim'* olarak bahsedilmiş, sarı ırka mensup oldukları dile getirilmiş ancak Türk olduklarının zikredilmemiştir. Bu durum dönemin ders kitaplarının zihniyetini açıklar niteliktedir.

Ders kitaplarında Medeniyetler incelenirken Roma ve Yunan uygarlıklarına ayrı bir ehemmiyet verilmiş, bu uygarlıklardan uzun uzun bahsedilmiştir. Roma ve Yunan uygarlıklarının, Avrupa'nın bugünkü halinin kaynağı olarak anılırlar. Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler, Yunan medeniyetini anlattıkları bir bölümde: *'' Tarihin tanıdığı akvamın en büyüklerinden biri de eski Yunanlardır. Mısırlılar, Keldaniler, Fenikeliler de büyük medeniyet oluşturmada Yunanlara tekaddüm etmiş olsalar da Yunanlar kadar büyük bir medeniyet bırakmamıştır''* demiştir.

Yunanlarla ilgili behislerde karşımıza çıkan bir diğer önemli husus, Yunan medeniyeti anlatılırken; bu medeniyetin, büyük şairler, filozoflar, heykeltraşlar, ilim adamları yetiştirdiğinden dem vurulmasıdır. Ayrıca İskender, şark ve garbı birleştiren büyük bir komutan olarak anılmıştır. İskender, Yunan kültürünün dünyaya yayılmasını sağlamış ve Avrupa medeniyetinin temellerini atmıştır.

İncelediğimiz ders kitaplarında, Mısır medeniyetine ayrı bir ehemmiyet verilmiştir belki ama Yunan uygarlığı üzerindeki etkileri de göz ardı edilmiştir. Yunan uygarlığındaki Mısır ve Fenike uygarlıklarının etkisinin göz ardı edildiği incelediğimiz metinlerde aşikarane bir biçimde ortadadır. Avrupamerkezci tarih tasavvurunun etkisiyle, Avrupa ile Asya kıtaları arasındaki bağ koparılmaya çalışılmıştır.

Metinlerde Roma medeniyeti ile alakalı da son derece müspet ifadeler kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Roma, Avrupa medeniyetinin *'mehd-i zuhuru'* olarak görülmektedir. Ahmet Refik de, Büyük Tarih-i Umumisinde Roma medeniyetinin, garbi Avrupa'nın temellerini attığını ifade ederek; Cermen istilasına, kavimler göçüne vurgu yapar.

Romalıların yıkılış süreci anlatılırken, kullanılan ifadeler de kanaatimizce ilginçtir. Romalıların yıkılma sebebi olarak güzel ahlaklarının bozulması gösterilmektedir. Başlangıçta dünyanın *'en hamiyetli, ahlaklı bir kavmi'* olan Romalılar, *'memleketleri büyüdükçe, münkariz olmuş hükümetlerin efradıyla temasları arttıkça, yunanlılarla karıştıkça'* ahlakları bozulmuş ve yıkılmışlardır.

Ders kitaplarında medeniyetler işlenirken, defaatle Roma ve Yunan medeniyetinin bugünkü Avrupa'nın temellerini attığından bahsedilmiş, çağdaş-medeni uygarlıkların da buradan zuhur ettiği vurgulanmıştır. Avrupamerkezci bu yaklaşım kitapların tamamına hakimdir. Ancak çok nadir de olsa İslam medeniyetinin, Avrupa'nın temellerini attığından bahsedilmiştir.

Bu husus da bir başka örnek de Abbasiler ile ilgilidir. Abbasilerin Me'mun döneminde mali işlerle alakalı geliştirdiği kurumun daha sonra garp devletlerine örnek teşkil ettiğinden şu şekilde bahsedilmiştir.

Ali Reşat ve Ali Seydi, yazdıkları umumi tarih kitabının 2.cildinde İslam devletleri ve İslam medeniyetinden bahsederken, son derece müspet bir dil kullanmıştır. Kitap yazarları, Endülüs Emevilerinin ve Abbasilerin farklı alanlarda İslam medeniyetine ve dolayısıyla dünyaya katkı yaptığını ifade ederken, Abbasilerin ilim ve medeniyet faaliyetlerine yöneldiğini, bunun da dünya uygarlıklarının gelişmesine katkıda bulunduğunu söylemişlerdir. Keza Endülüs Emevilerinin, bugünkü Avrupa'nın oluşumunda önemli bir rol oynadığından bahsedilmesi, üç ciltlik ders kitabı boyunca hemen her konuda kendini gösteren Avrupa merkezli tarih tasavvurunun etkisinin; 2.ciltte, İslam medeniyerleri ile alakalı bölümde kırıldığının göstergesidir. Osmanlıcılık düşüncesinin etkisi altında kalan yazarlar, Osmanlı üst kimliği yaratmada İslamiyete büyük önem atfetmiştir. Yine de bu noktada *'Avrupa medeniyetinin köklerini Endülüs'te aramak gerektiği'* ifadesi oldukça önemlidir. İspanya'nın Endülüs bölgesini fetheden Emevilerin, burada bulunan Antik Yunan kaynaklarını okuyarak, Avrupa medeniyetinin köklerini oluşturduğu mesajı verilmektedir.

Ali Reşat ve Ali Seydi, yazdıkları umumi tarih kitabının 2.cildinde İslam devletleri ve İslam medeniyetinden bahsederken, son derece müspet bir dil

kullanmıştır. Kitap yazarları, Endülüs Emevilerinin ve Abbasilerin farklı alanlarda İslam medeniyetine ve dolayısıyla dünyaya katkı yaptığını ifade ederken, Abbasilerin ilim ve medeniyet faaliyetlerine yöneldiğini, bunun da dünya uygarlıklarının gelişmesine katkıda bulunduğunu söylemişlerdir.Keza Endülüs Emevilerinin, bugünkü Avrupa'nın oluşumunda önemli bir rol oynadığından bahsedilmesi, üç ciltlik ders kitabı boyunca hemen her konuda kendini gösteren Avrupa merkezli tarih tasavvurunun etkisinin; 2.ciltte, İslam medeniyerleri ile alakalı bölümde kırıldığının göstergesidir. Osmanlıcılık düşüncesinin etkisi altında kalan yazarlar, Osmanlı üst kimliği yaratmada İslamiyete büyük önem atfetmiştir.

Yazarlar İslam medeniyetinin bilhassa Endülüslerin Avrupa'ya verdiği katkıdan bahsederken, bu katkının kırılma nedeni olarak bazı sebepler ortaya koymuşlardır. Bu noktada belki de en ilginç tespit, *''Cengiz'in İslam medeniyetlerini yakıp yıkması ve insanları öldürmesi ile İslam medeniyeti başarısız oldu''* düşüncesidir. Cengiz Han hakkındaki bu menfii düşünce elbette dönem itibariyle ortaya konan siyasi düsturla açıklanabilir. Özellikle Balkan Harbi'nde yaşanan kırılma ile birlikte Türkçü tarih tasavvurunun ortaya çıkmasıyla birlikte çok daha farklı bir Cengiz Han portresi ortaya konmuştur.

Ahmet Refik'in kaleme aldığı Tarih-i Umumi'nin üçüncü cildinde de diğer umumi tarih kitaplarının ekseriyetinden farklı olarak Garp/Avrupa Medeniyeti'nin oluşmasında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinin ehemmiyetinin büyük olduğuna değinilmiştir.

Coğrafi keşifler ile ilgili behislerde dünyanın kaderini değiştiren büyük seyyahlardan bahsedilirken, bu seyyahların Avrupa'yı zenginleştirdiği anlatılmaktadır. Özellikle Amerika kıtasının keşfiyle Avrupa altınla tanışmıştır. Yeni keşfedilen yollar ve kıtaların Avrupalılar tarafından sömürüldüğü gerçeğinin dile getirilmediği metinler tamamen Avrupalı bir tarihçi refleksiyle kaleme alınmış, *'yeni dünyadan'* getirilen madenlerin Avrupa'yı zengin ettiği üzerinde durulmuştur.

Coğrafi keşifler kadar Avrupa medeniyetini etkileyen bir diğer gelişme de matbaanın yaygınlaşmaya başlamasıdır.İncelediğimiz tüm umumi tarih kitaplarında matbaanın öneminden şiddetli bir biçimde bahsedilmektedir. Üzerinde durulan husus

halkın da kitap okumaya başlaması ve böylelikle kilisenin gücünün kırılmaya başlamasıdır. Bilindiği üzere matbaayı 9.yüzyıl itibariyle Çin medeniyeti ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen Avrupamerkezci tarih tasavvurunun etkisindeki kitaplarda Çin'in matbaaya olan katkısından bahsedilmez ve matbaayı icat eden Gutenberg, geliştiren de Kopernik olarak gösterilmektedir. Yani medeniyete dair ne varsa Avrupalılaştırılmıştır.

Ders kitaplarında bugünkü Avrupa'nın temellerini atan iki büyük medeniyetin Roma ve Yunan medeniyeti olarak öne çıkarıldığından bahsetmiştik. Bununla birlikte Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu döneminden kalan kaynakların tekrar Avrupalılar tarafından okunup anlaşılması; ki bunda İstanbul'un fethinin katkıları da inkar edilmez, Rönesans ve Reform hareketlerinin doğmasına neden olmuştur. Yani Avrupalılar, Roma ve Yunan medeniyetlerini tetkik ederek onun mahiyetini anlamış ve bu medeniyetlerden istifade etmişlerdir.

İtalya ve Almanya'da başlayan daha sonra bütün garp alemine yayılan *'uyanış'* hareketleri parlamento kavramının da zihinlerde yer etmesine neden olmuştur. Bu hususta İngiltere'deki parlamento hareketleri metinlerde müspet bir dil ile anlatılmış, parlamentonun faziletlerinden övgü ile bahsedilmiştir.

Avrupada meydana gelen uyanış hareketinin garp dünyasının temellerini attığı fikrinin ders kitaplarında güçlü bir biçimde vurgulandığından bahsetmiştik. Bu etkileri Rus Çarı Petro'nun yaptığı inkilapta da görmekteyiz. Rus Çarı Petro'dan *'Büyük Petro'* olarak bahsedildiği gibi, Petro'nun Rusların adetlerini değiştirip, Rusları *'Avrupalılaştırması'* büyük bir inkilap hareketi olarak görülmüştür.

Avrupamerkezci tarih görüşü ile kaleme alınan, Osmanlı'da ilkokul ve ortaokul öğrencilerine okutulan tarih dersi kitapları dünyadaki en büyük medeniyetin Avrupalılar olduğu düşüncesini hemen bütün satırlarda hisettirir. Petro'dan evvelki Rusya'dan, *''Ruslar, uzun sakal bırakırlar. Uzun esvab giyerler. Barbarlara benzerlerdi. Kadınlarını erkekten kaçırırlardı. Sanayiden anlamazlar, Garplılardan nefret ederlerdi.''* Gibi ifadelerle bahsedilirken, Rusların arasına Avrupalıların karışması, Ruslar'ın medeniyetle tanışması olarak ifade edilmiştir.

Ahmet Refik'in umumi tarih kitabında ortaya koyduğu düstur,Avrupa'nın yalnızca ilim ve fen alanında değil, bütün kültürel ögeleriyle farklı bir milleti 'medenileştirecek' kadar büyük bir medeniyet olduğunun vurgulanmasıdır. Petro, Rusların inanç, düşünce ve kültür dünyalarını 'cebren' bütünüyle değiştirmiş, böylelikle Rusları Avrupalıştırarak büyük bir devlet kurmuştur. Ahmet Refik Bey'in umumi tarih kitabında ve Ali Seydi ile Ali Reşat Beylerin umumi tarih kitabında Petro'dan övgüyle bahsedilmesi ve kullanılan resminde 'Büyük Petro' olarak ifade edilmesi, meseleyi açıklar niteliktedir.

Fransız İhtilali hadisesi, incelediğimiz ders kitaplarında tavsilatlı bir biçimde kendisine yer bulmuştur. 1908 yılında İttihat ve Terakki mensuplarının İkinci Meşrutiyet'i ilan etmesinden sonra, Meşrutiyet'i ilan eden kadronun kendisini Fransız İhtilalini gerçekleştirenlerin bir uzantısı olarak görmesi incelediğimiz metinlerde Fransız İhtilali meselesinin ziyadesiyle önemsenmesine neden olmuştur. Bu yüzden Fransız ihtilali ile Meşrutiyet arasında direkt olarak bir bağlantı kurmak mümkündür. Metinlerde özellikle vurgulanan kavramlar ise *'özgürlük', 'eşitlik', 'halkın hakimiyeti', 'adalet'* olarak öne çıkmaktadır.

Ders kitaplarında, Fransız ihtilali, başta Fransa olmak üzere tüm dünyanın seyrini değiştiren; cihandaki tüm devletleri hak, hukuk, hakimiyet-i milliye kavramları ile tanıştıran mühim bir hadise olarak nakledilmiştir. Ders kitaplarının satır aralarında gezerken hissettiğimiz Fransız medeniyetinin, tüm medeniyetler aleminde birinci sıraya konulduğudur. Fransa'dan devşirilmesi gerekenler ise önce hürriyet, sonra da hakimiyet-i milliyedir. Fransız medeniyetinin hukuk ve anayasa açısından ön plana çıkartıldığını söylemek mümkündür. Yine de Ahmet Refik gibi tarihçiler, Osmanlı'nın Fransa'yı askeri ilim ve teknik açısından örnek aldığını ve bu nispette geliştiğini ifade etmektedir. Öyle ki Napolyon ile mektuplaşan Sultan Selim'in ülkesini garp alemi ile yarışır bir hale getirdiği ifadelerinin kullanılması da Fransız medeniyetinin, diğer bütün medeniyetlerden üstte tutulduğunun göstergesidir.

Sanayi İnkilabı meselesi, ders kitaplarında kendisine çok da fazla yer bulmamıştır. Fransız İhtilali ile kıyaslandığı vakit, Sanayi İnkilabından çok az

bahsedilmesini dikkate değer buluyoruz. Ders kitaplarında, garp medeniyeti içerisinde Fransa'nın öne çıkartıldığını söylemek doğru olacaktır. Ali Seydi ve Ali Reşat'ın tarihi umumisinde sanayi inkilabı için, *'19.Yüzyıl tarih-i siyasiyesinin en önemli olaylarından biridir'*,*'bütün Avrupa'yı zengin etti'* denmiştir.

Osmanlı Devleti'nin garp alemi/Avrupa ile ilişkilerini konu alan metinler, incelediğimiz umumi tarih kitaplarında çok da büyük bir yer tutmamaktadır. Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler'in kaleme aldığı Umumi Tarih isimli çalışmanın 2.cildinde Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemi olarak tabir ettiğimiz azametli dönemine yalnızca 13 sayfa yer ayrılmıştır. Kitabın üçüncü cildinse ise Fransa'ya sayfalarca yer verilmesine karşın, Osmanlı Devleti Fransa'ya nazaran çok kısa bir behis konusudur. Osmanlı Devleti'nden evvel diğer Avrupa devletlerinden uzun uzadıya bahsedilirken, Avrupa devletlerin sömürgelerine ve Amerika'ya da değinilmiştir. Kanaatimizce umumi tarih kitaplarında Osmanlı Devleti'nin işgal ettiği bu yer, kitabın yazarlarının medeniyet tasavvuru ile alakalıdır. Kitabın dilinde Osmanlı Devleti garp medeniyetinin etrafında komşusu konumunda bir yerde vazifelendirilmiştir.

Diğer umumi tarih kitapları da Ali Seydi ve Ali Reşat'ın kitabından farksızdır. Ahmet Refik'in tarihi umumisinin üçüncü cildinde, Osmanlı medeniyeti isimli bölümde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan ve teşkilatlanmasından bahsedilirken, Şark meselesine kadar olan dönem anlatılmış, çalışmanın diğer ciltlerinde Osmanlı devletine değinilmemiştir. Sırrı Cemil'in tarihi umumisinde de tıpkı diğer tarih-i umumilerde olduğu gibi ikinci ve üçüncü ciltte Osmanlı devletinden bahsedilmiştir. Ancak bu çalışma da diğerleri gibi zengin değildir ve Osmanlı devleti garp medeniyetinin etrafında, medeniyete çok da katkısı olmayan bir devlet gibi konumlandırılmıştır.Kanaatimizce bu zihniyet, yazarların yabancı kaynakları neredeyse tıpkıbasım gibi kullanmasından ileri gelmektedir. Osmanlı'ya, ötekinin, Avrupa'nın, garb aleminin gözünden bakılmıştır.

Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler, kaleme aldıkları umumi tarih kitabının ikinci cildinde Osmanlı devletinin kuruluşundan Farih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasına kadar geçen dönemi anlatmaktadır. Osmanlıların kısa sürede sınırlarını

genişletmesini *'güzel ahlak sahibi'* olmalarına ve orduya ehemmiyet vermelerine bağlayan yazarlar, yeniçeri ocağının da bu büyüme ve gelişmeye büyük katkı verdiğini ifade eder.

Ahmet Refik, umumi tarih kitabında, Kanuni'ye kadar Avrupa'ya karşı olan üstünlüğümüzü anlatırken, Avrupa'daki ordular ile Osmanlı ordusunu mukayase etmiş ve 'paralı askerlik' meselesesi üzerinde durmuştur. Ne zaman ki Avrupalılar ordularını ıslah etmiş, Osmanlı devleti bu değişime ayak uyduramamıştır; işte o vakit Avrupa bize üstünlük sağlamaya başlamıştır.

İncelediğimiz tarih dersi kitapları, Avrupa ile ilişkilerimizi genel itibariyle askeri hadiseler üzerinden anlatmıştır. Osmanlı'nın geri kalma sebepleri anlatılırken, Avrupa'daki ordularla rekabet edememesi gösterilmiştir. Avrupa'daki memleketlerin ücretli askerlik ile ordularını oluşturduğu dönemde, Osmanlı garp alemine karşı mutlak güç sahibir. Ancak 17.Asır itibariyle işler değişmeye başlar; zira Avrupalılar ordularını modernize etmiştir.

İncelediğimiz umumi tarih kitaplarında, nasıl Rus Çarı Petro'dan 'büyük' ünvanı ile bahsedilip, övüldü ise benzer durum Rus çariçesi Katerina için de geçerlidir. Osmanlı'ya savaş açan ve oldukça zor durumda bırakan Katerina, adeta bir Avrupalı tarihçi gibi anlatılmıştır. Osmanlı'da ordusunu Avrupalılar gibi, yeterince ıslah edemediği için Katerina'nın ordularına mağlup olmuştur.

Ahmet Refik, Tarih-i Umumisinde Katerina'nın komisyon kurmasına ve kanunları değiştirmesine vurgu yapar. Avrupa ulemasını taktir eden Katerina, hükümdarın millet için olduğu hükmüne varmıştır. Yani, Avrupalılar gibi milletin önemini anlamıştır:

Metinlerde, Sultan III.Selim'in yaptığı faaliyetler büyük önem arz etmektedir ve bu faaliyetlere oldukça geniş yer verilmiştir. Avrupa imgesinin izlerini aradığımız metinlerde, Sultan Selim Ordumuzu Avrupalılar gibi düzeltmek için çalışan çok önemli bir padişah olarak tanıtılmaktadır. Osmanlı ordusunun Avrupalılar gibi yetişmesi ziyadesiyle faydalı görülmektedir.

İncelediğimiz ders kitaplarında Sultan Abdülaziz dönemi de büyük önem arz etmektedir. Tıpkı III.Selim ve II. Mahmut da olduğu gibi Sultan Abdülaziz de Avrupa askeri yönden örnek alınacak bir dünya olarak ortaya konmuş. Abdülaziz'in Avrupa'yı örnek olarak memleketimizi geliştirdiği ifade edilmiştir. Bu tarihi hadiseler anlatılırken, Avrupa'dan 'Düvel'i Muazzama' olarak bahsedilmesi de kanaatimizce Avrupa'nın mutlak üstünlüğünün tezahürüdür.

II. Abdülhamid dönemi ise her konuda olduğu gibi eğitim konusunda da en çok eleştirilen dönem olarak karşımıza çıkmaktadır: *"Kullandığı hafiyelere verilen paralar ile beş on darülfünun yapılabilir iken bütün mektepleri kapatacak bir hale getirdi."* Bir diğer eserde ise özellikle Abdülhamid Han'ın tarih derslerine karşı takındığı tutum eleştirilmiştir: *"Tarih büsbütün yasak oldu. Birçok kitapları ateşe yaktırdı."*

Tam bu noktada incelediğimiz tarih dersi kitaplarına bir şerh düşmenin isabetli olacağı kanaatindeyiz. Elbette incelediğimiz tarih dersi kitaplarının, İkinci Meşrutiyetin vermiş olduğu hürriyet havasında ve yeni yönetimin gölgesinde yazılması hasebiyle Abdülhamit döneminin her açıdan eleştirilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Netice itibariyle, Abdulhamit'in yönetimden el çektirilmesi ile özellikle neşriyat ve eğitim hususlarında serbestlik ve büyük gelişmeler yaşanmıştır. Ancak ders kitaplarında bahsedildiğinin aksine Sultan Abdulhamit'in eğitim konusunda çok büyük hizmetler ettiğini belirtmek gerekmektedir.

Metinlerde, Avrupa medeniyetine ayak uydurmanın faziletleri anlatılırken, ısrarla *'şark meselesi'* tabirine yer verilmemiştir. Avrupalıların Osmanlılar üzerindeki emelleri anlatılırken bu tabir kullanılmadığı gibi İngiliz ve Rusların işgal ettiği topraklardan bahsedilirken de bu kelime kullanılmaktan kaçınılmıştır.

Şark meselesine kadar olan süreçte tespit ettiğimiz önemli hususlardan birisi de devletlerin yaptığı savaşlarda ve toprak kazanımlarında kullanılan dilin devletten devlete farklılık arz etmesidir. Osmanlı Devleti'nin anlatıldığı dönemlerde; sözgelimi, *'Osmanlı, Mora'yı, Eflak'ı, Mısır'ı işgal eyledi'* gibi ifadeler kullanılırken, Avrupalı devletlerin aynı faaliyetleri anlatılırken; örneğin, *'Napolyon Mısır'a asker çıkardı', 'İngilizler Hindistan'a çıkarma yaptı'* gibi ifadeler

kullanılmıştır. Görüldüğü üzere Avrupalılar herhangi bir yeri işgal eylemez, oraya medeniyet götürür. Avrupalılar dışındaki devletler ise bir yere asker gönderdiğinde orayı işgal eylemiş demektir. Bu husus incelediğimiz bütün tarih dersi kitaplarında kendisine yer bulmuştur.

Ders kitapları, dil ve üslup bakımından Osmanlı'nın reform hareketlerine müspet bir açıdan yaklaşmaktadır. Ancak umumi tarihlerde de durum farksızdır. Örneğin, Ali Reşat ve Ali Seydi'nin umumi tarih kitabında, Midhad Paşa,'şehid-i hürriyet' olarak anılmış Yeni Osmanlılar hareketinden de övgü ile bahsedilmiştir. Keza Abdulhamit dönemi sert bir üslupla eleştirilmektedir. 31 Mart olayını çıkartanlar, Kabakçı Mustafa isyanını çıkartanlarla bir tutulmuş, Abdülhamit döneminde, istibdat dönemi yüzünden Müslümanların gayrimüslimler karşısında ilerleyemediğine değinilmiştir.

Ders kitaplarını yenilik hareketleri ve modernleşme bağlamında incelediğimiz vakit, Avrupa'ya öykünerek ortaya koyduğumuz başta askeri olmak üzere neredeyse bütün yenilikler müspet bir biçimde değerlendirilmiştir. Hülasa III.Selim, Nizam-ı Cedid reformunu ortaya koyan bir kahramandır ve Avrupalıların ilerleme sebeplerini tespit ettiği için büyük bir padişahtır. Keza Fransa İmparatoru Napolyon ile dostluğu da önemli bir husus olarak anlatılmıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanının başat aktörü olan Mustafa Reşit Paşa, Avrupa'da gördüklerini tatbik eden ve okullar açtırarak Osmanlı'yı yücelten büyük bir devlet adamıdır. Keza bu dönemde bürokrasinin en güçlü figürleri olan Ali ve Fuat Paşalar da devamlı surette övgüye mazhar olmuştur. Sultan Abdülhamid, hemen her behiste eleştirilere maruz kalırken, *'devleti uçuruma sürükleyen', 'kanında istibdat akan', 'hürriyetin önündeki engel'* gibi ifadelerle ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Genç Osmanlılar hareketine öncülük eden, hürriyet fikrinin savunucusu kişiler, milleti Sultan Abdülhamit'in zulmünden kurtarmak için mücadele eden aydın kişiler olarak anlatılmıştır. Bilhassa Namık Kemal, Ali Suavi, Şinasi Efendi, Ziya Paşa gibi kimseler Avrupa'ya giderek, Türk halkının gözünü açmaya çalışan kimseler olarak anlatılmış, hürriyet yolunda mücadele eden abidevi şahsiyetler olarak anılmışlardır. Meşruti yönetim tarzı ve Kanun-i Esasi Osmanlı'yı çağdaş devlet yapan faktörler olarak anlatılmıştır.

Avrupamerkezci tarih yazımının tam da bu noktada karşımıza çıktığını söylemek yanlış olmaz. Batı, bilhassa Fransa örnek alınması gereken devlettir ve Mustafa Reşit Paşa ile yanındaki devlet adamların Fransa'da yaşadıkları dönemde gördüklerini Türkiye'ye getirerek, büyük bir iş yaptıkları devamlı surette vurgulanmıştır. Yani Genç Osmanlılar, Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar Fransa'yı örnek aldıkları nispette güçlü figürlerdir. Bununla beraber Genç Osmanlılar hareketi mensupları Avrupa'da tatbik ettikleri fikirleri Türkiye'ye getirdikleri için övgüye mazhar olmuştur. Fransız İhtilalinin getirdiği hürriyet fikirlerinin ders kitaplarını kaleme alan tarihçilerde hayranlık uyandırdığı aşikardır.

Dikkatimizi çeken bir diğer husus da Osmanlı teşkilat yapılanması anlatılırken kullanılan dildir. Sözgelimi, Divan-ı Hümayun'dan bahsedilirken, Osmanlı hükümeti denmektedir. Sadrazam, en büyük memur olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte Kanun-i Esasi'nin ilanıyla beraber ortaya çıkan parlamento kavramı, hürriyetin gereği olarak ifade edilmektedir. Kanaatimizce; bilhasa Ahmet Refik'in Tarih-i Umumisinde yer verdiği bu söylemler, Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan parlamento, hükümet gibi kavramlarla Osmanlı arasında ilişki kurmak ve bu kavramları Osmanlı hayatına iyiden iyiye sokmak için özellikle seçilmiştir.

Balkan Harbi Avrupa tasavvurunu çok keskin bir biçimde değiştirmiştir. Harbin kaybedilmesiyle birlikte hemen bütün aydınlarımız Avrupa'yı mutlak düşman/öteki olarak tanımlamıştır. Ders kitaplarında da benzer ifadeleri görmek mümkündür. *''Bu acıklı hallere medeni Avrupa devletleri hiç ses çıkartmadılar'', ''Medeni Avrupa, bu vahşiliklere seyirci kaldı.''*

Kitaplarında Osmanlı Ordusunun Balkan Harbi'nde maruz kaldığı hezimet duygusal ifadelerle, kendisini kuvvetli bir biçimde hissettirir. Kitapları kaleme alan yazarlar, Balkan devletlerini küçümseme yoluna gitmiş ve Türklere uygulanan vahşeti ön planda tutan metinler kaleme almışlardır. Burada hedeflenen kitaplarla muhattap olan Türk çocuklarının öfkesini diri tutarak, yaşananlardan ders alınmasını sağlamaktır. Tarihe bir ödev bilinci ile yaklaşılmış ve bu büyük felaketten alınacak dersler olduğu anlatılmıştır. Bunun da ilk aşaması harbin kaybedilme sebeplerini irdeleyen bir anlayış olarak, kitaplarda yer bulmuştur:

Balkan Harbine kadar Avrupamerkezci bir tarih refleksi ile Avrupa/Batı'ya öykünen ve o yapıya eklemlenmeye gayret eden bir üslubun tarih kitaplarında yer bulduğunu ifade etmiştik. *''Balkan savaşlarına kadar daha seküler, daha laik temalar olan vatan, anayasa,parlamento, siyasal partiler, vergiler gibi konuların işlendiği ve aktarıldığı bir eğitim ve değerler sistemi benimsenmiştir.''* Balkan savaşlarından sonra ise Türkçülüğün İslamcı bir söylem ile harmanlandığını söylemek mümkündür. Bu anlayış aynı zamanda erken dönem Türk-İslam sentezi olarak kabul edilebilir.

İkinci Meşrutiyetin ilanıyla beraber tarih öğretiminin amaçlarından birisi 'makbul vatandaşı' ortaya çıkartmaktır. Bu doğrultuda tarih dersleri bir ibret aracı, bir ödev olarak görülmüştür. Balkan Harbinin kaybedilmesiyle birlikte kaleme alınan metinler de de esir vatanı kurtarmak düşüncesi ortaya çıkmış ve bu vazife devamlı surette telkin edilerek, öğrencilere çok çalışmaları, vatanlarını sevmeleri öğütlenmiştir. Ders kitaplarında da sıkça *''Geceyi gündüze katalım, bu felaketleri tamire uğraşalım'' ''vatanı müdafaa etmek için çok lazım gelir''* gibi ifadeler yer almaktadır

Her ne kadar Fransız ve batıcı bir ekolle kaleme alınan Tarih-i Umumiler mevzu bahis olsa da Türklük dendiğinde zihinlerde uyanmaya başlayan tasavvur iyiden iyiye değişmeye başlamıştır. Osmanlıdan evvel *'dört yüz çadırlık bir topluluk'* olarak görülen Türkler'in, Anadolu'ya gelmeden önceki macerasının, anavatan Türkistan'a kadar giderek anlatılması kanaatimizce önemlidir ve İttihad-ı Anasır düşüncesinin çökmesiyle açıklanabilir. Aynı zamanda ders kitaplarında Osmanlılardan bahsedilirken Türk olduklarının vurgulanması ve Kayı aşiretine mensup olduklarından bahsedilmesi zihniyet değişikliğini görmemiz açısından büyük önem arz etmektedir. İkinci Meşrutiyet dönemi tarih yazarları biraz da Türkçü saiklerle hareket etmiş ve *'Turan'* coğrafyası ders kitaplarına girmeye başlamıştır.

Ahmed Reşit de kaleme aldığı "Tarih-i Osmani Okuyorum" adlı eserinin hemen başında *"Osmanlılar Türk'tür. Türkistan'da türeyip Anadolu'ya geçerek Söğüt ve Eskişehir'de yerleştiler."* diyerek Osmanlı ceddini belirtmiştir. Ahmed Refik ise 'Tarih Okuyorum' isimli eserinde benzer bir üslup geliştirerek, Türkler

için: *"Bir memlekette oturan insanlar hep bir aile gibidir. Hepsine birden millet denir. Milletin oturduğu yer vatandır. Vatanımızın babası padişahımızdır.Bütün Müslümanların Peygamber vekilidir. Padişahımız ve bizim ceddimiz Türktür.Padişahımızın ceddi Osman Gaziden gelmektedir. Bu devleti kuran odur. Bunun için devletimize Osmanlı devleti derler... Ceddimiz Türkler ise diğer kabilelerin içinde en cesuru, en temiz yüreklisi idi."* diyerek İslamiyet öncesi Türkler için övgü dolu sözcükler kullanmıştır. Eserlerde Osmanlıların kökünün Türk olarak gösterilmesi kanaatimizce Türkçülük fikrinin kitap yazarlarında tamamen egemen olduğunun göstergesi değildir. Osmanlılık kavramının her daim ön planda tutulması, İttihad-ı Anasır düşüncesi çerçevesinde metinler kaleme alındığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

İncelediğimiz ahlak ve medeniyet dersi kitaplarında Türkler mevzu bahis olduğunda Osmanlı tarihi kitaplarıyla benzer bir algı ile karşılaşmak mümkündür. Osmanlıların anavatanı ve Türk kökenli oldukları net bir biçimde anlatılır fakat vurgulanan Osmanlı milleti düşüncesidir. Bazı durumlarda Osmanlılık ve Türklük bir tutulmuştur.

Türklerin Osmanlı milleti ile bir tutulma isteği, dönem itibariyle yazılmış bütün kitaplarda karşımıza çıkmaktadır. Fransa'da hasıl olan kültürel milliyetçilik anlayışı İttihad-ı Anasır/Osmanlıcılık fikri ile eşdeğer görülmüştür. Ancak temel fark şudur ki; Türkler her daim imparatorluğun kurucu ve asli unsuru olarak vurgulanmıştır. Ahmet Ziya ve Ali Haydar Beyler, kaleme aldıkları Yeni-Malumat-ı Medeniye isimli çalışmalarında Türkler'den, *'Osmanlı hükümetini tesis eden, nüfusun çoğunluğunu oluşturan ve Osmanlıların içindeki en kuvvetli unsur'* olarak bahsederek Türklerin meziyetlerini şaşalı bir biçimde anlatırlar.

Batıda her daim hakim olan görüş Türklerin, barbar bir millet olduğudur. Ahlak ve medeniyet kitaplarında Türklerin üstün meziyetleri övgüyle anlatıldığı gibi barbar Türk algısına karşı çıkılmıştır ve Türklerin cihanşimul devletler kurduğuna vurgu yapılmıştır.

Kitaplarda, bilhassa Balkan Harbi'nden sonra kaleme alınanlarda Türkçü tarih tasavvurunun etkileri iyiden iyiye hissedilmektedir. Osmanlıcı tarih tasavvuru

ile yazılanlar da bile Osmanlı üst kimliği vurgulanmakla beraber Türklerin ne denli büyük ve meziyetli bir kavim olduğundan övgüyle bahsedilmiştir. Türklerden bahsedilirken, *'korkusuzluk, 'savaşçılık', 'mertlik', 'alicenaplık', 'doğruluk', 'hakimiyeti altındaki milletlere zulümde bulunmama', 'Türk kadınlarının sosyal hayattaki aktif rolü'* her daim vurgulanan olgular olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk tarihinin bir parçası, devamı niteliğinde ele alındığını söylemek yerinde olacaktır. Dönemin yazarlarının *'Turan'* vurgusu da önem arz etmektedir. Osmanlılar, büyük Turani ailesine mensuptur ve ta Turan coğrafyasından Anadolu'ya gelmişlerdir:

İncelediğimiz tarih dersi kitaplarında Cengiz Han hususunda değilse bile Türk-Tatar-Moğol birliği bağlamında hareket edildiğini görmekteyiz. Kitaplarda Türklerle ilgili hemen her kısımda Türk-Tatar Moğol üçlemesine vurgu yapıldığını görüyoruz. Ergenekon'dan çıkan Türklerin Moğol olarak isimlendirilmesi de kanaatimizce ilginçtir. Burada yaşanan mücadele bir Tatar-Moğol mücadelesi olarak anlatılmış, Ergenekon destanı Moğol ismi üzerinden aktarılmıştır.

Cengiz Han'dan bahsedilirken, *'İslam diyarlarını mahveyledi, kana buladı'* ifadeler kullanılması ise Ali Reşat bey gibi tarihçilerin bu dönemde de Osmanlıcı tarih tasavvuru ile hareket ettiğinin göstergesidir. Zira Osmanlıcı tarih anlayışının gözünde Cengiz Han, Osmanlı ve islam medeniyetini, Anadolu coğrafyasını parçalayan eli kanlı bir hükümdardır. Buradan hareketle Yusuf Akçura'nın oluşturmaya çalıştığı *'Büyük Türk Hükümdarı Cengiz'* düşüncesinin ders kitaplarında kendisine yer bulamadığını söylemek mümkündür.

Ders kitaplarını incelediğimiz vakit karşımıza çıkan belki de en mühim tespit şudur: Ders kitaplarında, bilhassa Tarih-i Umumilerde tarihi konular anlatılırken kullanılan dil, ötekinin yani Avrupa'nın dilidir. Türk tarihi Avrupalıların kelime ve kavramları ile işlenmiştir. Şüphesiz ki bunda tarih kitaplarının Seignobos gibi Avrupa-Fransız ekolünden gelen tarihçilerin kitaplarından aynen çevrilmesidir. *Yani Avrupa'nın kelime, kavram ve üslubu ile Türklerin tarihi yazılmış, ötekinin gözüyle, bizim tarihimize içeriden bakılmıştır.* Metinlerde Ergenekon destanı işlenirken, Türklerden Moğol olarak bahsedilmesi, Cengiz Han'ın bütün cihanı kana

bulayan bir putperest olarak anlatılması,Avrupa'nın/Ötekinin kavramları ile tarih yazıcılığı yapıldığına esaslı bir örnek teşkil eder.

# KAYNAKÇA

## Ders Kitapları

Ahmed Rasim, *Resimli Ve Haritalı Küçük Tarih-i Osmani*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1911.

Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi,* C.1, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1911.

Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi,* C.4, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1911.

Ahmed Refik, *Küçük Tarih-i Osmani*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1328-1910.

Ahmed Reşit, *Tarih-i Osmanî Okuyorum*, Kasbar Matbaası, 1328-1910.

Ahmet Cevat, *Mektepte Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye Dersleri*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1328-1912.

Ahmet Cevat, *Musahabat-ı Ahlakiye, Sıhhiye, Medeniye, Vataniye, İnsaniye*, Kütüphane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1330-1914.

Ahmet Cevat, *Sıbyana Mahsus Vezafe-i Medeniye ve Ahlakiye, Terbiye-i Zatiye, Malumat-ı Ahlak ve Medeniye, Vezafe-i Vataniye*, Araks Matbaası, İstanbul 1330-1914.

Ahmet Refik, *Muhtasar Resimli Tarih-i Osmani*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1332-1914.

Ahmet Refik, *Muhtasar Tarih-i Osmani,* Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1330-1911.

Ahmet Refik, *Muhtasar Tarih-i Umumi*, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1330-1912.

Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1332-1913.

Ahmet Reşit, *Tarih-i Osmani Okuyorum*, Kasbar Matbaası, 1328-1910.

Ahmet Rıza, *Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye*, Karabat Matbaası, İstanbul 1325-1908.

Ahmet Saki, *Tedrisat-ı Medeniye ve Ahlak-ı İçtimaiye Osmanlı*, C.1, Matba-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul 1327-1910.

Ahmet Ziya, Ali Haydar, *Yeni Malumat-ı Medeniye*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1329-1912.

Ali Reşat, *Çocuklara Tarih Dersleri İslam, Türk ve Osmanlı Meşahiri*, İstanbul 1332-1913.

Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, Kanaat Matbaası İstanbul 1331-1912.

Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Osmani*, İkram Matbaası, 1327-1909.

Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, İstanbul 1330-1912, Kanaat Matbaası.

Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.2, Kanaat Matbaası, İstanbul 1330-1912.

Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.3, Kanaat Matbaası, İstanbul 1330-1912.

Ali Seydi, *İptidailere Mahsûs Tarih-i Osmanî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1328-1910.

Ali Seydi, *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye*, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1329-1912.

Ali Seydi, *Terbiye Ahlak ve Medeniyet*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1328-1911, s.91-92.

Doktor Hazık, *Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1327-1910.

Hakkı Behiç, *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye*, İkdam Matbaası, İstanbul 1327-1910.

İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih Dersleri*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1334-1915.

İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih-i Umumi, Kanaat Matbaası*, İstanbul 1331-1913.

İhsan Şerif, *Tarihte İlk Adım*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331-1915.

Mehmed Asım-Ahmet Cevat, *Anadolu Yavrusunun Kitab-ı Tarih*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1334-1915.

Mehmet Eşref, *Tarih-i Umumi Dersleri*, İzmir 1327.

Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid, *Küçük Mekteblilere Osmanlı Tarihi*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1334-1915.

Midhad Sadullah, Muallim A.Memduh, Muallim Ahmet Halid, *Küçük Mekteplilere Umumi Tarih*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1334-1918.

Nüzhet, *Yeni Küçük Osmanlı Tarihi*, Vezir Hanı 48 Numaralı Matbaa, İstanbul 1225.

Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi,* C.1, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1910.

Sırrı Cemil, *Küçük Tarih-i Umumi,* C.2, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1910.

Sırrı Cemil, Küçük *Tarih-i Umumi,* C.3, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1328-1910.

**Kitaplar**

ACAR,Şehbal Derya, *Eğitimde Bir Üstad, Satı Bey'i Tanımak,* Akademik Kitaplar, İstanbul 2009.

AKÇURA, Yusuf, *Tarih-i Siyasi, 1926-1927-1928 Ders Notları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarzı Siyaset,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I,* Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1997.

AKYOL, Taha, *Rumeli'ye Elveda-Yüzüncü Yılında Balkan Bozgunu*, Doğan Kitap, İstanbul 2013.

AKYÜZ, Mehmet, *Türk Eğitim Tarihi(Başlangıçtan 1993'e),* Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1993.

AMİN,Samir, *Avrupa Merkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi,* (Çevir: Mehmet Sert), Chivi Yayınları, İstanbul 2007.

ARMAOĞLU, Fahri, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul 2012.

AVCI, Cemal, *Saltanattan Cumhuriyete-Demokratik Olgunlaşma Tarihi(1789-1938),* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

AYTEKİN, Hilal, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991.

BAŞGÖZ,İlhan *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2005.

BAYRAK, Orhan, *Osmanlı Tarih Yazarları*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2003.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul 2013.

ÇALEN, Mehmet Kaan, *Modern Türk Düşüncesine Bir Derkenar Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

ÇALEN, Mehmet Kaan, *Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

ÇALEN,Mehmet Kaan, *II.Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*,Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

ÇETİNKAYA, Doğan, *1908 Osmanlı Boykotu-Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

DOĞAN, Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme*, İstanbul 1994.

ERSANLI, Büşra, *İktidar ve Tarih-Tükiye'de Resmi Tarih Tezi'nin Oluşumu(1929-1937),* İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

GEORGEON, Francois, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura(1876-1935),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1987.

GÖKALP, Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

KAFESOĞLU, İbrahim, 'Ziya Gökalp'te Tarihçilik', *Belleten,* Ankara 1984.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

KODAMAN, Bayram, *Sultan II.Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987.

KÖKEN, Nevzat, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi(1923-1960),* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu(1876-1908),* Kesit Yayınları, İstanbul 2009.

LEWİS, Bernard, ''Türkiye'de Tarihçilik ve Milli Uyanış'', *Türk Yurdu,* S.281, Haziran 1960.

MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

NİYAZİ, Mehmet, *Türk Tarih Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2018.

ÖZCAN, Ahmet, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

Rıdvan Nafiz, *Küçük Türk Tarihi*, (Yay. Haz.: Cem Sili) Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Satı Bey, *Vatan İçin Beş Konferans*, Kader Matbaası, İstanbul 1329-1912.

TAŞTAN Yahya Kemal*, Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türk Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

TÜRK, İbrahim, Caner, *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi,* Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.

ÜSTEL, Füsun, *Makbul Vatandaşın İzinde- II.Meşrutiyet'ten Bugüne Tarih Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

**Makaleler**

A., ''*Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk*, Kitabhane-i İslam ve Askeri'', İstanbul 1329-1913.

Ahmet Refik, 'Tedrisat-ı Tarihiyye ve Tarih Kitapları, Yeni Kitaplar', *Servet-i Fünun*,1910.

AKÇALI, AVCI, Aslı, ÇAM, İrfan Davut, '' II.Abdülhamid ve II.Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları Bağlamında Mizancı Murad ve Ahmet Refik'in(Altınay) Umumi Tarih Dersi Kitapları'', *Milli Eğitim*, S.207, Yaz/2015.

AKÇURA, Yusuf, ''Ba'su Ba'del-mevt'', *Türk Yurdu*, C.2, 1330-1912.

AKÇURA, Yusuf, ''Birinci Türk Tarih Kongresi'', *Ülkü*, Şubat 1933.

AKÇURA, Yusuf, ''Emel ve İdeal'', *Türk Yurdu*, Yıl:1, S.16, 1328-1911.

AKÇURA, Yusuf, ''Satı Bey'in İstifası'', *Türk Yurdu*, 1328-1911, c.1, S.10.

AKÇURA, Yusuf, ''Tarih ve Asar-ı Atika: Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han'', *Türk Yurdu*, I/I, 1327-1910.

AKÇURA, Yusuf, ''Tarih Yazmak ve Okutmak Usullerine Dair'', *Birinci Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, Ankara 2010.

AKÇURA, Yusuf, 'Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe' *Bilgi Mecmuası*, Yıl:1, Sayı:1, 1330-1912.

AKÇURA, Yusuf, 'Tarihi Görüşe Dair', *Türk Yurdu*, C.15-1, Nu: 166-5, Şubat 1925.

Ali Reşat, ''Mekteplerde Tarih Dersi'' *Tedrisat Mecmuası*, Nu:20, 15 Mayıs 1328- 1911.

Ali Reşat, ''Mekteplerde Tarih Dersi'', *Tedrisat Mecmuası*, Nazariyat ve Malumat Kısmı, 10 Mayıs 1328-1912, No:20.

Ali Seydi, *Mekatib-i İbtidaiyeye Mahsus Musahabat-ı Ahlakıyye,* Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1332.

ALKAN, Mehmet Ö, ‘’II.Meşrutiyet’te Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitimi’’, *Türkiye’de Tarih Yazımı,* (Editör: Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek),Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

ALKAN, Mehmet Ö., ‘’Balkan Savaşlarının Osmanlı Eğitim Sistemine Etkileri ve Ders Kitaplarına Yansıması’’, *Uluslararası Balkan Sempozyumu-Balkan Savaşlarının 100.Yılı*, İstanbul 2012.

ARIKAN, Zeki, ‘’Tanzimat’tan Cumhuriyete Tarihçilik’’, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

ATA, Bahri, ‘’Mülkiyeli Bir Eğitimci: İhsan Sungu, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi 1/2*.

Celal Nuri, ‘’Şime-i Husumet’’, *İçtihadın İçtihadı-Abdullah Cevdet’ten Seçme Yazılar*, Lotus Yayınevi, Ankara 2008.

ÇALEN, Mehmet Kaan, ‘’ II.Meşrutiyet Dönemi Ders Kitapolarında Balkan Savaşları ve Rumeli’de Kaybedilen Topraklar’’, *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*, C.2, Çanakkale 2017.

ÇALEN, Mehmet Kaan, ‘’II.Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Tasavvuru’’, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C.13, S.4, Aralık 2016.

ÇALEN, Mehmet Kaan, “Jön Türkler ve Hürriyetçi Tarih Tasavvuru”, *IV. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, Muğla, 01-03 Eylül 2016.

ÇAPA, Mesut, ‘’Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyetine Geçiş Sürecinde Türkiye’de Tarih Öğretiminin Tarihçesi’’, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.2,S.3, Ocak 2012.

ÇELEBİ , Nurhayat, ASAN, H.Tezer "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi,* C.3, S.1, Şubat 2014.

*DİA*, ''Ali Seydi Bey'', C.2.

ERGÜN, Mustafa, ''Satı Bey, Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri'', *İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,* S.1, 1987.

Feridun Vecdi, ''Sana Senden Gerek Alemde Ger İmdat Lazımsa'', *Tasvir-i Efkar*, 1328-1910.

GASPIRALI, İsmail, ''Talim ve Terbiye: Türk Yurtçularına'', *Türk Yurdu*, 1329-1912, C.1, S.7.

GÖKALP, Ziya, ''Türkçülük Nasıl Doğdu'', *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesi'nde Milliyetçilik*(Haz: Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı), Bilgeoğuz Yayınları, istanbul 2014.

GÜNDÜZ, Mustafa, ''Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Eğitimci; Satı Bey ve Fenn-i Terbiye Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme'';*Turkish Studies*, S.5/3, Yaz 2010.

GÜNDÜZ, Mustafa, ''Kültür ve Medeniyet Bağlamında Batı Merkezci Eğitim ve Eleştirisi'', *İnsan ve Toplum*, 2013, 3(6).

İNANÇ, Mükrimin Halil, ''Tanzimattan Meşrutiyete Bizde Tarihçilik', *Tanzimat II*, İstanbul 1999.

İSKİT, Server, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2000.

KARA, İsmail, *İslamcılık Düşüncesi 1/2/3 Metinler-Kişiler*, Kitavebi Yayınları, İstanbul 1997.

KARAOSMANOĞLU, Kerem, KARAOSMANOĞLU, Defne,‘’Avrupa Merkezciliği Eleştirmek:Çıkmazlar ve Alternatif Bakışlar’’, *İnsan ve Toplum,* 2013, 3(6).

KAYA, Hayrettin, ‘’Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarih Dersi Müfredatı’’, *Toplumsal Tarih,* Nisan 2002.

Kılıçzade Hakkı, ‘’Neden Mağlup Olduk’’, *İçtihad,* 1329-1913.

KİRİŞ, Ayten, KİRİŞ, Hamza, ‘’Bir Osmanlı Tarihçisi Olarak Ali Reşat’ın Hayatı, Eğitimciliği ve Tarih Öğretimi İle İlgili Görüşleri’’, *Kastamonu Eğitim Dergisi,* Ekim 2006, Cilt:14, No:2.

KÖPRÜLÜ, M.Fuat, ‘’Ümit ve Azim’’, *Türk Yurdu,* C.2, 1330-1912.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, ‘’Bizde Milli Tarih Yazılabilir mi?’’, *Yeni Mecmua,* S.22, 1335-1917.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, ‘’Türklük, İslamlık, Osmanlılık’’, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Modern Türk Düşüncesi’nde Milliyetçilik*(Haz:Mehmet Kaan Çalen-Haluk Kayıcı), Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2014.

KÖSE, Ömer Faruk, “Tarihi Öğretmek İçin Yazmak Ali Reşat ve Ali Seydi’nin Tarih-i Umûmî’si”, *Toplumsal Tarih Dergisi,* S.244, Nisan 2014, Dosya: 19.YY. Osmanlı Tarih Yazımı.

KURAN, Ercüment, ‘’Bir Osmanlı Aydını: Satı’ El Husri (1880-1968)’’, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler,* TDV Yayınları, Ankara 1994.

KURT, Veysel, ‘’Siyaset Odaklı Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı: Avrupamerkezcilik’’, *İSZU Sosyal Bilimler Dergisi,* 2012, C.1, N.1.

MARDİN, Şerif, ‘’İslamcılık’’, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* C.7, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

ÖZBARAN, Salih, ‘’Evrensel Tarih Total Tarih Komparaktif Tarih’’, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları,* Ankara 1995.

SAFRAN,Mustafa, ŞİMŞEK, Ahmet, ‘’Anlatı Bağlamında Tarihyazımının Sorunları’’, *Bilig*, Güz 2011, S.59.

Said Halim Paşa, ‘İslamlaşmak’, *Sebilürreşad*, C.15, S.278, İstanbul 1334-1916.

Satı, ’Tarih Tedrisinin Usul-i Esasiyesi’’, *Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası,* Nu:8 15 Eylül 1326.

SEYFETTİN, Ömer, ‘’Büyük Türklüğü Parçalayan Kimlerdir’’, *Kırım Mecmuası*, Yıl:1, Sayı: 1, 2 Mayıs 1334-1918.

ŞİMŞEK, Ahmet, ‘’Tarih Yazımında Avrupa Merkezciliğin İzleri’’, *Türkiye’de Tarih Yazımı,* (Editör: Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek),Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

ŞİMŞEK, Ahmet, ALASLAN, Funda, ‘’Milliyetçi Tarihten Milli Tarihe, Çatışmacı Eğitimden Barışçı Eğitime Doğru Türkiye’de Tarih Ders Kitapları’’,*Akademik Bakış Dergisi*, S.40, Şubat 2014, Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü,Celabat-Kırgızistan.

ŞİMŞEK,Ahmet,’’Türkiye’de Tarih Ders Kitaplarında Avrupa Merkezcilik’’, *İnsan ve Toplum,* 2013*,* 3(6).

TOPRAK, Zafer, ‘’Ali Reşat, Pozitivizm ve Fransız Devrimi’’, *Tarih ve Toplum,* 1989*,* C.12*,* S.68.

TÜRK, İbrahim Caner, ÇAĞIR, Mine, ‘’1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri’’, *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.11, 2017.

TÜRK, İbrahim Caner, Osmanlı Son Dönem Tarihçi-Eğitimcisi Ahmet Refik(Altınay) ve Tarih Eğitimi, *Hıstory Studies*, Volume 3/3, 2011.

UYANIK, Ercan, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim", *Amme İdaresi Dergisi, C.42, S.2, Haziran 2009.*

UYANIK, Ercan, Çam, İ.Davut, ''Balkan Savaşları'nın Türk Eğitim Düşüncesine Dönüşümüne Etkileri'' *Balkan Harbi'nin 100.Yılı Hatırasına: III.Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri,* Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, C.2, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2012.

YENİDÜNYA, Süheyla, Kaos ve Kriz Ortamında(1807-1808) Fransa'nın Babıali Üzerindeki Etkisi, *History Studies*, Volume 5, Ocak 2013.

# DİZİN


**A**

**ahlak ve medeniyet**, 80, 82, 165, 174, 188
**Ahmed Refik**, 77, 83, 125, 129, 131
**Ahmet Refik**, III, IV, VII, 39, 61, 62, 63, 64, 73, 75, 76, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 91, 93, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 130, 134, 135, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153,154, 157, 158, 165, 172, 173, 175, 177, 179, 181, 182, 183, 186, 191, 196, 197, 201
**Ahmet Reşit**, 73, 76, 117, 126, 127, 129, 130, 172, 191
**Ali Reşad**, 128, 131, 164
**Ali Reşat**, III, VII, 44, 46, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 128, 130, 131, 135,156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 172, 173, 176, 177, 178, 181, 182, 185, 189, 191, 197, 200, 201
**Ali Seydi**, III, IV, VII, 41, 44, 46, 57, 58, 59, 60, 61, 73, 75, 76, 77, 79, 82, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 128, 130, 131, 135, 144, 157, 161, 163, 164, 165, 172, 173, 176, 177, 178, 181, 182, 185, 191, 192, 197, 198, 200

**B**

***Bulgarlar***, 83, 144, 149, 166, 175

**C**

**Cengiz Han**, 49, 83, 99, 160, 161, 162, 175, 179, 189, 197
**Coğrafi keşifler**, 101, 179

**F**

**Fransa**, 26, 107, 108, 110, 111, 113, 120, 123, 125, 127, 128, 135, 136, 166, 172, 181, 182, 185, 188, 202
**Fransız İhtilali**, III, VIII, 16, 51, 79, 106, 109, 111, 128, 170, 181, 186
**Fuat Köprülü,** 24, 43, 47, 48, 49, 153, 171

**G**

**Genç Osmanlılar**, 77, 78, 128, 132, 135, 136, 173, 185, 186

**I**

**II. Abdülhamid**, 131
**III. Ahmet**, 124
**III.Selim**, 109, 110, 120, 121, 135, 183, 185

**İ**

**İkinci Abdülhamit**, 21, 42, 72, 77, 78, 79, 173, 174
**İkinci Meşrutiyet**, III, 28, 30, 35, 40, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 54, 57, 60, 67, 71, 72, 73, 75, 79, 85, 86, 89, 90, 106, 139, 141, 156, 159, 170, 181, 187
**İslam Medeniyeti**, 31, 50, 52, 172

**K**

**Kanun-i Esasi**, 37, 76, 77, 78, 107, 108, 129, 133, 134, 135, 173, 174, 185, 186

**M**

**Mısırlılar**, 51, 84, 94, 95, 172, 177
**Mustafa Reşid Paşa**, 77, 126, 173

**O**

**Osmanlıcılık**, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 38, 39, 41, 48, 82, 99, 109, 137, 150, 151, 164, 167, 168, 175, 178, 179, 188, 194

**P**

**parlamento**, 104, 150, 180, 186, 187
**Petro**, 105, 106, 118, 123, 142, 180, 181, 183

**S**

**Satı Bey**, 37, 38, 45, 46, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 171, 193, 196, 197, 199Ş

**T**

**Tanzimat**, 73, 75, 76
***Tarih***, 76, 77, 79, 84, 124, 125, 131, 133, 134, 164, 165
**Tarih-i Umumi**, 46, 50, 58, 59, 60, 64, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 130, 135, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 179, 190, 191, 192, 193
**Türkler**, 17, 20, 24, 27, 29, 51, 66, 76, 84, 92, 128, 133, 137, 142, 150, 156, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 172, 175, 187, 188, 198

**Y**

**Yunanlılar**, 52, 83, 97, 144, 146, 149, 172, 175
**Yusuf Akçura**, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 30, 40, 43, 44, 46, 47, 49, 62, 66, 73, 74, 103, 104, 109, 110, 123, 151, 160, 161, 163, 168, 171, 172, 189, 194

# EKLER

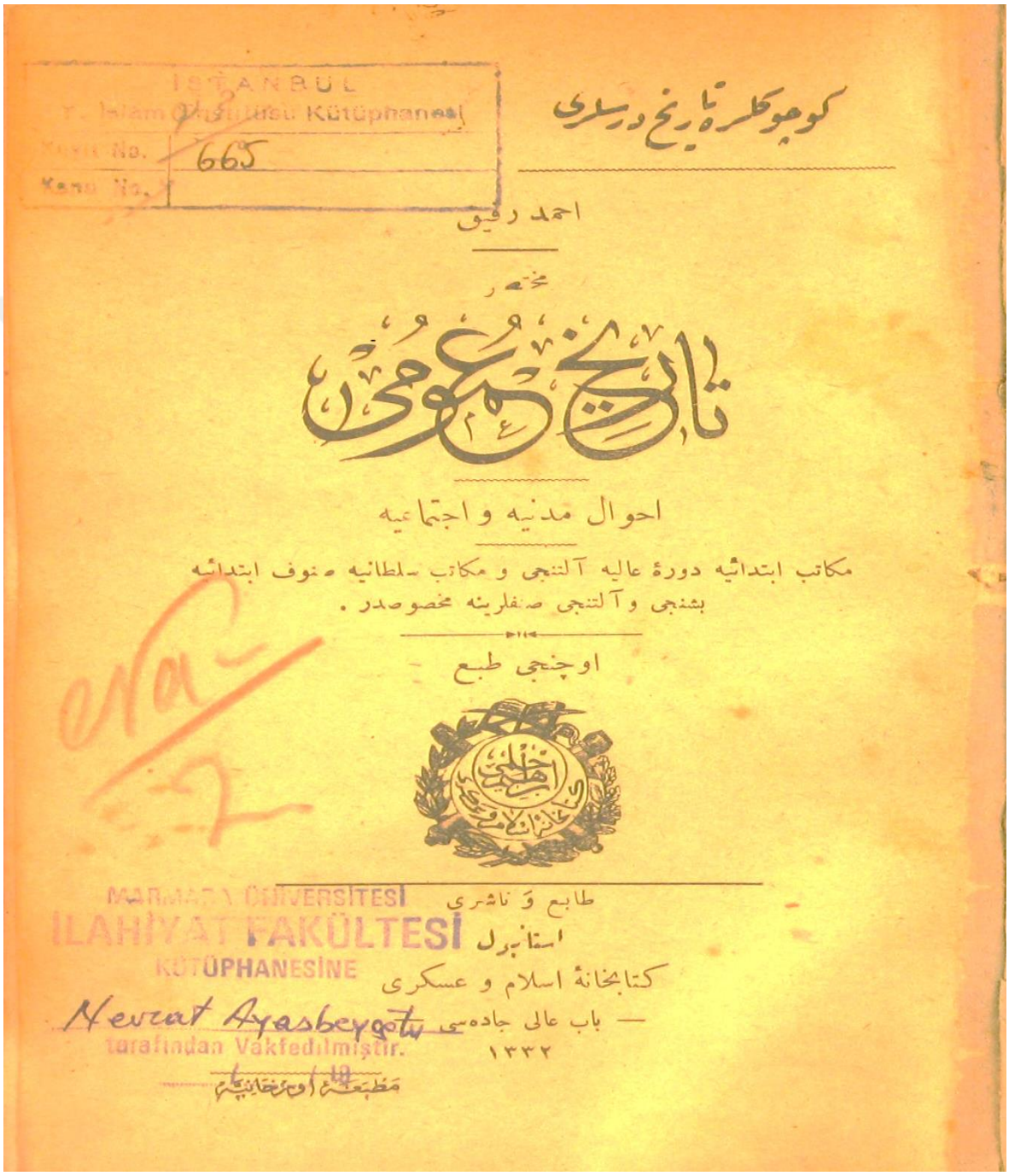


*Ahmet Refik Bey'in Tarih-i Umumi'sinin Kapağı*

(Ahmet Refik, *Tarih-i Umumi*, C.3, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1332.)

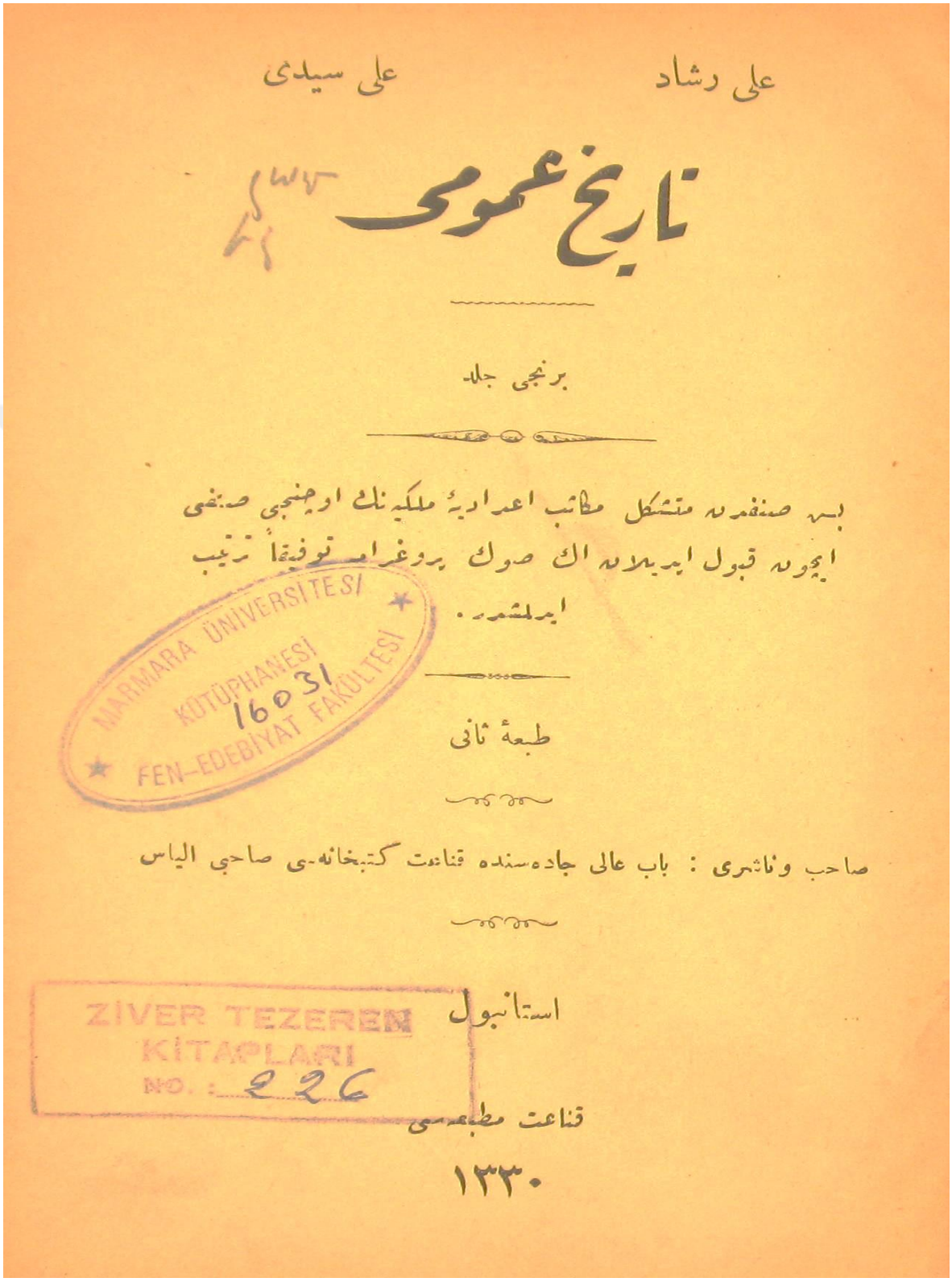
علی رشاد علی سیدی

# تاریخ عمومی

برنجی جلد

بو صنفدہ متشکل مکاتب اعدادیۂ ملکیہ نك اوچنجی صنفی ایچون قبول ایدیلمك اوزره پروغرام توفیقاً تدریس ایدلمشدر.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ
16031
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

طبعۂ ثانی

صاحب وناشری : باب عالی جادہسنده قناعت کتبخانه‌سی صاحبی الیاس

استانبول

قناعت مطبعه‌سی

۱۳۳۰

ZİVER TEZEREN
KİTAPLARI
NO. : 226

*Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler'in Tarih-i Umumi'sinin Kapağı*

(Ali Seydi, Ali Reşat, *Tarih-i Umumi*, C.1, İstanbul 1330-1912, Kanaat Matbaası.)